

НАМАНГАН ВИЛОЯТИ МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ
РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ ТАРҒИБОТ МАРКАЗИ
НАМАНГАН ВИЛОЯТИ БЎЛИМИ

Бахтиёр ИСОҚОВ
Наргиза ИСОҚОВА

БАШАРИЯТНИНГ БОҚИЙ БАЙРАМИ

Асрлар бағридан келган шодиёна, улкан маънавий кўзгу, ғурур
ва ифтихор манбаи, анъаналарни абадиятга айлантирган айём –
Наврўз байрамига бағишлаб ўтказиладиган тарғибот-ташвиқот
жараёнида фойдаланиш учун қўлланма

«НАМАНГАН» нашриёти
2015 йил

Байрамлар энг қадим-қадим замонлардан турли-туман этнослар маънавий эҳтиёжи сифатида аста шаклланиб, муайян мафкуравий вазифаларни бажариб келган. Аждодлардан ҳозирги ҳамда келажак авлодларга маънавий мерос тариқасида минг йиллар мобайнида ўтиб келаётган, амалда башариятнинг боқий байрамига айланиб улгурган «Наврўз» буюк ва муқаддас анъанавий айёмлар тоифасига киради.

Байрамлар инсониятнинг ўзи минг машаққатлар билан босиб ўтган мураккаб йўлларини чуқур англаши, бугун қўлга киритилган ғалабаларидан мағрурланиши, эртанги кунга умид билан қарашига катта ёрдам беради. Байрамларда бир вақтнинг ўзида эл-юртнинг кўтаринки руҳи, унинг жуда шонли ёки қайғули ўтмиши, сермазмун бугуни ҳамда порлоқ келажаги яққол акс этади.

Байрамлар, энг аввало, жамиятнинг юраги, Ватан ичра Ватан бўлмиш маҳаллалаларда нишонланади. Шу боисдан ҳам муаллифлар ушбу қўлланма воситасида маҳаллалар аҳли, ҳар бир оила, ҳар бир шахс билан маънавий-маърифий тарбиянинг энг муҳим шакллари билан бири – Наврўз байрами тарихи, унинг мазмун-моҳияти хусусидаги фикр-мулоҳазалар билан ўртоқлашиш мақсадини кўзлаганлар.

Мазкур услубий қўлланма Наманган вилояти Маънавият ва маърифат кенгашининг 2015 йил ____ февралдаги ____ - сонли йиғилиши қарори ижроси доирасида Наманган вилоят Маънавият ва маърифат ҳудудий кенгаши жамоатчилик тарғибот гуруҳи раҳбари, Фуқаролик жамияти шаклланишини мониторинг қилиш мустақил институти Наманган вилояти ҳудудий бўлинмаси бош мутахассиси, Наманган давлат университети доценти, тарих фанлари номзоди Бахтиёр Робиддинович ИСОҚОВ ва Наманган шаҳар 49- умумтаълим мактабининг тарих фани ўқитувчиси, Ватан тарихи магистри Наргиза Бахтиёровна ИСОҚОВА томонидан тайёрланган.

**Республика Маънавият тарғибот
маркази Наманган вилояти бўлими.**

Миллий маънавиятимиз азалдан қандай омил ва мезонлар негизида шаклланиб келаётгани халқимиз учун энг азиз ва энг улуг байрам – шарқона янги йил бўлмиш Наврўз айёми мисолида айниқса ёрқин намоён бўлади.

Барчамиз доимо орзиқиб кутадиган ва катта хурсандчилик, шодиёна билан ўтказадиган Наврўз байрами биз учун ҳаётнинг абадийлиги, табиатнинг устувор қудрати ва чексиз саховатининг, жуда кўп минг йиллик миллий қиёфамиз ҳамда олижаноб урф-одатларимизнинг бетакрор ифодаси бўлиб келмоқда...

Янгилик ва эзгулик тимсоли бўлган Наврўз фалсафаси халқимизга мансуб чиндан одамийлик, меҳр-оқибат, мурувват, ҳиммат каби юксак хусусиятлардан озиқланиб келгани, аجدодларимиз асрлар давомида қандай буюк умуминсоний гоялардан баҳраманд бўлиб, маънавий камол топганининг яна бир тасдиғидир.

Ислом КАРИМОВ

МУҚАДДИМА

Миллий ўзликни англаш, миллий қадриятларни қайта тиклаш жараёни бевосита ўзбек халқининг улкан маънавий меросини, унинг миллий анъана ҳамда урф-одатларини ўз ичига олган маданий ҳаёти тарихини жиддий ўрганиш масалалари билан чамбарчас боғлиқдир.

Ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий тараққиёт давомида келиб чиқиши, мазмун-моҳияти, ижтимоий ҳаётда қарор топишига кўра анъанавий, диний, миллий ва бошқа байрамлар шаклланган. Уларнинг қадим аجدодлардан келгуси авлодларга маънавий мерос тариқасида ўтиб келадиганлари анъанавий байрамлар ҳисобланади.

Анъанавий байрамлар қадимда кишиларнинг Онажон табиатга бўлган меҳр-муҳаббатларини яққол акс эттириб, уларнинг диний ва мифологик эътиқодларини ифодалаган бўлса, ҳозирги даврда ғоятда катта ижтимоий-сиёсий, маърифий аҳамиятга эга бўлган ўзига хос бениҳоя улкан маънавий кўзгу ҳисобланади.

Байрамлар қадим-қадим замонларда, турли маконларда бани башарнинг маънавий эҳтиёжи сифатида вужудга келган ва ўз вақтида муайян мафкуравий вазифаларни ҳам бажариб келган. Турли-туман ижтимоий-сиёсий жараёнлар натижасида жамият ҳаёти ҳам ўзгариб боргани сари унга мутаносиб тарзда ҳар хил байрамлар ҳам мавжуд воқеликка аста мослашиб борган. Айни бир пайтда ҳар бир авлод аجدодларидан мерос байрамларга ўз замонаси талабларидан келиб чиққан ҳолда янги-янги элементларни қўшган. Натижада, байрамлар дунё маданияти улкан хазинасига йиғилган энг қимматли маънавий бойликларни уйғунлаштириш вазифасини ҳам адо эта бошлаган.

Байрамлар башарият маданиятининг бошланғич шаклидир. Шу боисдан ҳам айёмлар инсониятнинг ўзи босиб ўтган минглаб йиллик сўқмоқларини, йўлларини, шоҳкўчаларини чуқур англаши, ўта катта

машаққатлар билан қўлга киритилган ғалабалардан мағрурланиши, эртанги кунларга катта умид билан қарашига ёрдам беради. Уларда халқнинг кўтаринки руҳи, бир вақтнинг ўзида унинг шон-шарафли ўтмиши, сермазмун бугуни ҳамда порлоқ келажаги акс этади.

Байрамларнинг ижтимоий-сиёсий, тарихий маънавий-маърифий аҳамияти, энг аввало, шу билан белгиланадики, у жуда муҳим урф-одатлар, маросим ва анъаналарни қўллаб-қувватлаб, умуминсоният маданиятининг улкан ютуқларини янада мустаҳкамлайди. Айнан бу сингари сабабларга кўра байрамлар инсоният маданиятининг ғоятда муҳим шаклларида бири бўлиши билан бир қаторда, уни доимий равишда ривожлантириб, янада тараққий эттириб боришдаги жуда самарали воситалардан бири ҳам ҳисобланади.

Улуғ аждодимиз Маҳмуд Кошғарий минг йиллар муқаддам унга шундай таърифни берганди: «Базрам – одамлар орасида шодлик ва кулгу. Гуллар очилган жойларга базрам йэр дейилади. Яъни ёқимли ер демақдир. Ўғузлар ҳайит кунини базрам дейдилар, яъни шодлик ва ёқимли кун». Ҳақиқатан ҳам байрамлар шундай кўтаринки руҳий кайфиятни вужудга келтирадики, унда одамлар бошқа кунлардагига нисбатан янада хурсандроқ ва шод-хуррамроқ бўладилар. Шундай нуқтаи назардан қараганда, байрамни маълум бир вақтдаги ўзига хос идеал ҳаёт сифатида баҳолашимиз ҳам мумкин.

Инсоният байрамлари, жумладан ўзбек халқ байрамларининг жуда кўп афзаллик ва диққатга сазовор томонлари мавжуд. Файласуф олим Усмон Қорабоев «Ўзбекистон байрамлари» китобида уларнинг муҳим жиҳатларини алоҳида ажратиб кўрсатган: «Байрам улуғвор ишларнинг тантанали бошланиши ва муваффақиятли тугалланиши сингари дақиқаларда ҳам вужудга келади. У кишиларнинг кураши, меҳнати ва бошқа соҳаларда эришган ютуқларини ифодаладиган ҳодисадир. Байрам – орзу, меҳнат, курашнинг ғалабаси, ... ҳаётнинг энг яхши томонларини акс эттирадиган «кўзгу»дир, ... кишиларда (неқбинлик) оптимизм – ҳаётбахш руҳ уйғотиш учун хизмат қилади».

Башарият байрамлари, шу жумладан, ўзбек айёмларининг қатор афзалликлари ҳамда унинг диққат-эътиборга сазовор жиҳатларидан бохабар бўлиб қўйиш эса ҳеч биримизга ортиқчалик қилмаса керак:

1) Байрам, энг аввало, ҳаётнинг давоми, унинг муҳим бўлаги, турмушдаги ғоятда муҳим воқеа, ҳодисалар, жараёнларни, қайд этиб,

уларни тантанали тарзда нишонлаш учун керакли шарт-шароитларни яратади. Байрам улуғвор ишларнинг тантанали бошланиши ва ўта муваффақиятли тугалланиши каби дақиқаларда ҳам вужудга келади.

2) Байрамлар бани башар асл ҳаётининг давоми ҳисобланишига қарамай, баъзан айрим кишилар учун, гўёки зерикарли ўтаётгандек туюлган энг олий ҳакам – вақтнинг монотонлигини (бир хиллигини) шартта бузиб ташлаб, унга муайян ритм (маромийлик) бахш этади. Айнан шу сабабга кўра энг қадим-қадимдан байрамлар (маълум бир вақтда доимий такрорланиб тургани учун ҳам) ўзига хос вақт ўлчови ҳисобланган. Ҳозирги даврда ҳам (ҳаммамиз яхши биладиган тақвим (календарь)нинг бўлишига қарамай) байрам кунларида муайян вақт ўтганлигини (масалан, Наврўз айёми нишонланаётганида яна бир йил поёнига етганлигини) янада чуқурроқ ҳис қилишимиз мумкин.

3) Байрамлар, юқорида қайд этилганидек, башарият ҳаётининг энг яхши томонларини, қирраларини акс эттирадиган ўзига хос ойна ҳисобланади. Ўзингизга яхши маълумки, одамлар айнан байрамлар пайтида жуда эзгу одатларини ва характерларини намоиш этадилар. Энг гўзал либослари, кийимлари, сарполарини киядилар, ниҳоятда лаззатли таомларни мароқ билан тайёрлайдилар, ўзларидаги мавжуд иқтидор ва истеъдодларини эл-юртга намоиш этадилар. Бу кунда ҳамма бениҳоя кўтаринки кайфиятда бўлади. Аксарият кишилар чин кўнгилдан севадиган байрамларда турли-туман иллатларни учратиш анчагина мушкуллашиб қолади: ёмонлар – яхши, ҳасислар – сахий, хунуклар – гўзал, чиройлилар эса янада гўзалроқ бўлиб кетишига байрамлар чоғида ўзингиз ҳам жуда кўп бора гувоҳ бўлгансиз.

4) Байрамлар қадим-қадимдан озодлик ва ободлик, эркинлик ва фаровонлик куни ҳисобланган. Чунки, аجدодлармиз байрам кунлари жудаям оғир жисмоний меҳнат қилишни айб сифатида қоралаганлар. Айнан шу сабабга кўра одамлар кундалик иш, ташвишлардан озод бўлганлар. Байрам, айём кунлари, гарчи вақтинчалик бўлса-да, барча қийинчиликлар, дарду аламлар унутилган, кишилар ўзларини шод-хуррам бўлишга роса ҳам шайлаганлар. Бу куни одобсизлик, ўғрилиқ, зўравонлик, фисқ-фасод сингари бир қатор иллатлар унутилган.

5) Байрам куни одамлар орасида ўзига хос тенглик ҳукм сурган, бошқа кунларга нисбатан барча тенг ва баравар бўлган. Ҳамма бир қозондан лаззатли таомларни тановул қилиб, бир хилдаги томошадан

бахраманд бўлганидан кейингина биргаликда сайилгоҳларга чиққан.

6) Байрам, энг аввало, тинчлик-омонлик куни ҳисобланган, шу куни уруш-жанжаллар ҳам, вақтинчалик бўлса-да, тўхтатилган. Эл-юртнинг қадимий одатларига кўра бу куни хафагарчиликлар, гинакудуратлар унутилган, аввалдан аразлашиб юрганлар ўзаро ярашиб олганлар, таниш-билишлар эса энди дўст-биродарларга айланганлар.

7) Байрамларни нишонлаш чоғида вужудга келган ғоявий-руҳий кўтаринкилик кишиларга эртанги кунга эзгу умидлар боғлаш, порлок келажакка ишонч билан қараш, ўз ҳаётини янада гўзал, озор ва обод қилишга тинимсиз равишда ундайди ва чорлайди. Хуллас, байрамлар кишилар психологиясидаги пессимизм (бадбинлик) руҳини аллалаб ухлатиб қўйиб, некбинлик (оптимизм)нинг аста мудраётган ҳаётбахш руҳини чиндан уйғотиб юборишга холис хизмат қилади.

Аждодларимиз умргузаронлик қилган, ҳозирда Сиз ва Биз яшаётган, Евроосиё материгининг юраги – Марказий Осиё инсоният цивилизациясининг, маданиятининг энг қадимий ўчоқларидан бири ҳисобланади. Археологик тадқиқотлар бу ҳудудда камида 1 миллион йилдан буён одамлар муқим тарзда яшаб келаятганлигидан далолат бермоқда. Демак, маҳаллий аҳоли маданияти, жумладан, ўзбек халқ урф-одатларининг пайдо бўлиши ва шаклланиш жараёни тарихини нафақат минг йилликлар, балки юз минг йилликларни қамраб олган ҳолда жиддий равишда тинимсиз ўрганмоғимиз даркор.

Анъанавий халқ байрамларининг ўқ илдизи жуда узок ва қадим макон ва замонларга бориб тақалади. Уларни тадқиқ ва таҳлил этиш, ўрганиш ҳамда байрамлар мазмун-моҳиятини теран англаш орқали ушбу масаланинг ҳозирги даврга, XXI аср ибтидосига ҳам бевосита дахлдор эканлигига яққол амин бўлишимиз мумкин.

Курраи заминнинг турли-туман нуқталарида қадим-қадимдан замонлардан ҳанузгача ниҳоятда катта тантаналар билан нишонлаб келинаётган анъанавий байрамлар ғоят долзарблигини сақлаб қолган маънавий-ахлоқий тарбия тизимидаги ўзига хос муҳим ва энг йирик шакллardan бири ҳисобланади.

Ҳар қандай этнос санъати ва маданиятининг турли шакллари орасида энг улкан оммани ўзига жалб этадиган оммавий тадбир ҳам байрам ҳисобланади. Шу боисдан ҳам оммавий байрамлар кишилар руҳиятига жуда кучли эмоционал таъсир этувчи барча воситаларни

бирлаштириб, умумий тарбия тизимида ўзига хос кульминацион (энг баланд ва ёрқин) ҳалқани тантанали равишда намоён этади.

Ҳозирги даврда, табиат ва инсоният ўртасидаги муносабатлар бироз таранглашаётган пайтда, бутун Курраи Замин миқёсида Она табиатга ҳамда ерни, сувни, фауна ва флорани асраб-авайлашга оид байрамларга қизиқиш янада ошаётганлигини сезишимиз мумкин. Бинобарин, Она табиатни жиддий муҳофаза қилиш муаммоси ХХІ аср ибтидосидаги дунёнинг ғоятда долзарб, глобал муаммоларидан бирига айланиб улгурган ҳозирги ниҳоятда мураккаб даврда бундай мавзуларга бағишланган тадбирлар, кўрик-конкурслар, байрамларга ҳаётий эҳтиёж, зарурат янада кучаймоқда. Чунки, бундай тадбирлар кишиларда табиат гўзалликларининг қадрига етиш ҳис-туйғусини уйғотиб, уларда Она сайёра келажагига, тақдирига жавобгарлик ва жонкуярлик учун қулай шарт-шароит яратаётганлигини ўзингиз ҳам яхшигина кўриб-билиб, чин дилдан ҳис этиб турибсиз.

Шарқ халқларининг муштарак ижоди – Наврўз узоқ мозийдан бугунга қадар етиб келган азиз ва муқаддас маънавий қадриятлардан бири, асл байналмилал байрамдир. Унинг мазмун-моҳиятига қадимги аждодларимизнинг ибтидоий ва мифологик тасаввурларидан тортиб, бугунги замондошларимизнинг илғор қарашларигача бўлган улкан маънавият олами сингиб кетган ва у инсоният цивилизациясининг узоқ асрлар мобайнидаги ҳар бир ютуғидан доимо ўзига хос тарзда каттагина куч-қувват олиб турган.

Башариятнинг узоқ тарихида Наврўздан қадимийроқ байрамни топишимиз жуда қийин, унинг теран илдизлари неолит (мил. авв. VI – IV минг йилликлар. – Б. И., Н. И.) даврига бориб тақалади.

Наврўз байрамини нишонлаш одамларнинг Ер ҳақида, унинг коинотдаги ўрни хусусида мулоҳаза юрита бошлаган даврига тўғри келади. Бошқача қилиб ифодалаганда, Наврўз айёми одамзодда Ер ҳақидаги энг дастлабки илмий-географик тасаввурлар пайдо бўлган замонлардан бошлаб шакллана борган. Дастлаб Наврўз байрамини ўтказиш ўтроқ деҳқонлар орасида расм бўлган, кейинчалик эса улар орқали ярим ўтроқ ҳамда кўчманчи туркий халқларнинг ҳам доимий амалда бўлган урф-одатлари, анъаналари, қадриятлари таркибига кириб борган. Демак, бундай байрамлар турли гуруҳлар ҳаётида ўта муҳим аҳамият касб этган ишлаб чиқариш хўжалиги фаолияти –

деҳқончилик билан бир вақтда шаклланган. Шундай қилиб, ҳозирги дунё ва даврда Наврӯз айёмининг бундан 4 – 4,5 минг йил бурун бизнинг ўлкамизда пайдо бўлганлиги илмий жиҳатдан исботланган.

Халқнинг умрбоқий қадриятлари, удумлари ва байрамларини билиш, англаш ва уларга амал қилиш кишиларга миллий ўзлигини англашга ҳам катта ёрдам беради. Улардан олий маънавий қадрият сифатида ақл ҳамда идрок билан шахс, халқ ва жамият манфаатлари йўлида самарали фойдаланиш ҳар бир инсоннинг муқаддас маънавий бурчи бўлмоғи лозим. Бу эса инсоният босиб ўтган ғоят мураккаб йўллари ўта чуқур, теран англаши, қўлга киритилган ғалабалардан мағрурланиши ва эртанги кунга умид билан қарашига ёрдам беради. Шунингдек, миллий ғоямизнинг энг муҳим тамойилларидан бири – комил инсон, жисмонан ва маънан соғлом, баркамол авлод таълим-тарбиясида ҳам бениҳоя муҳим ўрин эгаллайди.

Истибдодга чек қўйган, порлоқ истиқболни кўзлаган Истиқлол йилларида турли анъанавий байрамлар воситасида халқимизнинг жуда бой миллий-маънавий мероси қайтадан тикланмоқда. Жойларда маданиятимиз негизлари, миллий қадриятларимиз тикланиб, уларга янгидан ҳаётий руҳ бахш этилаётганлигидан ўзингиз ҳам бохабарсиз.

Ота маконимиз – Ўзбекистон Республикасида юксак тараққиёт таянчи – соғлом ва баркамол авлоднинг шаклланишида, ёшларимиз онги ва қалбида миллий ғурур, миллий ифтихор ва ватанпарварлик ғояларини камол топтиришда анъанавий байрамларнинг аҳамияти беқиёс. Байрамларнинг мазмун-моҳиятида халқ томонидан минглаб йиллар мобайнида тўпланган улкан тарихий, ҳаётий тажриба мавжуд. Миллий Истиқлолнинг ўта истиқболли йилларида, маълум даражада унутилиб борилаётган байрамларнинг бениҳоя ижобий анъаналарини сақлаб қолиб, уларни ёш авлоднинг маънавий мулкига айлантириш, келажаги порлоқ, соғлом, баркамол авлоднинг таълим-тарбиясига таянч сифатида хизмат қилади ҳамда камида 3,5 минг йиллик буюк тарихимизни, енгилмас куч бўлмиш юксак миллий маънавиятимизни янада бойитади.

НАВРЎЗ БАЙРАМИ ТАРИХИГА ОИД МАНБАЛАР

Энг қадим-қадим замонлардан турли маконларда турли-туман муносабатлар билан ўтказилувчи байрамлар башариятнинг маънавий ҳаётида катта аҳамиятга эга бўлган ҳамда барчада ўзига хос қизиқиш уйғотиб келган. Мазкур муаммо, ўз навбатида турли даврларда яшаб фаол ижод қилган, ўзларидан кўра кучли, доно ва, албатта, бахтли бўлажак келажак авлодларни ғамини еган, ташвишини чеккан улуғ алломаларнинг кўплаб асар ва тадқиқотларида изчил равишда ёритиб буюк мураббий – тарихнинг маънавий мулкига айлантириб келинган.

Ўзбек халқи анъанавий байрамлари ва уларнинг халқ анъанавий турмуш тарзидаги кўринишларига оид мавжуд илмий тадқиқотлар, адабиётларни таҳлил қилишдан олдин энг бобокалон китоб, 3,5 минг йиллик ўзбек давлатчилиги илк даври мафкураси вазифасини шараф билан адо этган, дунё илм аҳли томонидан ҳанузгача синчиклаб, жиддий ўрганилаётган – *“Авесто”*, *“Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”*, *“Бухоро тарихи”*, *“Масъуд тарихи”*, *“Сиёсатнома”*, *“Наврўзнома”*, *“Шажарайи турк”* каби бир қатор тарихий, илмий манбаларда келтирилган ва бизга мерос қолдирилган далилларнинг мазмун-моҳиятига алоҳида диққат-эътиборни қаратмоғимиз даркор.

«Авесто» саҳифаларида келтирилишича, энг қадимда йилнинг турли босқичларида нишонланувчи асосий байрам – *“гоҳанбор”* лар олтига бўлган. Бу байрамлар йилнинг муайян вақтларида жуда катта тантана, ғоят кўтаринкилик билан нишонланганлиги қайд этилган. Масалан, биринчи байрам *“Майзюйи заримая”*, яъни *“баҳорнинг ўртаси”* йилнинг 41 – 45 кунлари; иккинчиси, *“Майзюйи шима”* – *“ёзнинг ўртаси”* йилнинг 101 – 105 кунлари; учинчиси, *“Пайтияш ҳахя”* – *“ғаллани йигиб олиш”* эса йилнинг 176 – 180 кунларига; тўртинчиси, *“Айатарима”* – *“чорвани уйга қайтармоқ”* йилнинг 206 – 210 кунлари; бешинчиси, *“Майзйайряҳ”* – *“йил ўртаси”* йилнинг 285 – 292 кунлари; олтинчиси, *“Ҳамаспасмасидаяҳ”* – *“бутун сипоҳ ҳаракати”* ёхуд *“ўтган аждодларнинг руҳи уйга қайтадиган кун”*

йилнинг 360 – 365 кунларига тўғри келади. Демак, «Авесто» замони, жамияти кишилари, қадимий аجدодларимиз 3,5 минг йил муқаддам ҳам ҳар бир йилнинг олдиндан белгилаб қўйилган вақтларида ўзига хос ўта муҳим ҳаётий байрам ва маросимларни ўтказиб келганлар.

Мазкур улуғ байрамлар тўғрисидаги ҳаётий маълумотлар ўзбек халқи анъанавий байрамлари тарихини ўрганиш жараёнида асосий ҳамда энг қадимий ва катта илмий аҳамиятга эга бўлган ноёб ёзма манбалардан бири ҳисобланади. Шунингдек, тарихий манбалар ўзбек халқи анъанавий байрамларининг илк кўринишлари, узоқ мозийдаги илдизлари тўғрисида ҳаққоний хулосалар чиқаришда ўзига хос таянч вазифасини бажариб, катта маънавий тарбиявий аҳамият касб этади.

Шарқ халқларининг йил тақвими билан боғлиқ маросимларини ўзида акс эттирган ўрта аср ёзма манбалари орасида буюк қомусий тафаккур соҳиби, илм-фан тарихида унинг мўътабар исм-шарифи бутун бир XI аср билан чамбарчас боғлиқ – Абу Райҳон Берунийнинг *«Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар»* номли ғоят буюк асари алоҳида диққат-эътиборга моликдир. Буюк олимнинг ҳар бир асари, ечимини бизга кўрсатган муаммоси, фикр-мулоҳазаси инсоният илм уммонига қўшилган бекиёс дур, бебаҳо жавоҳир ҳисобланади.

Юртбошимиз Ислом Каримов ўта стратегик аҳамиятга молик «Юксак маънавият – енгилмас куч» номли асарида ҳақли равишда қайд этганидек: «Абу Райҳон Беруний фаолиятига ҳаққоний баҳо берар экан, машҳур америкалик фан тарихчиси Ф. Сартон XI асрни «Беруний асри» деб таърифлайди. Бундай юксак ва ҳақли баҳо, аввало, қомусий тафаккур соҳиби бўлмиш буюк ватандошимизнинг илм-фан тараққиётига қўшган улкан ҳиссаси билан изоҳланади».

Юртбошимизнинг 2014 йил май ойида Самарқандда ўтказилган «Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирлари тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожигаги роли ва аҳамияти» мавзусидаги халқаро конференция очилиши маросимидаги нутқида юқоридаги фикрларга қўшимча, яна шундай баҳолар берилган эди: «Улуғ қомусий аллома Абу Райҳон Берунийнинг илмий даҳоси билан яратилган мислсиз кашфиётларга баҳо беришнинг ўзи (жуда) қийин. Берунийнинг 150дан зиёд илмий ишларидан бизгача фақат 31таси етиб келганига қарамасдан, аллома қўлёзмаларининг қўлимиздаги

ана шу тўлиқ бўлмаган намуналари ҳам унинг нақадар серқирра мерос қолдирганидан далолат беради.

Беруний дунё илм-фанида биринчилардан бўлиб денгизлар назарияси ва Ернинг шарсимон глобусини яратиш юзасидан ўзига хос янги ғояларни таклиф этди, Ернинг радиусини ҳисоблаб чиқди, вакуум, яъни бўшлиқ ҳолатини изоҳлаб берди, Колумб саёҳатидан 500 йил олдин Тинч ва Атлантика океанларининг ортида қитъа мавжудлиги ҳақидаги қарашни илгари сурди, минераллар таснифи ва уларнинг пайдо бўлиш назариясини ишлаб чиқди, геодезия фанига асос солди. Шунинг учун ҳам XI аср бутун дунёдаги фан тарихчи олимлари томонидан «Беруний асри» деб аталиши бежиз эмас».

Беруний болалигидан бошлабоқ илм-фанга ғоят чанқоқ бўлган. «Ёшлигимданок, – деб ҳикоя қилади алломанинг ўзи, – табиатимда билим олишга бўлган иштиёқ ҳаддан ташқари зўр эди. Бунинг тасдиғи сифатида қуйидаги воқеани ҳикоя қилишим кифоя, деб ўйлайман: юртимизга бир румлик келиб қолган эди. Мен унга ҳар хил донлар, уруғлар, мевалар, ўсимлик ҳамда бошқа нарсаларни келтириб, унинг тилида, яъни юнончада қандай аталишини сўраб, айтанларини ёзиб олардим». Бундан яққол кўриниб турибдики, Абу Райҳон Беруний илм-маърифатга интилишда, жумладан, хорижий тилларни ўрганишда ҳар бир имкониятдан самарали фойдаланишга ҳаракат қилган. Аллома кўпгина тилларни, хусусан, ўша даврларда мусулмон оламида илмий тил ҳисобланган араб тили, шунингдек, форс, туркий, лотин, ҳинд (санскрит), юнон, яхудий, сурёний, қибтий тили (қадимги мисрликлар тили)ни кунт билан ўрганган. ҳамда

Берунийнинг юқорида номи қайд этилган тарихий-этнографик асарида исломгача бўлган даврдаги қадим хоразмликлар, сўғдийлар, эронликларнинг асл хайитлари – байрамлар тўғрисидаги жуда муҳим маълумотлар баён этилган. Айниқса, алломанинг *Наврўз*, *Меҳржон*, *Сада*, “*Қовоқ байрами*”, “*Ўзум байрами*”, ва “*Ўтган аждодларни хотирлаш*” билан боғлиқ турли байрам ва маросимлар тўғрисидаги тарихий маълумотлари ҳозирги замон учун ҳам ўта муҳим аҳамиятга эга. Мазкур байрамларнинг барчасида табиатда домий равишда юз бериб турадиган бир қатор ўзгаришлар акс этган. Буюк бобомизнинг буюк китоби Марказий Осиё халқлари маданияти, уларнинг урф-одат ва турли эътиқодлари тарихи акс эттирилган тарихий-этнографик

асар бўлиб, ўзбек халқи анъанавий байрамлари генезиси ва тарихий тараққиётини ўрганишда энг бебаҳо манбалардан бири ҳисобланади.

Ўрта асрлардаги маълум ва энг машҳур муаррихларидан бири Муҳаммад Наршахийнинг *“Бухоро тарихи”* номли асарида ҳам улуғ аجدодларимиз томонидан Наврўз байрами ва олов билан боғлиқ бир қатор маросимлар ўтказилганлиги қайд этилган.

Бу асарда кўрсатилишича, деҳқонлар ва мубад(коҳин)ларнинг Наврўз байрами бир-биридан ўтказилиш муддати билан фарқ қилган. Асарда айёмнинг вужудга келиш тарихи мил. авв. 2 минг йилликлар билан боғланган. Мазкур китоб ўрта аср кишилари байрамларининг келиб чиқиши билан бевосита боғлиқ ўзига хос тасаввурлари ҳамда ўша замонлардаги аجدодларимиз томонидан турли-туман айёмларга бўлган муносабатнинг қандай даражада бўлганлиги ҳақида тарихан сира ҳам сохталаштирилмаган, сиёсийлаштирилмаган жуда тўғри ва ҳаққоний хулосалар чиқаришимизга катта имкон беради.

Абулфазл Байҳақийнинг *“Масъуд тарихи”* асаридаги Султон Масъуд (1030 – 1041) даврида Наврўз, Меҳржон каби байрам ва маросимларнинг ҳукмрон табақа ҳамда аҳоли ўртасида ўтказилиш тартибига доир тарихий маълумотлар ҳам анъанавий байрамларнинг турли кўринишлари ҳамда уларга нисбатан давлат томонидан қандай даражада сиёсат юритилганлиги ҳақида аниқ тасаввур ва хулосаларга келишимиз имконини яратиб беради.

Бундан ташқари, Низомулмулкнинг *“Сиёсатнома”*сида Наврўз ва Меҳржон байрами кунлари подшоҳлар қабулига шикоят ва ариза билан келган оддий халқ вакиллари шаҳсан ўзлари қабул қилиб, тегишли қарорлар чиқарганлиги ва бу кунларда барча аҳолининг ҳақ-ҳуқуқи баробар бўлганлиги тўғрисидаги маълумотлар баён қилинган бўлса, Умар Ҳайёмнинг *“Наврўзнома”*сида Наврўз байрами тарихи, ўша давр йил таквимидаги ойлар номлари, мазкур ойларда бажариш мумкин бўлган амаллар ҳамда қадимги даврдаги подшоҳларнинг одатлари тўғрисидаги қизиқарли факт ва далиллар қайд этилган.

Буюк алломалар томонидан келажак авлодлар учун маънавий-маърифий мерос тариқасида ёзиб қолдирилган тарихий маълумотлар ўзбек халқи анъанавий миллий байрамларининг ривожланиб бориши жараёнида уларга нисбатан ҳукмрон табақанинг юритган сиёсати ва муносабати, шунингдек, эл-юрт айёмларининг қай даражада давлат

аҳамиятига молик бўлганлиги масаласида аниқ, тегишли хулосалар чиқаришимиз имконини беради.

Ўрта асрларда Хива хонлигини бошқарган, шу билан бирга тарихда буюк муаррихлардан бири сифатида ном қозонган Абулғози Баҳодирхоннинг дунёга маълум ва машҳур “*Шажарайи турк*” асари Наврўз айёмининг туркий халқлар орасида нима сабаблардан байрам қилиниши ҳақидаги ҳаққоний маълумотлар, ўзбек халқи анъанавий байрамларининг ўша даврларда сақланиб қолган шакллари хусусида бизга кенг тушунча бериши билан аҳамиятлидир.

Мазкур манбалар ўта қизиқарли тарихий маълумотлар бериши билан ўзбек халқи анъанавий байрамларининг вужудга келиши ҳамда ривожланиши борасидаги фикрларимизни, билимларимизни янада бойитади ҳамда келажакка, яъни озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуриш йўлида бениҳоя жадал суръатлар билан амалга оширилаётган сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий-маърифий ислохотларга бўлган ишончимизни янада мустаҳкамлайди. Айниқса, «Авесто», «Осор ул боқия», «Наврўзнома»да байрамлар хусусида баён этилган ўта ноёб тарихий маълумотлар бугунги кунларимиз учун ҳам жуда катта аҳамият касб этади.

Китоблардаги тарихий маълумотлар ўзбекларнинг анъанавий байрамларининг генезиси ва трансформацияси, яъни уларнинг замон талабларига ҳамоҳанг равишда ўзгариб, мослашиб боришига доир тўғри, ҳаққоний хулосалар чиқаришимизда муҳим ўринни эгаллайди.

Юқорида номлари қайд этилган манбалардаги маълумотларга биноан, анъанавий халқ байрамлари ўзбек халқи аجدодларининг турмуш тарзида жуда катта аҳамиятга эга бўлиб, айёмлар табиатнинг эрта баҳорда уйғониши ва қиш фаслида яна қайтадан уйқуга кетиши билан чамбарчас боғлиқ қадимий фалсафий қарашларнинг, тафаккур тамойилларининг доимий тарзда такомиллашиб бориши натижасида вужудга келган. Умуман олганда, мавжуд манбаларда асосий эътибор хилма-хил тантаналарнинг таркибида етакчилик қилувчи Наврўз ва Меҳржон каби халқ байрамлари ҳақидаги батафсил таъриф-тавсифга қаратилган. Ҳар йилнинг икки хил муддатларида ўтказилувчи мазкур айёмлар ўзида қадимий фалсафий қарашларни акс эттирган бўлиб, ўзбек халқининг анъанавий байрамлари тарихи ва мазмун-моҳиятини

ўрганиш жараёнида ўзига хос бир даврий чегара ҳамда етакчилик функцияларини шараф билан бажаради.

Марказий Осиё халқлари анъанавий байрамлари билан боғлиқ урф-одатлар, маросимлар ҳақидаги турли-туман фикр-мулоҳазалар XIX аср иккинчи ярми – XX аср бошларида асосан даврий матбуот нашрлари ҳамда юртимизнинг бениҳоя буюк тарихига катта қизиқиш билдирган кўплаб хорижлик шарқшуносларнинг асарларида учрайди.

Мавжуд адабиётларни таҳлил қилишдан аввал шунини таъкидлаш лозимки, ўша давр матбуотида чоп этилган турли-туман мақолалар муаллифлари ахборотчилардан олган маълумотлари ҳамда ўзлари шахсан гувоҳ бўлган урф-одат ва маросимлар ўтказилиши жараёнини унинг икир-чикирларига қадар ниҳоятда батафсил баён этганлар.

Бу даврда фаолият юритган Ю. Казбеков томонидан ёзилган турли мақолаларда Ўрта Осиё халқлари ҳаётида Зангиота культининг тутган ўрни ва роли ҳамда унинг асл номи билан боғлиқ зиёратгоҳда ўтказилувчи сайил тўғрисидаги қизиқарли маълумотлар берилган.

Ўзбек халқи анъанавий байрамларини ўрганишда, аввал Россия империяси Туркистон генерал-губернаторлиги, Фарғона областида, Наманган уезди бошлиғининг ўринбосари сифатида хизмат қилган, кейинчалик эса Янгиқўрғон тумани Нанай қишлоғида анча йиллар мобайнида ўз оиласи билан яшаган В. Наливкиннинг рафиқаси М. Наливкина билан ҳаммуаллифликда ёзган *“Фарғона маҳаллий ўтроқ аҳолиси аёллари турмушидан очерклар”* номли асари ҳам башарият боқий байрамининг тарихини ўрганишда алоҳида эътиборга молик. Китобда водий ўзбекларининг анъанавий халқ байрамлари масаласи ҳам анча кенг ёритилган. Мазкур тарихий асарда ҳайитлар, сайиллар, сумалак, узун қиш кечаларида ўтказилувчи зиёфатлар, «сафар ойи» кабилар билан боғлиқ турли-туман маросимлар ва байрамлар ҳамда уларда иштирок этувчи жинслар ўртасидаги тафовутлар тўғрисида бугунги давр учун ҳам ўта қизиқарли маълумотлар қайд этилган.

Эр-хотин Наливкинлар Наврўздаги сумалак маросими келиб чиқиши тарихини қуйидагича изоҳлаганлар: қишда донни сақлаш усуллари ва шакллари яхшилангунча кишилар буғдой сақлашга жуда қийналганлар, қиш охирларига келиб махсус ўраларда сақланган дон нишлаб қолган. Шунда нишлаб қолган буғдойдан ун ҳосил қилишга уринганлар. Натижада, ун ўрнига бошқа ширин таом ҳосил бўлган.

Бу тўғрида кўни-кўшниларга ҳам маълум қилинган. Аввал ҳеч ким томонидан кўрилмаган янги таом уларга ҳам жуда манзур бўлган. Эрта баҳорда нон ва дон узилиши пайтида шундай бўлиши ҳам табиий эди. Шу тариқа оилада сумалак тайёрлаш жараёни алоҳида маросимга айланиб кетган. Бу қарашдан шундай хулосани қилиш мумкинки, бундай таом тайёрлаш вазифаси асосан аёллар зиммасида бўлгани учун ҳам сумалак аёллар маросимига айланиб кетган.

Шу сабабдан ҳам юртимиз тарихини жудаям яхши, жиддий ўрганган шарқшунос олим В. Москалев «Ўзбек аёлининг табиатида туғма жўшқинлик, туғма қизиқувчилик ва туғма ақл мавжуд»лиги хусусида бениҳоя ҳайрат ва ҳавас билан ёзиб қолдирганди.

Н. Ликошиннинг куз фасли ўрталари ёки поёнида энг дастлабки оппоқ қор гупиллаб ёққан паллада дўст-биродарлар, ошна-оғайнилар, жўралаларнинг орасида амалга оширилган «Қорхат» ўйин-маросими, баҳорни интиқиб кутиб олиш, яъни баҳорги сайиллар тўғрисидаги маълумотлари ҳам аждодларимиз томонидан ўтказилувчи байрамлар тўғрисидаги тасаввурларимизни янадаям ойдинлаштиради. Муаллиф XX аср бошларидаги мазкур байрамона сайилларнинг ўтказилиши тартиби ва жараёни ҳақида ҳам жуда муҳим маълумотлар берган.

В. Вяткиннинг Самарқандда Наврўз айёмининг кутиб олиниши билан боғлиқ ниҳоятда қизиқарли маълумотлари бўлса анъаналарни абадиятга айлантирган улуғ айёмнинг ўзига хос таркибий қисмлари тўғрисидаги фикрларимиз ва хулосаларимизни янада аниқлаштириб олиш имконини беради.

Умуман олганда, XIX аср охири – XX аср бошларидаги даврий матбуот – газета ва журналларда чоп этилган мақолалар хабар ёки маълумот шаклида ёзилган бўлса-да, муаллифларнинг шахсан ўзлари ўша даврдаги байрамларнинг бевосита гувоҳи бўлганликлари ёхуд масалани шаклий жиҳатдан ғоятда яхши биладиган ахборотчилардан олган маълумотлари ҳам Сиз азизларнинг қўлингиздаги қўлланма-рисола ёзилиши жараёнида ўта муҳим аҳамиятга молик манбалардан бири вазифасини бажарди.

Ўзбек халқи анъанавий байрамлари тарихи ва мазмун-моҳияти борасидаги дастлабки илмий изланишлар XIX аср охири – XX аср бошларида ўлкашунос, тарихчи, этнограф тадқиқотчилар ҳамда чор

Россиясининг Туркистон ўлкасида фаолият кўрсатган муштамлака идоралари вакиллари томонидан амалга оширилган.

Марказий Осиё тарихини жиддий ўрганган рус шарқшунос олимлари К. А. Иностранцев ва А. А. Бобринский байрамларга доир айрим маълумотларни Сосонийлар даври, Вохан ҳамда Ишқошим тожиклари мисолида келтирганлар. Тадқиқотчи-олимларнинг илмий ишлари айнан ўзбеклар турмуши билан бевосита боғлиқ бўлмаса-да, турли байрамларнинг келиб чиқиши ҳамда ривожланиш жараёнини кўрсатиб бериш ва уларни қиёсий жиҳатдан таҳлил қилишда муҳим аҳамият касб этади.

XIX аср охири – XX аср бошларида амалга оширилган илмий тадқиқотлар профессионал мутахассислар томонидан бажарилмаган. Лекин, улар мавзу доирасида илк бора эълон қилинган илмий ишлар эканлиги ҳамда шахсий кузатувлар асосида ёзилганлиги билан ҳам аҳамиятлидир. Бироқ, ушбу қайдномалар кўпинча асл мутахассислар томонидан йиғилмаганлиги туфайли, ўзбек халқи анъанавий турмуш тарзининг ўзига хос жиҳатлари ва маҳаллий хусусиятлари борасида батафсил, аниқ тасаввур ҳосил қилишга сира имкон бера олмайдиган, таърифий, тавсифий характердаги ёки узук-юлуқ маълумотларнинг мажмуидангина иборат бўлиб қолган.

Инсоф юзасидан қайд этишимиз лозимки, мазкур маълумотлар ўзбек халқи байрамлари генезиси (келиб чиқиши, туғилиши) ҳамда унинг эволюцияси жараёнини ўрганишда ҳамда тегишли равишдаги илмий хулосалар чиқаришда катта амалий аҳамиятга эга.

Этнограф Е. М. Пешчереванинг Қўқон уездининг Исфарасида ўтказилиб келинган «лола сайли» тўғрисида маълумотлари ҳам ўзбек халқи анъанавий байрамларини ўрганиш жараёнида муҳим аҳамиятга молик. Жумладан, тадқиқотчи ушбу сайилнинг ўтказилиш тартиби, унда эркак ва аёлларнинг иштироки, сайил билан боғлиқ эътиқодий қарашлар, сайил давомида турли тоифадагилар томонидан мириқиб айтиладиган, куйланадиган халқ оғзаки ижодиётига доир ўта муҳим маълумотларни қайд этган.

Шу даврда фаолият юритган М. Гаврилов ҳам қиш фаслида ўтказилувчи маросимлар тўғрисида бир қатор маълумотларни ёзиб қолдирган. Тадқиқотчи «яса-юсун» ҳамда «гап-гаштак» маросимлари

генезиси ва улар ривожланиши борасида алоҳида диққат-эътиборга сазовор мулоҳазаларни баён қилган.

XX аср 20 – 30- йилларида байрамлар тарихи, улар мазмун-моҳиятини жиддий равишда ўрганиш борасида амалга оширилган тадқиқотларга шўроларнинг коммунистик, экстремистик мафкуравий тазйиқи ва таҳдиди ҳали унчалик кучли бўлмаганлигини кузатамиз. Шу боисдан ҳам айнан шу даврдаги илмий ишларда келтирилган тарихий маълумотлар кейингиларига нисбатан бирмунча аниқлиги, сохталаштирилмаганлиги билан алоҳида ажралиб туради.

XX аср 40 – 70- йилларида ҳаддан ташқари кенг қулоч ёйган, халқ ҳаётининг барча жабҳаларига салбий таъсир этган коммунистик идеология тазйиқлари кўплаб миллий қадриятлар қатори анъанавий байрамларнинг ўтказилишига ҳам жиддий тарзда тўсқинлик қилган. Тинимсиз равишда амалга оширилган шўровий агитация-пропаганда ҳамда амалий ҳаракатлар оқибатида миллий байрамларнинг айрим жиҳатлари аста-секин бўлса-да, халқ хотирасидан ўчириб ташлана бошлаган. Мазкур даврда амалга оширилган аксарият тадқиқотларда анъанавий халқ байрамлари тарихи ва мазмун-моҳияти синфийлик, партиявийлик, атеистик, коммунистик идеология нуктаи назаридан ёндашилган ҳолда ёритилганлигининг гувоҳи бўламиз.

Мазкур даврда Марказий Осиёдаги турли кўни-кўшни халқлар турмуш тарзидаги байрамлар этнограф мутахассислар томонидан анча яхши ўрганилган ва бу борада маълум бир ижобий натижаларга ҳам эришилган. Хусусан, Х. Аргынбаев ҳамда Ж. Х. Кармышева, Д. Айтмамбетов, Т. Д. Баялиева, А. С. Бежкович, Л. Майский, Н. А. Кисляков, М. Р. Раҳимов, И. Муҳиддинов, Р. Р. Раҳимов, В. Н. Басилов сингари этнолог олимлар тадқиқотларида Марказий Осиё халқларининг қадимий ҳамда кейинчалик исломлашган қарашлари, деҳқончилик ва чорвачилик, байрамлар билан боғлиқ урф-одатлар ва маросимлар тўғрисидаги қизиқарли ва ибратли маълумотлар мавжуд.

А. Х. Ҳамроев Бухоро вилоятида қадимдан ўтказилиб келинган «қизил гул сайли» деб номланувчи ажойиб бир маросимни жиддий равишда ўрганиб, гул сайлининг келиб чиқиши, ўтказилиш жараёни ва унинг халқимиз турмуш тарзидаги ўзига хос амалий аҳамиятини батафсил ёритишга ҳаракат қилган.

Тадқиқотчи Р. Я. Рассудова эса Фарғона водийсининг суғорма деҳқончиликка ихтисослашган ҳудудларида ҳаёт манбаи бўлмиш сув ҳавзаларининг ҳомий культлари, аҳоли турли табақаларининг уларга нисбатан ижобий муносабати ҳамда қишлоқ хўжалигида жамоанинг ниҳоятда муҳим ўрни ҳақидаги таъсирчан маълумотларни берган.

Академик Карим Шониёзовнинг бир қатор монография ҳамда илмий мақолаларида ўзбек халқининг анъанавий байрамлари билан бевосита боғлиқ ўта қимматли тарихий маълумотлар мавжуд.

Хуллас, кўрсатилган даврга тегишли мавзуга доир адабиётларда келтирилган тарихий маълумотлар миллий қадриятларнинг анчагина чеклаб қўйилганлиги, айниқса диний тусга эга бўлган байрамларнинг коммунистик мафкура таъсири натижасида ўзининг асл моҳиятини йўқотганлигидан далолат беради. Шунингдек, бу даврда юртимизга европаликларга хос бўлган бир қатор байрамларнинг кириб келиши ҳамда ўзбек халқи турмуш тарзида ўзига хос ўрин эгаллаганлигини ҳам яққол кўришимиз мумкин.

XX асрнинг 80- йилларидан кейинги даврда ҳам ўзбек халқи анъанавий байрамларининг баъзи кўринишларини ўзида акс эттирган илмий тадқиқотлар амалга оширилган. Хусусан, Г. А. Брыкина ҳамда Н. Г. Горбунова сингари археологлар томонидан Фарғона водийси аҳолисининг кўҳна деҳқончилик маданияти археологик материаллар асосида таҳлил қилиш борасида фундаментал тадқиқотлар амалга оширилган бўлиб, улар зироатчилик билан боғлиқ қадимий байрам, урф-одат ва маросимларнинг тарихий илдизларини ёритишда ўзига хос равишдаги назарий ва амалий аҳамиятга эга.

Умуман олганда, юқорида номлари қайд этилган тадқиқотларда Фарғона водийсидаги деҳқончилик маданияти шаклланиш тарихи, зироатчилик маросимлари ҳамда зироатчилик билан боғлиқ қадимий культлар тарихига доир қатор эътиборга сазовор фикр-мулоҳазалар билдирилган бўлиб, халқимизнинг ўта кўҳна ва навқирон, ўзига хос байрамларининг мазмун-моҳиятини қиёсий таҳлил этишга жиддий тарзда кўмак берди.

Байрамларимиз тарихининг билимдони, йирик этнолог олим Очил Бўриев йил тақвимига алоқадор Наврўз ва исломий маросимлар мазмун-моҳиятини тарихий манбалар асосида ёритиб берган. Бу эса бизга асрлар бағридан келган шодиёна, башариятнинг боқий байрами

– Наврўз тарихи манбашунослигини ўрганиш жараёнида бирмунча қулайликлар туғдиради. Очил Бўриев қаламига мансуб *“Муродбахш кунлар”* номли рисолада асосан Қамарий (Ой) тақвим билан боғлиқ тасаввурлар ва мазкур тақвим асосида ўтказилувчи турли исломий маросим ва байрамларнинг таъриф-тавсифи ўз аксини топган.

XX аср 80- йилларининг охирларига келиб мамлакатимизда ижтимоий-сиёсий вазият жуда кескин ўзгариб, жамиятимиз ҳаётида демократлаштириш жараёни бошланганлигидан катта ёшли кишилар яхши бохабар. Бу жараён бўлса, ўз навбатида, ўша даврларда ўтмиш ҳақида ошкора, холисона фикр-мулоҳазалар билдиришга имконият яратганди. Айнан мана шу даврда аҳолининг маънавий-маърифий эҳтиёжи, эл-юрт манфаатларига мос келганлиги туфайли анъанавий урф-одат ва маросимлар, қадимий ва навқирон халқ байрамлари ҳеч қандай тарғибот-ташвиқотларсиз қайтадан нишонлана бошланган.

Умуман олганда, собиқ иттифоқ замонида этнограф олимлар томонидан йил тақвими билан боғлиқ маросимлар ва қарашларга оид бошқа ҳудудлар мисолида ҳам жиддий равишда илмий тадқиқотлар бажарилган. Чунончи, айнан мазкур даврда кўплаб китоб, рисола, мақолалар нашр этилган бўлса-да, уларнинг бирортаси ҳам «ўзбек халқининг анъанавий байрамлари» йўналишида бўлмаган. Шўролар томонидан айрим халқ байрамларига гўё диний тус берилиб, уларга партиявийлик, синфийлик нуқтаи назаридангина салбий муносабатда бўлинган. Шундай тазйиқ ва таҳдидларга қарамай, 80- йилларда амалга оширилган илмий тадқиқотларда янгича, холисона қарашлар ҳам ўзини аста-секин намоён эта бошлаганди. Хуллас, юқорида қайд этилган барча фикрларимизни умумлаштириб ифодаладиган бўлсак, ўзбек халқи анъанавий байрамлари мазкур даврда ҳам умумлашган, яхлит равишда махсус ўрганилмаганлигига яққол гувоҳ бўламиз.

У. Қорабоев ўзбек халқи байрамлари тарихи ҳамда ривожланиш босқичларига бағишланган бир қатор тадқиқотларни амалга оширган. Жумладан, Наврўз, Меҳржон, сайиллар (сув, кум, қовун...)нинг турли даврларда, турли-туман ҳудудларда қай даражада нишонланганлиги масаласига алоҳида эътибор қаратган.

Исо Жабборовнинг *“Ўзбеклар: турмуш тарзи ва маданияти”* номли ўқув қўлланмасида ҳам халқнинг анъанавий байрамларига оид қимматли ва диққат-эътиборга молик фикр-мулоҳазалар мавжуд.

Машхур фольклоршунос олим, филология фанлари доктори, «Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими» Маматкул Жўраев кўплаб тадқиқотларида ўзбекларнинг анъанавий халқ байрамларига оид барчага қизиқарли маълумотларни келтирган. Унинг бир қатор асарларида ўзбекларнинг самовий тасаввурлари, турли-туман мавсумий маросимлар – қишки, баҳорги, ёз ва кузги маросимлар ҳамда чорвачилик маросимлари фольклорининг жанрлар таркиби атрофлича, теран равишда ёритилган.

Косонсой туманида таваллуд топиб, йирик этнолог олим, тарих фанлари доктори ва профессор даражасига эришган А. Ашировнинг илмий тадқиқотлари асосан ўзбек халқининг қадимий эътиқодлари мавзуси доирасида бўлса-да, уларнинг деярли барчасида халқона боқий байрамларимизнинг тарихий илдизлари ҳақидаги эътиборга молик фикр-мулоҳазаларни учратиш мумкин. Муаллифнинг *“Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари”* деб номланган, ўнлаб йиллик жиддий илмий изланишлар, юзлаб билағон, турли миллатлар вакиллари бўлмиш ахборотчилар билан дилдан суҳбатлари самараси бўлган монографиясида ўзбек халқи турмуш тарзига оид кўпгина бениҳоя муҳим тарихий-этнографик маълумотлар берилган. Этнолог олим томонидан келтирилган далиллар эса, ўз навбатида, анъанавий байрамларимиз генезиси (келиб чиқиши)ни жиддий тарзда ўрганиш жараёнида халқимизга жуда ҳам зарур ва ғоятда қимматли тарихий маълумотлар сифатида хизмат қилади.

Ҳар бир йилнинг дастлабки чораги, яъни баҳор фасли турли-туман байрам ва маросимларга тўла палла ҳисобланади. Шунингдек, ушбу даврлардаги маросимларда ўзбекларнинг табиат билан боғлиқ қадимий фалсафий қарашлари ўзини яққол намоён этади, шу сабабли бундай урф-одат ва маросимлар доимо тадқиқотчиларнинг диққат-эътиборини ўзига жалб этиб келган.

Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги йилларида амалга оширилган жиддий илмий тадқиқотлар туфайли байрамлар хусусида ҳақиқий, холисона фикр-мулоҳазалар, илмий қарашлар тантанаси бошланганлигини бўлса, ўзингиз ҳам яхши кўриб-билиб турибсиз. Анъанавий байрамлар билан боғлиқ урф-одатлар, маросимларга оид изланишлар натижалари турли адабиётлар, журнал ва газеталарда

нашр этилган. Уларнинг баъзиларини бўлса ўзингиз ҳам маза қилиб, жуда қувониб, ғурурга тўлиб-тошиб ўқиб чиққансиз.

Бундай тадқиқотларни амалга оширган илмий изланувчилар асосий диққат-эътиборларини кўпроқ локал (маҳаллий) урф-одат ва халқона анъаналарга – Наврўз, деҳқончилик, чорвачилик, мавсумий маросимлар тарихи, урф-одатлар таъриф-тавсифига қаратганлар.

Ислом Каримов «Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» номли стратегик аҳамиятга молик китобида ҳақли тарзда таъкидлаганидек: «Маънавий-руҳий тикланиш инсоннинг ерга ва унинг бойликларига бўлган муносабатни ҳам ўз ичига олиши лозим.

Цивизация белгиларини асраб-авайлаш қанчалик зарур бўлса, қишлоқ хўжалиги минг йиллар мобайнида бутунлай суғориладиган деҳқончиликка асосланган минтақада ер ва сувни асраб-авайлаш ҳам шунчалик муҳимдир Ер, ҳаво, сув ва олов (Қуёш) Марказий Осиёда қадимдан эъзозлаб келинган, аждодларимизнинг зардуштийликдан тортиб то исломгача бўлган барча динлари томонидан муносиб қадрланиб келган...

Одамларни дарёларнинг мусаффолиги ва тупроқ унумдорлиги ҳақида ғамхўрлик қилишга чексиз даъват этган зардуштийлик айнан бизнинг заминимзда вужудга келганлиги тасодифий эмас».

Қўлингиздаги миллий ғоямиз тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини янада ошириш жараёнида фойдаланишга мўлжалланган мазкур қўлланмада тарихий манбалар, турли тарихий даврларда яратилган асарлар, рисоалар, илмий-оммабоп мақолалар умумлаштирилган ҳолда, башариятнинг боқий байрами, анъаналарни абадиятга айлантирган айём – Наврўзнинг тарихи, унинг асл мазмун-моҳияти, унинг бугунги – истибдодга чек қўйиб, порлоқ истиқболга етакловчи истиқлол давридаги маънавий ҳаётимиздаги ўрни ва роли масаласини баҳоли қудрат ёритишга ҳаракат қилинди.

ҚАДИМИЙ АЖДОДЛАРИМИЗ – ЗАРДУШТИЙЛАРНИНГ АЙЁМЛАРИ

Милоддан аввалги биринчи минг йилликнинг бошларида, яъни бундан камида деярли уч ярим минг йил муқаддам улкан Евроосиё материгининг чинакамига юраги бўлмиш Туронзаминда истиқомат, умргузаронлик қилган қадимий аждодларимизнинг диний эътиқоди зардуштийликка асосланган эди.

Курраи заминда мавжуд ҳаёт талабларига жавоб берувчи янги илғор, энг замонавий дунёқарашларни бани башарга етказиб бериб, инсоният ижтимоий-сиёсий, маънавий ҳаётида ўчмас из қолдирган буюк сиймолар жуда ҳам кўп бўлган. Улардан бири, шак-шубҳасиз, ҳанузга қадар унга бағишлаб кўплаб асарлар ёзилаётган Зардуштдир.

У Ахура Маздани ягона Илоҳ сифатида эълон қилиб, инсоният тарихида илк бора ваҳдоният (яккалик, ягоналик) ғоясига таянган – зардуштийлик динига асос солган эди. Зардуштийлик атамаси бўлса ушбу динга нисбатан шартли равишда қўлланган. Бу истилоҳ янги эътиқод-динни айнан унинг пайғамбари номи билан бевосита боғлаш натижасида пайдо бўлган эди. Аслида, Зардушт дини ўша замонда Мазда Ясна деб аталган, яъни Маздага, «Мутлақ оқил» зотга дилдан сиғиниш деган маънони англатган.

Зардуштийлик таълимотига биноан, ушбу дунёнинг ибтидоси бўлгани сингари интиҳоси ҳам муқаррар, яъни борлик вақт, замон ўлчамида мутлақо чексиз эмас. Зардуштийлар бутун дунё асосини икки бутунлай бир-бирига қарама-қарши бўлган ҳодиса – эзгулик ва ёвузлик, яхшилик ва ёмонлик, гўзаллик ва хунуклик, ёруғлик ҳамда қоронғилик, нур ва зулмат, иссиқлик ва совуқлик, ҳаёт ва ўлим, тана ва жон, поклик ва ифлослик, эркинлик ва тобелик ўртасидаги азалий ва абадий кураш ташкил қилади, деб ҳисоблаганлар.

Шунинг учун ҳам улар бу дунёдаги барча ижобий ҳодисалар – фазилатларни эзгуликнинг тангриси – Ахурамазда (Хурмуз) ва ҳамма

салбий нарсалар – иллатларни эса ёвузлик худоси – Анхара-Майню (Ахриман)нинг иродасига боғлиқ деб тушунганлар.

Ахриман кўшинларининг таркибига девлар, олдинги замоннинг худолари, иғво, ҳасад, ялқовлик, лоқайдлик, тайёрхўрлик, танбаллик, ёлғончилик сингари жонлантирилган ёмон тушунчалар, ёвуз кучлар ҳамда жодугарлар кирган бўлиб, улар башарият ҳаёти асоси бўлмиш оловга, ерга, сувга, чорвага тинимсиз зарар етказишга уринганлар. Ахриман ўлим, қиш, совуқ, жазирама иссиқ, зарарли ҳайвонлар ва ҳашаротларни яратган, деб ўйланган. Ахриман тинимсиз табиат ва одамзод аҳлига доимо хужум қилиб инсониятни Ахурамазда измига юрмасликка бетиним равишда даъват этиб, бутун дунёни вайронага, харобазорга айлантиришга интилади. У инсонга хужум қилганида, кишининг юраги сиқилиб, кўзига кенг дунё торайиб кўринади, дили хуфтон бўлади, «ичига чироқ ёкса, сираям ёришмайди», деб тасаввур қилинган. Ахриман ҳасад ва нафсининг воситасида одамлар ўртасига нифоқ солишга уриниб, улар орасига ёлғон-яшиқ, тухмат, бўхтонлар, миш-мишлар уруғини сепиб, эзгу йўлдан адаштиришга уринади. У ўзининг энг бузғунчи кирдикорларини ёрдамчилари – иблислар, ёвуз руҳлар ва шайтонлар орқали бажаради. Унинг энг яқин кўмакчилари эса «Дайва» (ёвуз қизлар) деб номланган. Ака Мана (ёвуз ўй-ният), Таурви (сўлиш, қовжираш), Бужи (кўрқитув, ваҳима), Зарик (ўлим), Айшма (кутириш, адоват) Ахриманнинг бевосита ҳамкорлигида эзгу ниятли инсонларга доимий равишда хуруж, хужум қилиб турадилар. Масалан, Айшма адаоват, хусумат, зўрлик ҳамда қахр-ғазаб ҳомийси сифатида уруш-жанжал, нифоқ, мастлик, тўс-тўполонларни ҳамиша илҳомлантириб туради. Бугунги кунда ҳам айш-ишратдан сира боши чикмаётганлар, Она табиатга зуғум қилиб, уни булғаётганлар айнан Айшма йўл-йўриқлари бўйича иш кўраётган кимсалардир.

«Авесто»нинг «Яшт» китобида шундай фикр ёзилган: «Мастлик кетидан келар, Қонхўр Дайва – Айшма» (Аши алқови, 2- бўлим).

Ахриман томонидан яратилган иблисларнинг орасида ёдсизлик, унутилиш, хотирасизлик билан чамбарчас боғлиғи «Маршаван» деб аталган. Унутилиш буюк аجدодларимиз томонидан турли авлодлар ўртасидаги маънавий узилиш деб билинган ва улар ўзларини доимо ушбу ярамас иллатдан асраб-авайлашга интилганлар.

«Сувни йўқотгувчи» маъносини берувчи «Апаша» курғоқчилик ва ёмғирсизликнинг деви ҳисобланган. «Бушйаста» қўллари ғоятда узун дев сифатида тасвирланган. У эзгу ниятдаги инсонларнинг кучгайрати, шижоати, маррани доимо баланд олиб тинимсиз тарзда олға интилишини қўллари, яъни «илки узун танбаллик» билан тўхтатиб, дангасаликка тортади деб ҳисобланган. Шу сабабдан ҳам уни енгиш ниҳоятда савоб ишларнинг қаторига киритилган.

«Авесто» матнларида ёвуз кучларга нисбатан ўзига хос «девлар луғати» қўлланган. Масалан, девлар сира «юрмайди», «тентирайди», уларда ҳеч қачон «юз» эмас, «башара», «бош» эмас, «калла» бўлади. Ахриман томонидан яратилган барча жудаям заҳарли, зараркунанда жониворлар ва ҳашаротлар «Храфстра» деб аталган. Бутун ҳаётий фаолияти ёмонликдан иборат бўлган ушбу храфстралар Ахуравий кучларга ўта қарши яратилган. Улардан бири скайатя ҳашароти ғалла ва ўсимликлар ичига яшириниб олади ҳамда ўз заҳарли нишларини сигирларга санчади. «Авесто»нинг «Вандидод» қисми 17- фрагард, 1- бўлим, 3- бандида бундай ҳолатнинг сабаби қуйидагича изоҳланган: «Аждодларнинг маросимларига эътиборсизликларнинг оқибатида... экинзорларда буғдойларни егувчи ҳашаротлар, уйларда либосларни кемирувчи махлуқлар ер юзини босиб кетади».

Зардуштийларнинг эътиқодига кўра, ахриманий кучларга қарши курашиш, храфстраларни ўлдириш ва уларни йўқ қилиш ўта хайрли, савобли ишлардан бири ҳисобланган. Бу хусусда бобокалон китобда шундай ёзилган: «Эзгу фикр, эзгу калом ҳамда эзгу амал саодатини олқишлаймиз. Қабих андиша, қабих сўз ҳамда қабих амаллар билан курашмоқни шарафлаймиз» (Виспирад, 24- бўлим, 1- банд).

«Авесто» саҳифаларини синчиклаб ўқиш чоғида аждодларимиз ҳатто бугунги даврни ҳам олдиндан таҳлил қилиб кўрган бўлсалар керак, деган мулоҳаза туғилади. Фравардин қасидаси, 22- бўлим, 66- бандида қуйидаги савол бежиз қўйилмаган бўлса керак деган фикрга келдик: «Ҳар бир хонадон, қишлоқ, ўлка ва сарзамин сувга сероб бўлмоқнинг умидида чиқади ва дейди: – Наҳот бизнинг заминимиз қақраб, вайрон бўлади?». Шундан сўнг 66 – 67- бандларда бу саволга қуйидагича жавоб қайтарилган: «Фравашилар муҳораба майдонида ўз хонадонлари ва сарзаминлари учун курашадилар. Зеро, уларнинг

туққан хона ва кошоналари бор. Улар гўё белига уруш курулларини осиб олган жасур эр каби мулкани хушёрлик билан қўриқлайди.

Хонадон, кишлок, ўлкалар ва сарзаминларга сув элтиб берган фравашилар шундай дейишади: – Бизнинг тупроғимиз хуррам, ям-яшил ва бахтли бўлмоғи керак!».

Шунингдек, Ахриман томонидан дайвалардан бир оз камроқ кучга эга бўлган Дэва (иблис қиз)лар ҳам яратилган. Араска (ҳасад), Пуш (ҳасислик), Змака (қаттиқ совуқ билан боғлиқ турли-туман азоб-уқубатлар) шулар жумласига киради. Дэваларга Друж (фирибгарлик, ёлғон, каззоблик, алдов)лар, аёл тимсолидаги баджаҳл махлуқлар ва Наса (юқумли касалликларни тарқатувчи микроб)лар кўмаклашади.

Ахурамазда эса инсонга яхшилик, соғлиқ, бахт, омад, тинчлик, қут-барака, фаровонлик келтирувчи илоҳ ҳисобланган. Шу сабабга кўра, зардуштийлар эзгулик илоҳидан фақат яхшиликларни тилаб, ёвузлик худосидан эса инсонларга ёмонлик қилмаслигини жуда ҳам ўтиниб, қаттиқ илтижо қилиб сўраганлар.

Ахурамазда Ахриманга қарши кураш учун қуйидаги муқаддас ва эзгу руҳлар – Амеша Спенталарни яратган: Воҳу Мана (Баҳман) – Яхши ният (Эзгу Онг); Аша Ваҳишта (Ардибиҳишт) – Бениҳоя адолатлилик (Олий Ҳақиқат); Хшатра Варя (Шаҳривор) – Орзу этилган буюк қудрат (Матлуб Қудрат); Спента Армаити (Сипандормаз) – Диёнатли авлиёлик (Матлуб тавозе); Хаурватат (Хурдод) – Яхлитлик (Соғ-саломатлик); Амарэтат (Мурдод) – Мангулик (Абадий барҳаётлик).

Ушбу олти муқаддас руҳларнинг ҳар бири моддий дунёнинг олти хил ҳомийлари ҳисобланган. Баҳман – ҳайвонлар, Ардибиҳишт – олов, Шаҳривор – металллар, Сипондармаз – замин, Мурдод – ўсимликларнинг раҳнамоси сифатида анланган.

Сипондармаз, Хурдод ҳамда Мурдод илоҳалар деб ҳисобланган. Сипондармаз руҳий оламда сабрлилик, сингари ҳислатлар ҳомийси бўлса, моддий оламда эса заминни қўриқлагувчи, уни пок тутгувчи ҳамда барака ато этувчи илоҳадир. Аждодларимиз Сипандормазни Ахурмазданинг қизи деб билганлар.

«Комиллик» ва «тўғрилиқ» маъноларини ифодаловчи Хурдод бўлса заминий ҳаётда сувларга пушт-паноҳ ҳисобланган. «Авесто»да пок, мусаффо ҳавонинг илоҳи Андарвай деб номланган. У аксарият

ҳолларда «забардаст» сифати билан бирга қўлланган. Фрадот Фшу бўлса «майда чорваларни парвариш этувчи» маъносини англатган илоҳа бўлган. Туманлар ва ҳудудни ўзининг паноҳига олган илоҳ Зантум деб аталган. Апам Напат эса сув илоҳи сифатида тасаввур қилинган. Бу сўзнинг ҳақиқий, асл маъноси «сувлар набираси»дир. У «Авесто»да «улуғ шахриёр», «учқур» сингари ижобий сифатлар билан қўлланган. Нмаянх – уй-жойларни асрагувчи, Пориндий эса бойлик ва қут-барака, файз-фаровонлик маъноларини ифодаловчи, ноз-неъматларни асровчи илоҳа деб билинган. Барча ҳайвонларга ҳомийлик қилгувчи илоҳ Сванҳи, уруғ-насллар ва қишлоқларнинг илоҳи Вяся, фойдали жониворларларни кўпайтиргувчи илоҳ Гуш-Урвон, жуда кенг, покиза ва бўлиқ яйловлар, эл-юрт осойишталиги маъбуди Роман деб аталган.

Ибтидоий диний тасаввурлардан бири – анимизм ақидаларига биноан ўлган кишилар у дунёда яшашда давом этади, уларнинг руҳи эса ўз авлодлари ва қавмларига ёрдам бериб туради, борлиқ муҳит ўтган имонлиларнинг руҳи билан тўла деб тушунилган. Ўша руҳлар «Авесто»да «фраваша» сифатида тилга олинган. Фраваша – инсон таваллудига қадар ва ўлимидан кейин ҳам яшовчи Қалб, мададкор фаришталар ҳисобланган. Фраваша атамаси ҳимоя қилмоқ, паноҳ бермоқ, кийинтирмоқ, бағрига, оғушига олмоқ маъноларига ям тўғри келади. Яна бир қизиқ жиҳати шундаки, фравашилар инсонни ўраб турган барча табиат ҳодисаларига, жумладан, тоғлар, дарёлар, кўллар ва бошқаларга ҳам тегишли бўлади, деб чиндан ишонилган.

«Авесто»нинг «Виспирад» қисми 21- бўлим, 1- бандида бўлса шундай ёзилган: «Эзгу сувлар, серҳосил гиёҳлар ва ашаванларнинг фравашиларига олқиш ва ҳамдларни қабул қиламиз.

Барча яхшиликлар: сувлар, гиёҳлар, ашаванлар фравашиларини олқишламоқ ва ҳамд қилмоқни истаймиз». Фравашилар инсон, уй, жамият, табиат, қишлоқ, эл-юрт, мамлакатни бало-қазо, инс-жинслар таҳдидидан асровчи жудаям нажоткор куч сифатида англанди.

«Авесто»нинг Ясна қисми (Боғон Яшт, 23- хот, 1- банд)да ушбу масала хусусида шундай мисралар мавжуд: Фравашилар «осмонни асраб-авайладилар, қўриқладилар, сувни асраб-авайладилар; барча жониворларни асраб-авайладилар...»

Халқимиз тафаккурида ҳанузга қадар сақлани келаётган ўтган аждодлар руҳи (арвоҳи)га нисбатан алоҳида ҳурмат-эҳтиром ҳамда эҳтиётли ва умидворлик билан қараш анъанаси айнан шундай ҳолат билан чамбарчас боғлиқ. Шу боисдан ҳам ҳозиргача мадҳ этиш, алқов маъносидаги «Арвоҳлар ёр, пирлар мададкор бўлсин!» деган бир дуо кишиларга руҳий кўтаринкилик бағишлайди. Фравашилар ўтганларга, яшаётганларга ҳамда туғилажакларга бир хилда тегишли. Чунки, «Авесто»га биноан фравашилар Ахурамазда томонидан дунё яралмасдан олдин яратилган. Сув ҳам аввал осмон сингари қўғалмас бўлган, фравашилар дуосидан кейингина улар оқадиган бўлган деган ўзига хос тасаввурлар мавжуд эди.

«Авесто» бўйича Хварно – илоҳий бахт, омад рамзи. Сўзнинг фонетик ўзгарган шакли, кўриниши – фарр. Хварно ўта ёвуз ниятли кишилардан қочади. У тутқич бермас нурнинг кўринишида бўлади. Баъзан эса қуш (Ҳумо), оқ рангли қўй ва бошқа қиёфаларга ҳам кира олади. Ҳозирги даврда **фарр** ўзаги ўзбек ва тожик тилларида баъзи сўзлар – исмларни ясашда иштирок этишига ўзингиз ҳам эътибор бергансиз. Фарзанд, фарахбахш, фаровонлик, Фарҳод, Фаррух...

Зардуштийлик фалсафасига кўра, эзгулик ва ёвузлик инсоннинг ўзида, унинг ички дунёсида яшайди. Инсон эса Ахурамазда руҳидан яратилганлиги туфайли доимо, тинимсиз яхшилик учун курашмоғи зарур. Лекин, бу ёруғ дунёнинг асослари яралишига Ахриман ҳам аралашганлиги сабабли инсон қалби ва онги ҳам бутун дунё каби яхшилик ва ёмонлик, нафс ва сабр, ҳасад ва саховат каби фазилат ва иллатларнинг азалий ва абадий кураш, жанг майдони ҳисобланади.

Зардуштийликнинг асосий ахлоқ-одоб, ҳаёт фалсафаси уч сўзда – «Гуманту» – эзгу фикр, «Гутка» – эзгу сўз, «Гваришта» – эзгу амалда ўзининг яққол ифодасини топган. Демак, зардуштийликнинг имони фикрларнинг софлиги, сўзларнинг собитлиги, амалларнинг инсонийлигидан иборат бўлган.

Шунингдек, зардуштийлар эзгулик худоси Ахурамазда билан бирга, Митра (йигит қиёфасидаги қуёш ва ёруғлик тангриси), Анахита (ғоятда гўзал қиз сиймосидаги унумдорлик, ҳосилдорлик, фаровонликнинг илоҳаси), Ҳумо (гўзал қуш қиёфасидаги бахт-иқбол, тақдир, бойлик ҳамда қут-бараканинг илоҳаси), Хубби (мард, жасур

йигит қиёфасидаги сув тангриси), Миррих (ёш жангчи қиёфасидаги уруш ва ғалаба тангриси) кабиларга ҳам эътиқод қилганлар.

Марказий Осиё халқларининг энг асосий урф-одат, маросим ва байрамлари коинот, табиат, йил фасллари ва меҳнат фаолияти билан чамбарчас боғлиқ бўлган. Аждодларимиз борлиқдаги тўрт муҳим унсур (куёш, ҳаво, ер, сув)ни аниқлаш билан бир қаторда, улар билан боғлиқ тўрт улуғ кунни ҳам олдиндан белгилаб, уни нишонлашга одатланганлар. Масалан, Она табиатнинг уйғониши, баҳорги кун – тун тенглиги, дала ишларининг бошланиши палласида Наврўз; ёзда – куёш тик бўлиб, тун қисқа, кун узун давом этганида, ҳаво ҳарорати энг юқори даражага кўтарилиб, сувга бўлган эҳтиёж ҳаддан ташқари кучайганида сувга бағишланган тадбир – Ангом (Вахшангом); кузда эса кун – тун яна тенглашиб, йилнинг иккинчи ярми бошланганида, деҳқонлар даладаги ҳосилни йиғиб-териб олинган вақтда Меҳржон (Чири-руж, Ним-сарда); қишда – энг узоқ тун ва қисқа кун содир бўлиб, совуқ авжига чиққанида («қишки чилла»), исинишга эҳтиёж кучайган пайтларда эса ўзига хос Сада – Олов байрами (гулханларда исиниш) каби маросимларни уюштирганлар. Милоддан олдин пайдо бўлган бу байрамларнинг барчаси кишиларнинг табиий эҳтиёжлари асосида, уларнинг манфаатларига мос равишда қарор топган.

Дунёга машҳур, бутун умрини қадимги аждодларимиз турмуши, уларнинг урф-одат ва маросимларини илмий жиҳатдан ўрганишга бағишлаган авестошунос олима Мери Бойснинг ёзишича, қадимда зардуштийларнинг қуйидаги еттита байрами мавжуд бўлган:

1. Маидйой – зарэмаёй – баҳор ўртаси.
2. Маидйой – шема – ёз ўртаси.
3. Паяитшайха – ғалла йиғиш байрами.
4. Айатрима – чорванинг ёзги яйловдан қайтиши.
5. Маййаирйа – қиш ўртаси.
6. Хамаспатмаэда – фраваш (руҳлар шарафига зиёфат бериш).
7. «Наврўз» (Авесто замонида қандай аталганлиги номаълум).

Бу байрамлар диний маросим шаклида нишонланиб, улар одатда Ахурамазда шарафига бағишланган тоат-ибодатлар билан бошланган. Ибодатдан сўнг эса хурсандчилик, ўйин-кулги асосий ўрин тутадиган зиёфат дастурхони ёзилган. Байрамнинг кейинги қисмида бўлса ўйин, томоша, турли-туман кўнгилочар тадбирлар уюштирилган.

Берунийнинг ёзишича, сўғдийларда *Мавсард* ойининг биринчи куни – Наврўз ва 28- куни Ромуш оғам (оташхоналарда тўпланиш байрами); Нийсанж ойининг 12- куни – Моҳирж; Басоканж ойининг 7- куни – Никҳ оғам; 15- куни – Амсхвора (олов тегмаган нарсаларни ейиш, тановул қилиш байрами); Ашн-х-нда ойининг 18- куни бўлса Бобохвора ёки бомихвора (узумдан сиқиб олинган тоза ширани ичиш байрами); Ф-ғ-кон ойининг 1- куни – Ним-сарда (йил ярми); Ж-м-д-н-ж ойининг 24- куни – «Бод омком»; Х-ш-н-м ойининг охирида эса вафот этган барча азиз аждодларни хотирлаб, аза тутиш куни каби байрамлар ўтказилган.

Беруний хоразмликларнинг тантаналарига ҳам алоҳида эътибор қаратиб, улар қуйидаги байрамларни ўтказишга одатланганликларини таъкидлаган: Навсаржи ойида Йил боши (Наврўз); х-р-в-дод ойининг 1- куни Арижо-сувон (иссиқ кийимдан чиқиш, очилиш ҳайити); чири ойининг 15- куни – Ажор (куз охирида оловда исиниш ҳайити); А-х-ш-р-в-и-р- ойининг 1- куни – Ф-б-р-и-х ёки Ф-а-р-у-ба (совуқ келиши билан Хоразм подшоларининг шаҳар четига чиқиб, эл-юртни ёвдан ҳимоя қилиш куни); Умри ойининг 1- куни – Аздокандхвор (совуқ тушиши билан олов ёқиладиган уйларда ўчоқлар атрофига йиғилиб, ёғлик нонлар ёпиш куни); 13- куни – Чири-руж (йил ярми); Рим-ж-д ойининг 15- куни «Мина кечаси» (эрта баҳорда, ярим тунда совуқда қолиб ўлган аёл хотираси муносабати билан ўтказиладиган ҳайит); Исфандарможи ойининг 4- куни – Хеж, 10- куни – Вахшангом (сувга эътиқод қилиш куни); 20- куни – Инга (бир-бирига яқин уйлар қуриш куни) байрами кабилар.

Беруний хоразмликлар байрамини икки турга бўлган:

1. Табиат ҳодисаларига бағишланганлари: йил боши байрами (Наврўз), очилиш байрами, гулханда исиниш байрами, ёғли нон ёпиш куни, Мина кечаси ва ҳоказолар.

2. Диний маросимлар (исломгача бўлган даврларда) арвоҳлар нариги дунёда оч қолмаслиги учун улар қабрларининг устига турли-туман озиқ-овқатлар қўйиладиган кун ва бошқалар.

Милоддан аввалги замонларда Эрон ва Туронда зардуштийлик тақвими (календари)дан ғоятда унумли равишда фойдаланилган.

Йил фаслларидаги ҳар бир ойнинг ўзига хос байрамлари ҳамда машҳур кунлари олдиндан белгилаб қўйилган. Масалан, Берунийнинг

қайд этишича, «Фарвардин моҳ – ёз боши, тир моҳ – куз боши, меҳр моҳ – қиш боши, дий моҳ – баҳор боши эди. Уларнинг ойлари ичида тўрт фаслга қараб ишлатиладиган (ҳайит) кунлари бор эди».

Умуман олганда, йилнинг мазкур даврларида ўтказилувчи урф-одатлар ва маросимларда эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги азалий ва абадий кураш жараёни турли-туман шаклларда ўз аксини топган эди.

Шарқ халқлари, жумладан, Марказий Осиё аҳолиси ҳам амал қилган қуёш тақвими баҳорги тенг кунлик (21 март)дан бошланган ва янги йилнинг чин байрами – *Йилбоши* (*хоразмликларда – Новсоржи, сўғдийларда – Навсасрд*), *Наврўз* (*Нав – Янги, рўз – кун*) номлари билан байрам қилинган.

Ҳозирда ҳам улкан, кўтаринки тантаналар билан нишонланувчи улуғ, азиз байрам – Наврўз Шарқ халқлари орасида макон ва замон ҳақидаги дастлабки тасаввурлар пайдо бўлган даврлардан шакллана бошлаган. Ўша замондаги қарашларга кўра, йил қиш ва ёздан иборат бўлиб, узоқ давом этган совуқ ва очликдан сўнг илиқ кунларнинг бошланиши ўзгача руҳий кайфиятда, катта тантаналар билан кутиб олинган ҳамда бениҳоя хурсандчилик ила байрам қилинган.

Ўрта асрлар муаррихи Наршахий Наврўзнинг байрам қилина бошлаганига «...уч минг йилдан ортиқроқ вақт ўтди», деб ёзган бўлса, замонамиз тарихчилари эса турли археологик материаллар, ашёвий далиллар ва тарихий манбаларга асосланиб, унинг ўқ илдизи неолит (Милоддан аввалги VI – III минг йилликлар. – Б. И., Н. И.) даврига бориб тақалади, деган хулосани билдирадilar.

Аجدодларимизнинг қадимги йил тақвими Наврўздан бошланган. Наврўз байрамини нишонлаш одати қадимги одамларнинг ўзлари яшаётган Она Ер сайёраси ҳақида, унинг коинотдаги ўрни тўғрисида фикр-мулоҳазалар юрита бошлаган даврига тўғри келади. Бошқача қилиб ифодалаганда, Наврўз байрами Ер ҳақидаги дастлабки илмий-географик тасаввурлар пайдо бўлган қадим замонлардан шакллана бошлаган. Бундан 4 – 5 минг йил илгари аجدодларимиз Қуёшни энг буюк куч, ҳаёт чашмаси, ёруғлик ва иссиқлик манбаи, деб билганлар ва унга бағишлаб турли-туман махсус маросимларни ўтказганлар.

Шу йўсинда митраизм – қуёшпарастлик, унинг заминида эса қуёшнинг Курраи заминдаги ўзига хос таркибий қисми ҳисобланган оловни муқаддаслаштириш одати шакллана бошлаган. Зардуштийлар

оловни куёшнинг ердаги зарраси – фарзанди ҳисоблаб, киш ва эрта баҳордаги маросимларда катта-катта гулханлар ёқиб, киш совуғини унинг ёрдами билан «ҳайдаганлар» ва кўкламни ўта интиқлик билан Она заминга «чақирганлар». Бундай маросимлар эса, ўз навбатида, турли-туман баҳорий байрамларнинг шаклланишига асос бўлган.

Меҳнаткаш халқ ҳаётида муҳим ўрин тутган баҳор байрамлари янги меҳнат мавсуми бошланишидан дарак берган. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, баҳорни кутиб олиш байрамлари барча халқларда қадим-қадимдан мавжуд бўлган. Турли этносларнинг дунё бўйлаб тарқалиши натижасида баҳор байрамлари ҳам турли ҳудудларга ёйилган ва кейинчалик бу анъаналар барча халқларда турли меъёр ва шаклларда уюштирилган. Кўпгина халқларда кишни кузатиш ҳамда баҳорни кутиб олиш анъаналари энг йирик байрамларга айланиб кетган. Байрамлар, юқорида қайд этилганидек, башарият ҳаётида ўта муҳим аҳамият касб этган ишлаб чиқарувчи хўжалик фаолияти, яъни – деҳқончилик (зироатчилик) билан бир вақтда шаклланган.

Миллий байрамлар ҳар қандай этноснинг ғурури ва ифтихори, унинг ўзига хос маданияти, моддий-маънавий ютуқларини намойиш қилиш шакли, қолаверса, шодиёна куни ҳисобланади. Байрамлар, моҳиятан, барча-барча кишиларни, энг аввало, эзгуликка чорлайди. Айниқса, баҳорий байрамлар ўзининг шукуҳи, нафосати ва кайфияти билан кишиларни асрлар давомида руҳлантириб келган ҳамда янги-янги марралар сари сафарбар этган. Шу боисдан ҳам дунёнинг барча халқларида қадимдан баҳор кириб келишини кутиб олиш байрамлари бўлган. Улар инсоният вужудга келиши билан пайдо бўлган ҳамда уруғ-қабилаларнинг тарқалиши натижасида мавжуд анъаналар ҳам бошқа жойларга кўчиб, турли янги номлар билан атала бошлаган.

Масалан, баҳорий айём японларда – «Риссон», хитойларда эса «Чульцзе», славянларда бўлса «Масленница» деган номни олган. Ҳиндистонликларнинг Наврўзга ўхшаб кетадиган ҳамда баҳор ойида нишонланадиган бир неча хил байрамлари бор. Улар – табиатнинг уйғониши билан чамбарчас боғлиқ, халқ орасида кенг тарқалган ва расмий равишда тантанали нишонланадиган – «Дивали», «Холи» ва «Дашера» байрамларидир. Дивали байрами куни бозорлар хилма-хил шаклдаги қандолат маҳсулотлари билан тўлиб кетади. Шунинг учун ҳам айниқса ёш болалар бу байрамни ғоятда сабрсизлик, интиқлик

билан кутадилар. Болалар учун хилма-хил попуқлар, хўроз ва фил шаклида турлича жонзодлар тасвирида ширинликлар тайёрланади.

Британия оролларида ҳам баҳор байрамлари мавжуд. Баҳорий байрамлар кўпгина аломатлари ва сирли ҳаракатлари билан ҳаётнинг манбаи бўлмиш турли хилдаги бошоқли экинларнинг тезроқ ўсишига кўмаклашиш ниятидаги бир қатор расм-русумлар орқали ўтказилади.

Наврўз айёми Туркиянинг ҳар бир вилоятида ханузгача турлича нишонланади. Анатолия (Онадўли) ҳудудидаги Газиентеп вилоятида 22 март куни «Султон Наврўз» номи билан юритилади. Маҳаллий аҳоли орасида кенг ёйилган фикрга кўра, 21 мартдан 22 мартга ўтар кечаси, роппа-роса ярим тунда осмонда Ғарбдан Шарқ томон ҳаддан ташқари чиройли тақинчоқларини роса жаранглатиб, Султон Наврўз исмли бир гўзал қиз ўтади. Ушбу ҳудуд аҳолиси ушбу қутлуғ тунда ухлаб қолмасдан, бедор бўлиб, яхши ният қилган барча кишиларнинг ҳамма эзгу тилаклари, орзу-ниятлари рўёбга чиқади, деб ростдан ҳам ишонадилар. Туркиянинг Ўрта Анатолия вилоятида бўлса Наврўз айёми «Март тўққизи» деган ном билан аталади.

Туркманистон Республикасида ҳам Наврўз айёми халқнинг энг севимли байрамлардан бири ҳисобланиб, умуммиллий хурсандчилик руҳида, ўта катта тантаналар билан нишонланади. Ҳар йили исфанд ойининг охирида, яъни Наврўз арафасида ушбу давлатнинг шаҳар ва қишлоқларида ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш бўйича кенг қамровли ишлар амалга оширилади. Байрам тантаналари эса кўп сонли бадийий жамоалар ҳамда адабиёт ҳамда санъат намояндалари иштирокида ўтади. Улар ўзларининг чиқишларида миллий анъаналар ва қадриятларни бадийий шаклда акс эттириб элга намойиш этадилар.

Туркманларда қадим-қадим замондан қутлуғ Наврўз айёми эл-юрт ризқ-рўзининг чинакамига яратувчиси – деҳқонлар байрами ҳисобланади. Шу сабабдан ҳам Копетдоғнинг этаклари, Амударё (қадимги Жайхун)нинг соҳилларида истиқомат қилувчи деҳқонлар Наврўз айёмини тантанали равишда байрам қиладилар.

Туркман халқига хос бўлган айрим урф-одатлар ушбу байрамга миллий ўзига хослик бахш этган. Масалан, Наврўзгўжа, Наврўзбома таомларини пишириш ҳамда сумалак тайёрлаш ва ёшлар томонидан манжуқ отди каби ўтмишдан расм бўлган турли ўйинларнинг ижроси

бунга мисол бўла олади. Бошқа расм-русумлар ҳам аجدодлардан қолган маънавий мерос шаклда ҳанузгача давом этмоқда.

Туркманларда бутун йил мобайнида қадим-қадимдан ўтказиб келинадиган от пойгалари, айниқса, Наврўз айёми пайтида ўзгача юксак шукуҳ касб этади ҳамда наврўзий расм-русумларнинг ғоятда муҳим ўзига хос таркибий қисми ҳисобланади.

Туркманистонда Наврўз айёми маросимлари одатда катта-кичик шаҳар ва қишлоқларнинг энг катта майдонларида ўтказилади. Ушбу байрам маросимларида эркак ва аёллар, хусусан туркман ёшлари фаол қатнашиб, томошабинларни хушнуд этиш учун турли ўйинлар ташкил қиладилар. От чоптириш, олиш (кураш), юқорига осилган рўмолни олиш учун жон-жаҳди билан сакраш, хўроз уриштириш мусобақаси ва ўзга кишиларни оммавий равишда табриклаш, қутлаш мақсадида меҳмонга бориш каби одатлар шулар жумласидандир.

Эронликлар бўлса янги йил кириб келишидан олдин ўз уйлари, ҳовлиларини супуриб-сидириб, кундалик рўзғорда ишлатиладиган барча буюмлари, асбоб-анжомларини эринмасдан, жиддий ҳафсала билан яхшилаб тозалайдилар. Улар барча учун ибратли ҳисобланган ушбу одатни «Хонэ такони» («Уй тозалаш») деган ўзига хос гўзал бир ном билан атайдилар. Наврўз байрами арафасида эса ўзлари ва бола-чақалари учун янги сарпо (форсча), либос (арабча), кийим-кечак (туркийча) сотиб олиш ҳам эронликларга хос чиройли, сермазмун урф-одатлардан бири ҳисобланади.

Индонезия оролларида Соко тақвими бўйича нишонланадиган Нъепи байрами, одатда улардаги қуруқ мавсумга тўғри келади. Минг ороллар мамлакати – Ороллардаги Ҳиндистон – Индонезия баҳорий байрамида барча кишилар бир-бирларининг устларидан қувонч ила шовқин-сурон билан сув сепиб, барчага қут-барака ато этувчи денгиз худоси Барунани шарафлайдилар ҳамда бу илоҳга, инсониятга ато этилган барча неъматлар учун, чексиз ташаккурни билдирадилар.

Непалда бўлса айнан Наврўз кунларига тўғри келадиган Холи айёмида катта гулханлар ёқилади. Барча қишлоқлардаги деҳқонлар ва уларнинг оила аъзолари экин майдонлари ва ҳосилдорлик худоси Бхумидевтдан мўл-кўл ҳосил инъом этишни ўтиниб сўрайдилар.

Доғистонда Наврўз «биринчи шудгорлаш куни», аварларда эса «оцбай», дарғинларда «киу бахруми», лакларда эса «карас ишву» деб

аталган. Доғистонда биринчи шудгорга одатда бутун овулнинг аҳли йиғилган. Ерни ҳайдаш учун қўшга қўшиладиган ҳўкизлар бўлса бамисоли қўғирчоқдек, чимилдиққа кириб келадиган келинчакдек безатилган. Биринчи шудгорга сепиладиган уруғлик буғдой бўлса энг эзгу орзу-ниятларда, умумжамоанинг манфаатини кўзлаган ҳолда, атайлабдан ҳар бир хонадондан бир сиқимдан йиғиштириб олинган.

Қадимги Хитойда эса ўтмиш замонларда биринчи қўшга ҳўкиз ўрнига бир-биридан ҳеч қачон ажралмасин, ҳамиша қўш ҳўкизлар сингари ўзининг аравасини ўзи тортиб юрсин, ўз ерини биргалашиб ҳайдасин, бола-чақаларини эса ҳамкорликда тарбияласин, деган эзгу ниятда ҳамда мақсадда янги келин-куёвлар қўшилган. Шундан сўнг оммавий сайиллар бошланиб, унда кўплаб келин-куёвларнинг никоҳ тўйлари ўтказилган. Она Заминнинг ҳосилдорлигини янада ошириш ниятидаги қадимий ирим-сиримларга биноан ёшгина келин-куёвлар биринчи никоҳ кечасини яқиндагина ҳайдалган даланинг олдидаги сайилгоҳда ўтказганлар.

Қадимги аждодларимиз эътиқоди – Ахурамазда қонунларида қўриқ ва бўз ерларни ҳайдаш ва буғдой экиш, ерни жамоа ўртасида адолатли тарзда тақсимлаш энг савобли ишлардан бири ҳисобланган. Авестонинг Вандидод қисми учинчи фасли башоратида ёзилишича, «Ахура Мазда ерга яхши, соғлом уруғ сепишдан ҳам ортиқ савоб иш йўқ», дейди. Илоҳнинг бундай амрига тўла итоат этиш, ўн минг ясна диний матнларини ўқиб ибодат қилиш ёхуд юзлаб жониворларни қурбонликка сўйишдан ҳам афзалроқ ҳисобланган.

«Оламнинг гўзаллиги деҳқончиликдан. Кимки уруғ қадабди, у одамийликка чин имон келтиради, ягона шу йўлгина ҳақиқат бўлиб, қолганлари саробдир».

«Авесто»да («Вандидод» 3- фаргард, 24- банд) «Узоқ замон экилмаган ва омоч тегмаган замин (ўта) бахтсиздир. У омочни орзу қилади. Бундай замин балоғат палласига кирган соҳибжамол қиздир. Бу қиз фарзанд кўриш ва яхши ёстикдошга интиқдир», дейилади. Шунингдек, бобокалон китоб, ўзбек давлатчилиги илк даврининг мафкураси вазифасини адо этган «Авесто»да ёзилишича: «Қачонки эгатларда уруғ етилса девлар ўринларидан қўпадилар (турадилар). Қачонки буғдой гуркираб кўкарса, девлар даҳшатдан (роса) титрай бошлайдилар. Қачонки буғдой ун бўлса, девлар нола чекадилар.

Қачонки буғдой хирмонга уюлса, девлар нобуд бўладилар. Қай бир хонадонда буғдой бош чиқарса, бу хонадонга девлар (сира ҳам, зинҳор) яқинлаша олмайди».

Зардуштийларнинг жуда кўплаб маросимлари халқимиз турмуш тарзида ханузгача сақланиб қолган. Йилбоши билан боғлиқ кўпгина маросимлар бунинг бевосита далилидир. Деҳқонлар, боғбонлар ва чорвадорлар қаҳратон қишнинг аёзли кунларидан эсон-омон чиқиб, баҳорнинг илиқ кунларини ғоят интиқлик билан кутиб, янги йилга ўта жиддий тайёргарлик кўрганлар. Энг аввало, омоч-бўйинтуруқлар, кетмон, мола сингари асбоб-анжомлар янги деҳқончилик мавсумига тахт ҳолда келганлиги яна бир бора диққат билан кўздан кечирилган. Отлар совутилган, аравалар тузатилиб, ишга яроқли ҳолга келтириб қўйилган. Энг асосий ишчи кучи ҳисобланган хўкизлар эса яхшилаб парваришланган. Шу боисдан ҳам ўрта асрларда Бухорода бу байрам «Наврўзи кишаварзон» – «Деҳқонларнинг байрами» деб аталган.

Аждодларимиз баҳорги юмушлар бошланиши олдидан махсус маросим сифатида бирорта жонлиқни сўйиб, ис чиқарганлар. Ушбу хайри-худойилар масжид ёки мозорларнинг яқинида ўтказилиб, унга кекса деҳқонлар, пиру бадавлат оқсоқоллар бошчилик қилганлар.

Қадим замонлардан ерга илк бор уруғ сепиш жараёни ўзига хос маросим шаклини олганди. Унда кекса зироаткорлардан бири Бобо Деҳқон қиёфасига кириб, дастлабки қўш ҳайдашни бошлаб берган. Халқона тасаввурга кўра, Бобо Деҳқон ўта ҳалол меҳнат билан кун кўрувчи, ўзгаларнинг ҳақидан доимо ҳазар қилувчи, деҳқонларнинг меҳнатига ҳамиша унум берувчи пир ҳисобланган.

Қадим-қадим замондан биринчи кун магияси (сеҳргарлиги)га кўра бирор-бир иш, фаолият ёки йилнинг ибтидоси қандай бўлса, ўша фаолият йил бўйи шундай тарзда давом этади, деган тасаввур ҳукмронлик қилган. Булардан ташқари, кекса ёшли, пиру бадавлат, ошиғи доим олчи тадбиркор, ўта обрў-эътиборли кишининг биринчи қўшни бошлаб бериши масаласи фақат унинг хўжалик юритишдаги ниҳоятда бой тажрибаси билангина боғлиқ бўлиб қолмаган. Айнан бу ўринда узоқ умр кўрган, ўта серфарзанд, бой-бадавлат кишиларнинг ўзига хос рамзий фазилатларининг Она заминга, етиштириладиган ҳосилга аста-секин кўчиб ўтишига қаратилган ўзига хос ирим-сирим билан боғлиқ қарашлар бу жараённинг асосини ташкил этган.

Шохларинг бор чамбарак,
 Кўзларинг мисли чироқ,
 Қўшга қўшсам меҳнатингдан,
 Элу юртинг вақти чоғ.

Шохгинанг мулла довоти,
 Сенсан деҳқоннинг қуввати,
 Сен бўлмасанг деҳқоннинг,
 Қайрилади қаноти.

Қаро ерни қоқ ёргин,
 Қовун экиб лаб ёргин,
 Меҳнатингнинг зўридан,
 Тос тепангдан шох ёргин.

Қўш ҳайдадим саман сарик,
 Ҳўкизлари жуда ориқ,
 Ҳўкизлари кўтаролмас,
 Ерда қолди бўйинтуруқ.

Ҳайда-ҳайда химич билан,
 Донни сепма чўмич билан,
 Деҳқон ўғли олишади,
 Кучи етмай омоч билан.

Эниб келдинг экишдан,
 Тўрт оёғинг кумушдан,
 Очкўз бой қарамади,
 Базўр чикдинг бу қишдан.

Тарлон таёғим ҳайда,
 Темир туёғим ҳайда,
 Ишни тамом қилмасанг,
 Жонингга ором қайда.

Марказий Осиё халқларида қадим-қадимдан ҳўкиз серпуштлик рамзи ҳисобланган. Ҳўкизнинг ғайритабиий кучи ва хусусияти қўш ҳайдаш орқали аста-секин ерга ва етиштириладиган ҳосилга ўтади, деган тасаввурлар мавжуд бўлган. Шунинг учун ҳам деҳқонлар эрта баҳорда «Шохмойлар» маросимини катта тантана билан ўтказганлар. Бу пайтда шохлари мойланадиган ҳўкизларга бировнинг кўзи сира ҳам тегмаслиги учун ирим қилиб, уларга турли-туман шаклдаги жуда чиройли туморлар эзгу ниятда тақиб қўйилган...

Қўш ҳайдагин йўл билан,
Бел боғлагин қўл билан,
Катта тошлар ағдариб,
Чақил томон ташланиб...

Қўшчи йигитнинг баланд чорлови ила ёш йигит-қизлар далага келишади. Севги-муҳаббат, ошиқ-маъшуқлик маъносида эса кўпроқ мойил сўзи ишлатилган. Қизлардан бири терлаб-пишиб пешонасини белбоғ билан боғаб олганича қўш ҳайдаётган йигитга шундай дейди:

Ул баҳодир қарармикин мен томон,
Мойил бўлиб юрармикин мен томон.
Дилидаги нима экан, сўраб қолдим,
Қалбим кетди у томонга эзилиб...

Юқорида келтирилган далиллар шундан далолат берадики, энг қадимий даврларда аждодларимиз деҳқончилик билан ҳам шуғуллана бошлагач, далаларда янги мавсум бошланишидан аввалроқ ўзига хос баҳор байрамларини ўта тантанали равишда нишонлаганлар. Шундай қилиб, меҳнат – бу байрамнинг бош манбаи, асоси, асл замири ҳамда илк сарчашмаси ҳисобланиб, байрам («байрам ҳолати») ибтидоий даврлардан бошлаб «яшаш учун кураш воситаси» – меҳнат натижаси шаклида вужудга кела бошлаган.

Баъзи этнолог, тарихчи олимлар, жумладан Н. П. Лобачеванинг фикрича, қадимдан Ўрта Осиёда йил боши баҳорга тўғри келган. Сосонийлар сулоласи даврида (милодий III аср) йил боши ёз фаслига, куёшнинг роса тик туриш кунига (ҳозирги 21–22 июнга) кўчирилган. Бироқ, ой тақвимида ўтилганидан кейин, йилнинг биринчи ойи яна баҳорга, тун ва кундуз барабар бўлган кунга (22 мартга) кўчирилган.

Бу масала хусусида Беруний шундай ёзганди: «Наврўз... ўтмиш замонларда... куёшнинг саратон буржиги кириш пайтига тўғри келар

эди. Сўнгра, у орқага сурилгач, баҳорда келадиган бўлди. Энди у бутун йил унга хизмат қиладиган бир вақтда, яъни баҳор ёмғирининг биринчи томчиси ерга тушишидан то гуллар очилгунча, дарахтлар гуллашидан токи мевалари етилгунча, ҳайвонларда уйғониш мавсуми бошланишидан то насл вужудга келгунича давом этган вақтда келади. Шунинг учун «Наврўз» оламнинг бошланиши ва яратилишига далил қилинган».

«Наврўз»нинг қандай пайдо бўлгани ҳақида кўплаб афсоналар, ривоятлар, мифлар мавжуд. Масалан, зардуштийлар даврида эзгулик илоҳи Ахурамазда (Хурмуз) баҳор ва ёз фаслида, ёвузлик худоси Анхрамайню (Ахриман) – кузда ва қишда ҳукмронлик қилади, деган қарашлар мавжуд бўлган. Баҳорнинг энг биринчи куни эзгулик илоҳи ёвузлик худосининг устидан ғалаба қилган муқаддас сана сифатида байрам қилинган. Бу сана эса айнан «Наврўз» кунига тўғри келган.

Наврўзга оид афсона ва ривоятлардан кўпгина маълумотларни олишимиз мумкин. Улар орасида зардуштийлар даврига оид Ахура Мазда ва Ахриман билан боғлиқ ривоятлар, шунингдек Одам Ато ва Момо Ҳавонинг биринчи марта учрашган куни ҳақида афсона ҳамда ривоятлар Наврўз тарихини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга.

Наврўз ҳақидаги улуғ аجدодлардан бизларга мерос сифатида қолдирилган ривоятлар энг муҳим бир ҳақиқатдан, яъни унинг Шарқ кишиларининг ғоят эзгу хоҳиш ва истаклари, ўйлари ҳамда ҳаётий, амалий тажрибаларидан туғилганлигидан далолат беради.

Масалан, буюк шоир Абулқосим Фирдавсийнинг соҳир қалами туфайли дунёга келган «Шоҳнома»да афсонавий баҳодир, жасур ва пок ниятли инсон (Кайковуснинг ўғли, Афросиёбнинг куёви) Сиёвуш ўлими ва унинг ўлимига халқнинг юксак эҳтироми Наврўзга сабаб бўлганлиги таъкидланган:

Қайгаким тўкилмиш Сиёвуш хуни,
Кўкка бўй чўзди бир дарахт шу куни.
Баргларида гўё унинг чехраси,
Мушку атр гўё унинг чехраси.
Дарахт кўм-кўк турар ҳатто қишда ҳам,
Тагида подшоҳга тутишар мотам.

Сиёвуш «Авесто»да Сиёваршан исми билан маълум. Бобокалон китобнинг Яшт бўлаги Ҳуварно қасидаси (19- яшт, Замяд яшт) 12-

бўлим, 77- бандида Қавай Хусров ўз падари бузургвори Сиёваршан учун асосли тарзда қасос олганлиги мавзуси ўзининг аксини топган.

Қадимги ривоятларга кўра, Сиёвуш милоддан аввалги XII асрда Хоразм давлатига асос солган. Сиёвуш Туронда ажойиб бир шаҳар бунёд этган, бу шаҳар ўша замонда Қанғдиз ёки Қанту Сиявахш деб аталган. Сиёвуш томонидан Сиёвушгирд шаҳри бино қилинганлиги масаласи «Шоҳнома»да ҳам батафсил ёритилган. Афсонавий сулола асосчиси Сиёвуш милоддан аввалги I асрдан то милодий VIII асрга қадар қадимги Хоразмда зарб этилган тангаларда ҳам худо – суворий тимсолида юксак маҳорат билан тасвирланган...

... 1914 йилда Туркиянинг Диёрбакир шаҳрида яшовчи бир аёл пулга жуда муҳтожликдан китобфуруш дўконига эски, варақлари эса титилай-титилай деб турган бир қўлёзма олиб келиб: «Раҳматли эрим «Агар қийналиб қолсанг, шу китобни сотгин, лекин билиб қўйгин, бунинг нархи 30 лира олтиндан сира ҳам кам эмас», деган эдилар», – дебди. Китобфуруш бу эски варақларни бунчалик қимматга олгиси келмабди. Лекин, бева аёлга жуда раҳми келиб: «Ҳа, майли, ташлаб кетаверинг-чи, харидор чиқиб қолса, пулини олиб кетасиз», – дебди.

Кунлар ўтаверибди. Бирорта ҳам харидор ушбу кўҳна битикни олмабди. Харидорлар ҳам унинг нархини эштгач, фикридан қайтар экан. Ниҳоят, бир куни Али Амирий исмли киши бу кўримсизгина қўлёзмани варақлаб чиқиб, оладиган бўлибди. Бироқ, унинг ёнида 30 тилласи йўқ экан, қарз-ҳавола қилиб ушбу китобни сотиб олибди.

«Китобни олдим, уйга келдим, емак-ичмакни буткул унутдим. Бу китобга ҳақиқий қиймат берилмак лозим бўлса, жаҳон хазинаси ҳам кифоя қилмас», деган экан у кейинчалик. Хўш, «ўқиганда емак-ичмакни унуттирадиган», «жаҳон хазинаси»дан ҳам қимматлироқ бу қандай китоб эди?

У буюк бобокалонимиз, атоқли тилшунос ҳамда адабиётшунос олим, халқимизнинг азиз фарзанди Маҳмуд Қошғарийнинг «Девони луғатит-турк» асарининг 1266 йилда (ушбу китоб ёзилганидан икки аср кейин) кўчирилган бениҳоя ноёб нусхаси эди.

Юртбошимизнинг 2014 йил май ойида Самарқандда ўтказилган «Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирлари тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожигаги роли ва аҳамияти» мавзуи билан бевосита боғлиқ халқаро конференция очилиши маросимидаги

нутқида асосли тарзда таъкидланганидек: «Дунё тарихидаги биринчи туркий тилларнинг луғати бўлмиш «Девони луғатит-турк» китоби муаллифи Маҳмуд Қошғарий бўлиб, у асарида юксак маҳорат билан тўплашга эришган сўз бойлигининг том маънодаги (чиндан) олтин зарраларини – туркий мақоллар ва шеърларни ҳам келтириб ўтган. Қошғарий туркий халқларнинг улуғ тили, маданияти, этнографияси ва фольклорининг биринчи тадқиқотчиси ҳисобланади».

Маҳмуд Қошғарий Сиёвушнинг қайнотаси бўлмиш – Афросиёб масаласига бир аниқлик киритиб, шундай ёзганди: «Тўнга шер ботир, баҳодир, филни ҳам ўлдирувчи энг кучли ҳайвондир. Туркларнинг (жуда) машҳур ботир хони Афросиёбни Тўнга алп эр деб аташлари ҳам унинг шерга ўхшаш баҳодирлиги учундир... Қаз – Афросиёб қизининг исми. Эрондаги Қазвин шаҳрини у қурдирган. Бу сўзнинг асли «Қаз ўйини» – «ғоз ўйнайдиган» жой демакдир. Чунки Қаз шу ерда турар ва шу ерда ўйнар эди». Қошғарий «қаз» сўзига изох бериб қуйидаги жуда муҳим бир маълумотни ҳам келтирган эди:

«Баъзилар бутун Мовароуннаҳрни туркийлар ўлкаларидан деб ҳисоблаганлар. У Янқанддан бошланади. Унинг бир оти Дизруйин. У сариқлигига кўра «мис шаҳри» демакдир. Бу Бухорога яқиндир. Бу ерда Афросиёбнинг қизи – Қазвиннинг эри Сиёвуш ўлдирилгандир. Маъжусий – оташпараастлар ҳар йили бир кун бу ерга келиб, Сиёвуш ўлган жойнинг атрофида йиғлайдилар. Молларни сўйиб, қурбонлик қиладилар. Сўйилган мол қонини унинг мозори тепасига тўкадилар. Уларнинг одатлари шундай».

Бундан ташқари, луғатшунос аллома Маҳмуд Қошғарийнинг «Девони луғатит-турк» китобида бизга ёзиб қолдирилган «Қиш ва ёз мунозараси» икки сўзамол, жуда истеъдодли ижрочи томонидан бир-бирига зид тимсолларда гавдаланувчи, Наврўз айёмига дахлдор асар ҳисобланади. Шундай қилиб, қадимги аجدодларимиз наздидаги Қиш ва Ёз мунозараси томошасига диққат-эътиборингизни қаратсангиз:

Қиш билан ёз тўқнашди,
Қинғир (ёмон) кўз билан
бир-бирига қарашди.
(Бир-бирини) тутиб
олишга интилишди,
(Бир-биридан) ғолиб

келишга тиришди.
 Ёз билан Қиш
 қарама-қарши бўлишди,
 (Уларни ҳар бири)
 мақтаниш ёйини қуришди.
 Қўшин тузиб, (бир-бирини)
 таъқиб қилишди,
 Ўқ отиш учун (бир-бирига)
 яқинлашишди.

Парчадан бири Ёруғликнинг тимсоли бўлиб, оқ ёки кўк пўстин кийиб, иккинчиси эса қоронғулик тимсоли бўлиб қора ёки олачипор пўстин кийиб олган икки ижрочиси икки томондан аста пайдо бўлиб, давра айлангани, бир-бирига яқинлашгани ва ғанимларча қарашгани, сўнг бир-бирига ҳамла қилгани ҳамда ҳар қайсиси ғолиб келишга интилгани аниқ кўриниб турибди. Бу бир-бирига душман кучларнинг тўқнашувидир. Афтидан беллашувда кучлар тенг келган, қиш билан ёз бир-бирини сираям енга олмаган. Аммо, орани очик қилиш керак. Шу боисдан улар сўз жангига, яъни айтишувга киришадилар. Қиш Ёзга қарши бақириб-чақириб, дўқ уриб сўз бошлайди:

Одамлар ва қорамоллар
 Мендан қувват олади,
 Касаллик камаяди.
 Одамлар чиниқади...
 Сенда кўпаяр чаёнлар:
 Пашшалару илонлар.
 Минглаб, туманлаб,
 Думларини гажак
 қилиб изғишар.

Ёз эса Қишга шундай жавоб беради:

(Сенда) балчик ҳамма ёқни қоплайди,
 Юпун кишилар заҳмат чекади.
 Бармоқлари совуқ қотиб,
 Оғиз ели билан
 (Пуфлаб) иситадилар.
 Саъва сендан қочади,
 Менда тинар қалдирғоч,

Булбуллар сайрар менда
Нару мода жуфтлашур...

Қиш билан Ёз шу тариқа бир-бирлари ила жуда жиддий тарзда мунозара қилиб, ўз фазилатини айтиб мақтаниб, ғанимининг ёмон хислатларини фош этиб, уни енгишга ҳаракат қилади. Бу айтишувда Ёз баланд келади. Қиш енгилай-енгилай дейди. Аммо, Қиш таслим бўлмоқчи эмас. Шунда элат оқсоқоллари уларга учинчи беллашувни — от миниб, пойга чопишни таклиф этадилар. Бу ҳам беллашувни ҳал қилмагач, ёй (камон)дан ўқ отишга киришадилар. Шундагина Ёз узил-кесил равишда ғалаба қозонади. Мунозара ниҳоясига етади:

Турли чечаклар очилди,
(Ерга худди) чиройли гиламлар тўшалгандай.
Жаннат ери кўринди.
Совуқ қайтмас бўлиб кетади.
Ҳамма куш ва қуртлар тирилди...
Энди улар қоронғу инларига кирмайди.

Икки ижрочи ёз ҳамда қиш қиёфасида гавдаланишган, аввалида кураш тушганлар, сўнг айтишув қилишган, пойгада куч синашган ва пировардида камондан ўқ отишган, яъни элга тўрт пардали майдон томошаси кўрсатилган. Хуллас, аждодларимизнинг мана шундай ўта таъсирчан ҳаёлий, асотирий тасаввурларидан Ёз палласининг боши ҳисобланмиш Баҳорга алоҳида меҳр-муҳаббат кўзи билан қараш ва унинг биринчи кунини беҳад завқ-шавқ, хурсандчилик билан қарши олиш аждодларимизнинг доимий одатига айланиб кетган...

Наршахийнинг «Бухоро тарихи» асарида ёзилишича, «Бухоро аҳолиси Сиёвушнинг ўлдирилиши тўғрисида (ўта) ажойиб ашулалар тўқиганлар... Бухоро оташпараствлари унга атаб ҳар бир эркак киши ҳар йили Наврўз куни қуёш чиқишидан олдин ўша жойда биттадан хўроз сўяди».

Хитой муаррихларидан бири Вэй Же «Ши фан жи» («Ғарбдаги қўшни мамлакатлар») номли асарида қадимги самарқандликларнинг Наврўзи ҳақида бундай ёзганди: «Янги йил олтинчи ойнинг биринчи кунидан бошланади. Ўша куни подшо ҳам, халқ ҳам ўзларининг янги либосларини киядилар, соч-соқолларини тартибга солиб юришади. Улар шаҳарнинг кунчиқар тарафидаги бир катта дарахтзор ёнидаги майдонда тўпланишиб байрам қиладилар.

Етти кун мобайнида моҳир тирандозлар от чоптириб туриб, ўз камонларидан нишонни мўлжаллаб ўқ отиш баҳсида қатнашадилар. Еттинчи кун нишон ўрнига олтин танга қўйилади ва ушбу нишонни беҳато урган қарағай мерган бир кун шоҳлик қилиш ҳуқуқини қўлга киритади. Улар Кўк тангрини жуда мўътабар тутадилар ва унга ўз иззат-эҳтиромларини ифода этадилар. Айтишларича, илоҳий маъбуд еттинчи ойда ҳалок бўлган ва унинг суяклари йўқолгани туфайли, бу маъбуд культига топинувчи одамлар ҳар йили ўша ойнинг бошида қора кийим киядилар, далаларда яланг оёқ йиғлаб юриб, маъбуднинг ўзлари учун муқаддас хоқини ахтарадилар. Еттинчи куни йилбоши байрами тантаналари ўз ниҳоясига етади».

Панжикент шаҳрининг харобаларидан топилган VII асрга оид деворий суратларнинг бирида Сиёвушнинг ўлими билан боғлиқ аза маросими тасвирланган. Унда тобут атрофида сочларини ёйиб, гиря қилаётган, роса изиллаб йиғлаётган аёлларнинг сурати чизилган.

Қадимги аجدодларимиз Сиёвушга ўта кучли эътиқод қилганлар. Уни ўлувчи ва қайта тирилувчи табиат худоси ўрнида қабул қилиб, илоҳийлаштирганлар. Сиёвушни сув ва ҳосилдорликнинг маъбудаси Анахитанинг ажралмас йўлдоши, беқарор ошиғи сифатида тасаввур этганлар. Қадимги Хоразмда уни подшоҳлик тузумининг асосчиси ва ҳомийси деб билганлар.

У Сиёвахш ҳам деб аталган эди. Вахш – бу Амударёнинг боши. Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сида Сиёвуш қоп-қора, жудаям чиройли отнинг устида ўтирган, олтин қалпоқ кийган ёш чавандоз сифатида тасвирланган. Бу дostonда тасвирланишича, Сиёвуш Кайковуснинг ўғли, Туроннинг чегарасидаги ўрмондан шоҳ аскарлари томонидан топиб олинган бир ўта сирли гўзалдан бунёд бўлган экан.

Онаси Сиёвушни туғибоқ оламдан ўтган, уни баҳодир Рустам тарбия қилган. Уни ўгай онаси Судоба яхши кўриб қолиб, хиёнатга тортмоқчи бўлади. Аммо, Сиёвуш хиёнатга рози бўлмади, натижада Судобанинг палид сири очилиб қолади. Сиёвуш эса оловдан оралаб ўтиб, ўзининг ҳалоллигини исбот қилади ҳамда Туронзаминга кетиб, Афросиёбнинг бениҳоя гўзал қизига уйланади. Туронда Сиёвушгирд шаҳрини бунёд этади. Аммо, бу ерда ҳам қуруқ тухматга дуч келиб, бегуноҳ қатл қилинади. Наршахийнинг ёзишича, отаси Сиёвушнинг

хунини олгани келган ўғли Кайхусрав Ромитан яқинидаги Ромуш деган бир қишлоқни бино қилиб, унда ибодатхона қурдирган экан.

«Бухоро тарихи»да Наврўз байрамининг ёши тўрт минг йилдан ортиқ эканлигини исботлайдиган ғоятда муҳим бир далил мавжуд. Наршахий бухороликларнинг энг кўхна удумларидан бири хусусида ҳикоя қилар экан, шундай ёзганди: «Сиёвуш ибн Кайковус ўзининг отасидан қочиб Жайхун дарёсидан ўтиб, Афросиёб олдига келди. Афросиёб уни яхши қабул этди ва ўз қизини унга хотинликка бериб, айтишларича барча мулкани ҳам унга топширди. Бу вилоят ўзига вақтинча бериб қўйилган жой эканлиги туфайли ҳам, Сиёвуш бу ерда (яъни Бухорода) ўзидан бир ёдгорлик қолдиришни истади. Шундай қилиб, у Бухоро ҳисорини бино қилди ва кўпроқ вақт ўша жойда турар эди. (Кимлардир) у билан Афросиёб ўртасида гап юргизди ва (натижада) Афросиёб уни ўлдирди ҳамда (айнан) шу ҳисорда шарқий дарвозадан кираверишингдаги «Дарвозаи ғуриён» деган ном билан аталувчи сомонфурушлар дарвозасининг ичкарисига дафн этдилар.

Шу сабабли Бухоро оташпарастилари ўша жойни азиз тутадилар ва унга атаб ҳар йили наврўз куни қуёш чиқишидан олдин ўша ерда биттадан ҳўроз сўядилар. Бухоро аҳосининг Сиёвуш ўлдирилишига бағишлаб айтган марсиялари ҳам бор бўлиб, у барча вилоятларда машҳурдир. Куйчилар унга мослаб куй тузганлар ва қўшиқ қилиб айтадилар. Қўшиқчилар уни «оташпарастилар йиғиси», дейдилар. Бу гаплар бўлиб ўтганига ҳозир уч минг йилдан ортиқроқ вақт ўтди».

Демак, Наврўз байрами қадим-қадимдан эл суйган қаҳрамонлар хотирасини эъзозлаш билан ҳам боғлиқ айём бўлиб келган. Биз ҳар йили Наврўз кунларида азиз марҳумларнинг руҳини ёд этарканмиз, бевосита ривоятлар мағзига васиятдек сингдириб қолдирилган ўша кўхна асл инсоний анъаналарни ҳам давом эттирган бўламиз. Сиёвуш ҳазонларга рўй бермасдан, қайтадан уйғонган табиат, ҳаёт рамзидир. Қадим аждодларимиз афсонавий Сиёвушни мангуликка, мангуликни эса, турган гап-ки, боқий байрам Наврўзга қиёс қилганлар.

Беруний келтирган афсона бўйича Наврўзнинг келиб чиқиши инсоният учун улкан ишларни амалга оширган Жамшид шоҳ номи билан боғланади: «Жамшид ўзига арава ясаб олгач, ўша куни аравага чиқиб олди, жинлар ва шайтонлар уни ҳавога кўтариб, бир кунда Дунбованддан (Дамованд тоғи)дан Бобилга олиб бордилар. Одамлар

бу ажойиб воқеани кўргач, ўша кунни ҳайит қилдилар ва Жамшидга (аравада учишига) таклид қилиб арғимчоқлар учдилар».

«Шоҳнома»да ҳам шундай ғоя илгари сурилган:

Тахт кўкда чарх урар мисоли қуёш,
 Фармондор ўтирар, унда ирғаб бош.
 Барча жам, одамлар қарар тахтига,
 Жаҳон қойил бўлиб шукуҳ-бахтига.
 Жамшидга сочишар олтину гавҳар,
 Шу кунни янги йил – байрам дейишар.
 Йил боши Хурмузу эди фарвардин,
 Дилда на ғам қолди, на адоват-кин.
 Улуғлар шодлик-ла базм қурдилар,
 Юзларин чолғуга, майга бурдилар.

(Ўша замонларда шамсий йилнинг биринчи оyi «Фарвардин» деб аталган (21 март – 21 апрель). – Б. И., Н. И.)

Умар Ҳаём эса «Наврўзнома» рисоласида ёзишича: «Жамшид... байрам қилишни одатга айлантирди. Подшоҳлар ва бошқа одамлар ҳам уни қабул қилдилар. Ажам подшоҳлари эса шу пайтда Офтобни улуғлаш учун, шунингдек, ҳар ким ҳам бу кунни тополмаслигини ҳисобга олиб, уни анча олдиндан белгилаб қўйдилар. Байрам жорий этдилар ва ҳамма бу санага риоя қилсин деган мақсадда уни барчага маълум қилдилар».

Умар Хайём ўз китобида «Фарвардин» сўзининг чин маъноси «жаннатлар» эканлигиниям ёзганди. Аммо, кўпчилик тадқиқотчилар фикрича, ушбу атама паҳлавий (ўрта форс) тилидаги «фравартина» – «халоскор фаришта» сўзидан келиб чиққан. Бу ҳам қаҳратон қишдан халос бўлиб, ҳаётнинг жонланишига бир ишора бўлса, ажабмас.

Кези келганида шуни ҳам қайд этишимиз керакки, Исломдаги ҳижрий-шамсий йил ҳисобида ҳам янги йил боши айнан шу кунга тўғри келади. Айнан шу куни қуёш ҳам Ҳамал буржиги киради, яъни, самодаги ўзгариш, улуғ коинотдаги муайян мунтазамлик – баҳорги эътидол (мўътадиллик) мана шу куннинг байрам қилинишига сабаб бўлган. Шарқ халқларидаги мучал йили ҳам айнан мана шу кундан бошлаб ўзгаради.

Маздопарастлик афсоналаридан бирида буюк Наврўз байрамига пайғамбар Зардушт асос солгани айтилади. Берунийнинг «Қадимги

халқлардан қолган ёдгорликлар» китобида келтирилган бир афсонага кўра эса, айнан худди шу куни Худо, яъни Ахура Мазда қуйи оламни – Ерни яратиб бўлган, ярим одам, ярим ҳўкиз танли Каюмарсни унга подшоҳ қилган. Шу сабабли бу кун жуда улуғ байрам сифатида нишонланадиган бўлган.

Яна бир афсонага кўра, ҳаракатсиз коинотни Тангри шу куни, айнан куёш Ҳамал буржига кирадиган соатда ҳаракатга келтирган. Натижада, Нур ва Зулмат бир-биридан ажралган, йил, ой, кунлар пайдо бўлган ҳамда вақт ҳисоби бошланган. Баъзи бир манбаларда ёзилишича, Худо бутун мавжудотни олти кун мобайнида яратган ва унинг биринчи куни Наврўз ҳисобланади.

«Авесто»нинг Ром қасидасида (4- бўлим, 15- банди) шундай дейилади: «Яхши сурув соҳиби Жамшид юксак, саросар порлоқ ва заррин Ҳукар тоғи этагида олтин тахт, олтин ёстик, олтин фарш ва ёйиб қўйилган барсам ҳузурида қўлларини ёзиб уни олқишлади ...». «Авесто» бўйича (Ясна, 9- хот, 4- банд) «Жамшид ўз шахриёрлигида жонварлар ва одамларни ўлим билмас (қилди), сувлар ва гиёҳларни қуримайдиган ва емишларни мўл-кўл айлади».

«Яшт китоби»да Жамшид хусусида шундай дейилади:

Қўнди Йима Хшайатига
Подалари тўқ, семиз –
(Ернинг илк подшоҳига).
Узоқ муддат шоҳ бўлди,
Етти кишвар шод бўлди.

(Изоҳ: Йима Хшайатийа – «Авесто»да Ахура Мазда ўзидан хабар берган подшо этиб тайинланган. Унинг «Шоҳнома»даги номи Жамшид. – Б. И., Н. И.). Подшоҳ сўзи эса «Авесто»да патихшайти – «нурафшон зот» сифатида тушуниларди. Зардуштийларнинг нуқтаи назарига кўра, айнан бундай улуғ хислат, фазилат эзгулик ва ёруғлик тангриси Ахура Маздадан ато бўлади.

Қадимги афсоналарнинг яна бири мазмунига кўра, Наврўзнинг урф бўлишини оловнинг кашф этилиши билан боғлаб талқин этиш ҳам мантиққа эгадир. Айтишларига қараганда, Жамшид кунларнинг бирида Мозандарон ўрмонларида товушқон (куён) овлаб юрган экан, иттифоқо бир сеҳрли илонни кўриб қолиб ўша заҳотиёқ унга қарата камондан ўқ узибди. Илон бир қоятошнинг остидаги ковакка кириб

кедиб, кўздан ғойиб бўлибди. Жамшиднинг камонидан узилган ўқ эса тошга тегиб, ундан учкун чиқарибди. Учкунлардан бири тош ёнидаги куруқ хас-чўпларнинг устига тушиб аста ёна бошлабди. Одамлар шу дамгача олов нималигини билишмас экан, шу боис гулханни кўрган ҳамма бу мўъжизадан лол қолиб, дарҳол унга сажда қилибди. Шу-шу одамлар оловни муқаддас билиб, уни сира ҳам ўчирмасликка ҳаракат қилишибди. Жамшид муқаддас оловни кашф этган кунни эса «Янги кун» сифатида катта байрам қила бошлабдилар.

Фирдасийнинг буюк «Шоҳнома»сида ёзилишича, адолатпаноҳ Ҳушанг бир гуруҳ кишилари билан тоққа бораётганида тўсатдан у баҳайбат илонга дуч келиб қолади. Ҳушанг унга қарата катта тошни отади, бироқ тош илонга тегмай, қоятошга бориб урилади ва бирдан тошлар орасидан учкун ва олов чиқади. Шу ҳодисадан сўнг Ҳушанг оловни қандай ҳосил қилишни кашф этади:

«Бу оловмас, – деди, худо ҳадяси!»
Энди шунга бўлсин юрак саждаси!
Шундан бери оташ қибласи бўлди,
Шуъласидан дилга ёруғлик тўлди.
Кеч киргач, ўт ёқиб қалади гулхан,
Гулхан атрофида аъёнлар билан
Ўлтириб бошланди базм ва байрам,
Сада деб ном берди дилдан ариб ғам.

Алишер Навоийнинг машҳур «Тарихи мулуки Ажам» асарида ҳам Жамшид бир неча буюк ихтиролари ва кашфиётлари интиҳосида Наврўз байрами кашф этилгани баён қилинган. Жамшид «Чихил минор» номли одамзод кўрмаган ва ақл бовар қилолмайдиган баланд бино куриб... «бу иморат туганди. Ул вақтким, қуёш нуқта эътиқодли равийга таҳвил қилиб эрди, ул бинода тахт устида ўлтириб, адолат сайт ва садосин оламга мунташир қилди ва ул куннинг отин Наврўз қўйди».

Турк олими Абу Холиқ Жой томонидан оммалаштирилган бир афсонада айтилишича, бутун рўйи заминни катта сув босиб, тўфон бўлганида, Нух пайғамбар ҳар турли жонзотдан бир жуфтдан олиб, ўзига хос сувости кемасида сузиб юрган экан. Бир куни у атрофда куруқлик бор-йўқлигини билиб келиш учун қалдирғочни учуриб

юборибди. Бир маҳал ҳалиги қалдирғоч тумшуғида бир яшил гиёҳни кўтариб учиб келибди. Бу ҳолат ўз-ўзидан шу яқин орада ер борлиги, гиёҳ эса кўклам келганлигини англатади. Нух қалдирғоч кўрсатган томонга қараб астагина сузиб бориб, сувнинг ўртасидаги заминни кўрибди. Кемадаги барча жонзот ерга тушиб, тўфоннинг азобидан кутилибдилар. Сувдан курукликка чиқилган ўша кунни «Янги кун» дея байрам қилишга одатланибдилар.

«Наврўз»нинг қандай пайдо бўлганлиги ҳақидаги бу сингари афсоналар турлича талқин қилиниши мумкин. Бироқ, «Наврўз»нинг қачон ва қандай вужудга келганлиги вақтини аниқ кўрсатиш қийин. Шундай бўлса-да, ишонч билан айтиш мумкинки, ушбу байрам жуда доно кишилар томонидан кашф қилинган. Чунки, «Наврўз» коинот ва табиат қонуниятлари, яъни қуёшнинг ҳамал буржиги кириши, кеча ва кундузнинг вақт жиҳатидан тенг-баробар бўлиши, кундузнинг узая бошлаши, табиатда жонланиш юз бериши, баҳорнинг келиши билан боғлиқ равишда илмий жиҳатдан асосланиб белгиланган. Бу эса ҳар қандай макон ва замонда, жамиятда «йил боши» (қачон келишидан қатъи назар) «Наврўз»ни табиатнинг бениҳоя улуғ байрами сифатида нишонлаш учун чин асос, асл пойдевор бўлган.

Аслида, «Наврўз»ни нишонлаш одати ибтидоий жамоа даври одамлари емиш учун табиатда мавжуд неъматларни қидириб топиш билан бирга, ишлаб чиқиш, яратишни, деҳқончиликни ўрганганидан сўнг улар далада янги иш мавсумини бошлашдан олдин ўтказадиган ўзига хос баҳор байрами сифатида шакллланган.

Замонлар ўтиши билан бу байрам ҳам такомиллашиб, унга мос кун ҳам аниқланган. У «йил боши» сифатида белгилаб қўйилган ва унга «Наврўз» (яъни «Янги кун») деган ўта чиройли ном берилган.

Милоддан аввалги замонда қўлланила бошлаган зардуштийлик тақвими бўйича ҳозирги февраль ойининг биринчи кунида «Кичик Наврўз» (ёки «Оммавий Наврўз») бошланиб, олтинчи кунда «Катта Наврўз» (ёки «Махсус Наврўз») уюштирилган. Сосонийлар сулоласи даврига келиб эса бу икки «Наврўз» бирлаштирилиб, кичик ва катта «Наврўз» ўртасидаги барча кунлар байрам, деб эълон қилинган.

Муайян даврларда «Наврўз» байрамини нишонлаш бир ойгача чўзилган. Бу хусусда Беруний қуйидагиларни баён этади: «Кейинги подшоҳлар ушбу ой, яъни фарвардин моҳнинг барча (кунлари)ни

хайитга айлантириб, уларни олтига тақсим этдилар. Биринчи беш кун подшоҳлар учун; иккинчиси – улуғ кишилар учун; учинчиси – подшоларнинг қуллари учун; тўртинчиси – хизматкорлар учун; бешинчиси – халқ оммаси учун; олтинчиси – чўпонлар учун».

Подшоҳлар ўзлари учун белгилаб олинган биринчи беш кунни қуйидаги тартибда, яъни биринчи кун «подшоҳ наврўз куни ҳайитини бошлаб, одамларга ўзининг халқни қабул қилиши»ни билдиради. Иккинчи куни мартабаси жуда ҳам юқори кишилар..., деҳқонлар (У даврда деҳқон – ҳозиргидек ҳосил етиштирувчи зироаткорни эмас, қишлоқ ҳукмдори маъносини билдирган. – Б. И., Н. И.) ва (машхур) хонадон аҳллари (қабул қилиш), учинчи куни отлик сипоҳлар ва улуғ донишмандлар, тўртинчи куни ўз уйидагилар, яқин ва хос кишилар, бешинчи куни эса ўз ўғиллари ҳамда қарамоғидаги кишилар (қабул этиш) учун ўтиради. Олтинчи куни... ўзи учун наврўз қилади».

Подшоҳ турган гап-ки, бундай қабуллардан жуда катта фойда ортирган. Чунки, у «келувчиларнинг мартабаларига қараб, уларнинг ҳадяларини ҳузурига келтиришга буюрган ва ҳадяларни диққат билан текшириб, хоҳлаганларини тақсим қилиб берган, хоҳлаганларини эса ўзининг хазинасига қўйган».

Исломгача бўлган «Наврўз» байрамининг оддий халққа тегишли одатлари ҳам диққатга сазовордир. Ўша замонларда «Наврўз» куни одамларнинг бир-бирларига шакар ва ширинликларни ҳадя қилиши (ҳаётингиз ҳар доим ширин бўлсин, деган маънода), анвойи гулларни тақдим этиши (жуда гўзал бўлинг, маъносида), бир-бирларига шўх-шодонлик билан сув сепиши (бу йил сув янада кўпайсин, ҳосил мўлкўл бўлсин, маъносида) каби одатлар ниҳоятда кенг тарқалган.

Наврўз куни ширинликлар ейиш энг муҳим удумлардан бири бўлган. Берунийнинг муҳим тарихий маълумотларига кўра: «Наврўз куни тонг отганда биров гапиришдан олдин уч қошиқ асал ялаб, уч бўлак (хушбўй) мум тутса, бу жуда кўп касалларга шифо бўлади... «Наврўз»нинг олтинчи куни, яъни «Катта Наврўз» куни тонгда ... гапиришдан олдин шакар татиб, ўзига зайтун (ёғи) суртган кишидан шу йилнинг ҳаммасида турли бало даф этилади».

Ривоятлардан бирида одамларнинг бир-бирларига шакар ҳадя этишлари ва уни байрам кунлари махсус татиб кўришлари сабабли айнан Наврўз кунида шакар пайдо бўлган, дейилади.

Наврўзга тайёргарлик кўришда буғдой ёки арпа донини бирорта ёғоч идишда ўстириб, баҳор даракчиси сифатида дастурхоннинг ўртасига, яъни марказига қўйиш одати ҳам бўлган. Умар Ҳайёмнинг «Наврўзнама»да ёзишча: «Ажам подшоҳлари униб чиққан арпанинг яхши аломати бор деб ҳисоблаганлар... Арпа дориликка ҳам, емакка ҳам ярайди... Йилнинг яхши ёки ёмон келиши ҳам арпага қараб аниқланади. Агар арпа тик ва калин ўсса, бу йил серҳосил, агар қийшиқ ва яккам-дуккам ўсса, демак бу йил камҳосил бўлади... Мункайган чоллар арпа билан фол очадилар ... Фарвардин ойида айрим аёллар қизларига атаб арпани ток сувига ҳўллаб экадилар... Ажам подшоҳлари ҳар йили Наврўзда фойдали ва қутлуғ бўлгани учун арпадан баҳраманд бўлишни истар эдилар».

Аждодларимиз байрам арафасида етти хил дон (буғдой, арпа, нўхот, жўхори, гуруч, мош, ловия)дан наврўзгўжа тайёрлаб, уни яхши ниятлар билан кўни-кўшни, қариндош-уруғларга тарқатганлар. Бундан ташқари, дастурхон «С» ҳарфи билан бошланадиган етти хил ўсимлик (сиб – олма, сабзи, сир – саримсоқпиёз, сирка, сатортошгул, сиёҳдон – қора данак, синжид – ёввойи зайтун кабилар) уруғидан ўстирилган турли-туман кўкатлар билан безатилган.

Эронликларда ханузга қадар «сўфрейэ ҳафт син» («етти син дастурхони») деган зиёфат тури ҳам сақланиб келмоқда. Дастурхонга номининг бош ҳарфи арабча «син» бўлган еттита нарса қўйилади. Булар саккэ (танга пул), сиб (олма), сир (саримсоқпиёз), санжед (жийда), саману (сумалак), сабзэ (кўкатлар), самоқ (тотим) ва бошқалардан иборат. Шунингдек, Қуръони карим, сув тўла идиш, қизил балиқ, гул, кўзгу, шам ва товук тухуми ҳам ушбу дастурхонга албатта қўйилиши лозим бўлган нарсалар жумласига киради.

Ота-боболаримиз Наврўз айёми дастурхонига турли қуритилган мевалардан тайёрланган шарбат, бўялган тухумлар ва бошқача ноз-неъматларни қўйганлар. Байрам дастурхонига қўйиладиган яна бир нарса киши диққатини ўзига тортади. Бу катта идишга сув тўлдириб, унга кўк барг (кўкат) солиб қўйиш одатидир. Бу одат янги йил сувга ва экинга мўл бўлсин, деган орзу-ниятнинг рамзий ифодаси бўлган.

Шарқ мамлакатлари халқлари ҳаётида муҳим ўрин тутган ҳамда тадқиқотчилар томонидан турли тарихий даврларда ўрганилган ва турлича талқин қилинган асл Наврўз байрамида ўзбекларнинг асрлар

давомида шаклланиб келган фалсафий, миллий-маънавий ва тарихий қарашлари ўзини намоён этади.

Ўзбекистонда давлатчиликнинг шаклланиши ва ривожланиши жараёнида туб аҳолининг урф-одат, анъаналари, юксак маънавияти азалий бирлаштирувчи омиллардан бири бўлган. Миллати, тили ва динидан қатъи назар улуғ Наврўз байрамини баҳор ва хурсандчилик айёми сифатида нишонлаш бугунги ҳаётимизнинг ёрқин тимсолига айланиб бораётганлигини ўзингиз ҳам яхши биласиз.

Бундан ташқари, айнан 21 март 1966 йилдан буён Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси қарорига биноан «Халқаро ирқий камситишларни тугатиш учун кураш куни» сифатида ҳам нишонланмоқда. Айнан Наврўз мазмунан шундай вайронкор ғоялар ҳисобланмиш ирқчилик, фашизм, шовинизм, коммунистик ва диний ақидапарастликнинг барча кўринишлари, шаклларига мутлақо қарши бўлган башариятнинг бағрикенглик байрами ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти таъбири билан айтганда: «Наврўз – биз учун баҳор ва уйғониш, яшариш, янгиланиш, меҳнат ва бунёдкорлик фаслидир.

Наврўз – биз учун асрлар давомида халқимизнинг онгу тафаккурига, руҳиятига, бутун ҳаётига беқиёс таъсир ўтказиб келаётган бетакрор, ўзига хос бир оламдир.

Наврўз – биз учун ўзаро меҳр-оқибат, кадр-қиммат, хайру саховат рамзидир».

Наврўз ҳар қандай мафкура ва сиёсатдан холи бўлиб, эл-юрт руҳини баланд кўтаришда ва мустаҳкамлашда, халқни истиқболдаги буюк мақсадлар сари сафарбар этишда, мамлакатимизда кечаётган иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маърифий ислохотларни муваффақиятли амалга оширишга йўналтиришда муҳим омиллардан бири сифатида беминнат хизмат қилиб келмоқда.

Ўзбекистон Президентининг «Наврўз халқ байрамини ўтказиш якунлари тўғрисида»ги Фармонида байрамнинг ҳақиқий мазмуни ва моҳияти очиб берилган: «Наврўзнинг байрам қилиниши теран халқ анъаналари, ерга ва (Она) табиатга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш, деҳқон меҳнатини ҳурмат қилиш, яхши кўшничиликка, меҳр-мурувватга ва бошқаларнинг дардига (чиндан) малҳам бўлишга интилишлари тикланишининг ўта қудратли омили бўлмоқда. Наврўз

халқ байрамининг инсоний ва байналмилал (мазмун)моҳияти ҳам ана шундадир».

Ҳақиқатан ҳам, Наврӯз – табиатнинг уйғониш, яшариш фасли. Табиат уйғонар экан, инсон руҳияти ҳам унга мутаносиб равишда янгиланади. Шу билан бирга, инсоннинг билагига куч, юрагига янги интилиш, ҳаётига янги умид ва орзу-мақсадлар кириши табиийдир...

Зардуштийларнинг тақвимида ойлар номлари, ўз навбатида кун номларида ҳам такрорланган. Ой билан бир хил номдаги кун бўлса у албатта байрам ҳам ҳисобланган.

«Авесто» Фарвардин қасидасида (3- бўлим, 28- банд) «Мазда ... осмон, замин, сув ҳамда гиёҳларни асрашга даъват қилди», дея эл-юрт амалда экологик жиҳатдан огоҳликка чорланган. Шу боисдан ҳам «Етти буюк яшт» қисмида (44- банд) шундай дейилади:

Сувлар қуюлгувчи тоғларни олқишлаймиз.

Сувлар тукқувчи дарёчаларни олқишлаймиз,

Судбахш буғдой далаларини олқишлаймиз...

«Ясна» ва «Мансур яштлар» («Етти буюк яштлар»)да ҳам ушбу бунёдкор ғоя, шиор янада теранроқ равишда ўзининг аксини топган: «Ниҳоят сувларни олқишлаймиз. Қуйи оқгувчи, йиғилгувчи ва равон оқгувчи, ахуравий эзгу ниятли сувларни мадҳ этамиз.

– Эй, сувлар!

Сизлар яхшилик билан равонасиз, хилқатни ювиб, пок этасиз ва икки жаҳон саодатига сазоворсиз.

Биз сизларни эъзозлаймиз».

Қадимдан Ота Маконимиз халқларининг сувга бўлган эътиқоди жуда-жуда, хаддан ташқари баланд бўлган. Шу боисдан ҳам Беруний «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» асарида қадим «Наврӯз» муҳим одатларининг бири ҳақида: «Одамлар шу куни тонг пайтида ўринларидан туриб канал ва ҳовузларга борадилар. Кўпинча оқиб турган сувларга рўпара туриб, баркамол бўлиш ва офатларни даф этиш учун устиларидан сув қуядилар», деб ёзганди.

«Авесто»нинг Ясна қисмида (6- хот, 14- банд) қайд этилган: «Сувлар, заминлар ва гиёҳларни олқишлаймиз» шиори барча-барчага баб-баравар дахлдор бўлган.

Зардуштийларда сув ниҳоятда муқаддас ҳисобланиб, энг аввало, унинг тозалигини сақлаш, булғамаслик ҳақида қаттиқ қайғурилган.

Барча сув манбалари – дарёлар, ариқлар, кўллар, қудуқлар ҳар қандай нопоклик, ифлосликлардан ҳимоя қилинган. Агар маросимий нопок бўлган қандайдир нарсани ювиш лозим бўлиб қолса, сув, аввало, махсус жойга тўпланган. Лекин, шунда ҳам нопок нарса тўғридан-тўғри сув билан ювилмаган. Нопок нарса аввал сигир сийдиги билан ювилиб, қуёшда ёки қумда қуритилган ва сўнгра якуний поклаш мақсадида сув билан ювилган. Шунингдек, ёмғир ёғаётган пайтда ташқарига чиқиш ҳам тақиқланган, чунки, бу билан сувни ва ерни «ҳаром» қилиб қўйиш мумкин деб ҳисобланган. Сувни булғаш ва исроф қилиш жуда ҳам оғир жиноят, гуноҳ сифатида баҳоланган.

Ҳозирги даврда ҳам сувни булғаш, сувга тупуриш ҳамда ифлос нарсаларни, чиқиндиларни сувга ташлаш ҳуқуқбузарлик ва гуноҳдан бошқа нарса эмас. Шу боисдан сув келадиган ариқлар, каналлар ва зовурлар ҳар йили эрта баҳорда ҳашар йўли билан тозаланишини ҳам иқтисодий зарурият, ҳам улуғ аجدодларимиздан бизларга маънавий мерос муқаддас одатлардан бири сифатида баҳоламоғимиз даркор.

Қадимги аجدодларимизда эрта баҳорда сув мўл-кўл бўлишини тилаган ҳолда хайри-худойи қилиш билан бирга, ўз экин майдонлари четига қурбақаларни ушлаб оёғидан осиб қўйиш одати ҳам бўлган. Улар қурбақа ёғингарчиликни чақиради, деб ниҳоятда ишонганлар. Масаланинг ўзига хос қизиқ жиҳати шундаки, ҳанузгача Фарғона водийси аҳолиси орасида ҳам «қурбақани ўлдирган одамнинг тўйида ёмғир ёғади», деган тушунча сақланиб қолган. Қадимги хитойликлар эътиқодича, қурбақа жудаям узоқ яшаб, қариса, қурғоқчиликка сабаб бўлувчи ёвуз руҳларни еб қўядиган даражада ғоят кучли бўлиб кетар экан. Хитойликлар ана шундай қурбақани бешинчи ойда сояга қўйиб қуритилса, дарҳол ёмғир ёғади деб ишонганлар.

Тибетликлар эса қурбақани чуқурчага кўмиб қўйиб, устига таёк суқиб қўйилса, ёмғир тезда тинади деб ирим қиладилар. Доғистонда яшовчи Лак ҳамда Дарғин этносларида бўлса бемаврид ёғиб қолган ёмғирни тўхтатиш учун ўзини туққан онаси, бувиси, катта бувиси, яъни «Уч онаси» тирик бўлган аёл яшил матодан қурбақага «иштон» тикиши керак, деб ўйлайдилар. Яшил либос кийдирилган қурбақани эса тарновнинг учи ёки айвон пештоқиға илиб қўйиб, «ёмғир тинсин, қуёш чиқсин!» дейилса, ёғингарчилик жуда тез орада барҳам топади, деб чиндан ҳам ишонадилар.

Ёмғирни тўхтатиш ниятида водийнинг баъзи бир туманларида айрим ғайри оддий усуллар ҳам ўтмиш даврларда ўта кўп қўлланган. Масалан, Марҳамат ва Қува туманларида одамлар ёмғирни тўхтатиш учун шу қишлоқда қачондир яшаб ўтган ёки яшаётган кал ёхуд кўса одамларнинг исмларини тоқ сонлар билан санаганлар (яъни 1, 3, 5, 7 ва ҳоказо). Улар шу санокни 41тага етказилса ёмғир тўхтайди, деб ишонганлар. Агарда санок 41тага етказилса, у ҳолда ҳисобланаётган кал кишиларнинг сони 21тани ташкил этган.

Водийнинг Сўх туманида бемаврид ёмғирни тўхтатиш учун бир неча хил маросим ўтказилган, уларнинг аксарияти олов билан боғлиқ бўлган. Улардан бири қуйидаги шаклда амалга оширилган: оиланинг тўнғич фарзанди Аллоҳдан ўзини сақлаши, асрашини сўраб илтижо қилади ва баланд ёқилган олов устидан кескин сакраб ўта бошлайди. Айнан шу пайтда қолган барча кишилар, катта-ю кичик тоғора, челак ва бошқа темир буюмларни баланд овоз чиқариши учун бир-бирига роса данғиллатиб уриб, жуда қаттиқ шовқин-сурон соладилар.

Тўнғич ўғил ёрдамида дала ишларига халақит берувчи бундай бемаврид ёғингарчиликни бир амаллаб тўхтатиш ниятидаги шундай удум озарбайжонларда ҳам бўлган. Унга кўра бирор оиланинг тўнғич фарзанди ойболта муҳраси (тиғига қарама-қарши томони, орқаси)ни тинмай ёғаётган ёмғирга қўйган ва «Мен қора тумшукли тулкиман, мен бу ёмғирни албатта тўхтатаман!», дея афсун ўқиган.

Шунга ўхшаш одатлар ота юртимизда ҳам ўтказилган, аммо бу жараёнда олов ёқилмаган. Қишлоқ, овуллар аҳолиси, асосан болалар томонидан кўчаларга тоғора, челак ва шунга ўхшаш буюмларни олиб чиқилган ва уларни калтак билан уриб, шовқин-сурон солинган.

Қадимда Марказий Осиё халқлари санъатида қурбака образидан намгарчилик ва ёмғир ифодаси, бахт ва омаднинг тимсоли ва тумор сифатида фойдаланилган.

Бемаврид ёмғирни тўхтатиш ёки керак пайтда ёмғирни чақириш маросимлари дунёнинг бошқа ҳудудларида ҳам ўтказилган. Масалан, Шарқий Европа, Кавказ ҳамда Болқон ярим ороли халқларида бу маросимда эркалар билан бирга аёллар ҳам қатнашганлар. Улар ўз ниятлари амалга ошиши учун бир-бирларини, қишлоқ руҳонийсини, бутун маросим давомида шовқин-сурон солиб, бутун қишлоқ бўйлаб

айлантириб юрилган ва маросим учун махсус ясалган «Қўғирчоқ»ни оқаётган ариқнинг сувига ташлаб юборганлар.

Бундан ташқари, серблар, болгар ва юнонлар (греклар)да ҳам Марказий Осиёдаги «Суст хотин» ё «Сув хотин» маросимига ўхшаб кетадиган одатлар бўлган. Қурғоқчилик йилларида бирор қиз (баъзан лўли қизлар) танлаб олиниб, унга яшил новда ва япроқлардан либос кийдирилган ҳолда бутун қишлоқ кўчалари бўйлаб айлантирилган. Тезроқ ҳаётбахш ёмғир ёғишидан ниҳоятда умидвор бўлган одамлар эса унга тинимсиз равишда сув сепганлар.

Рус ва украин халқларида бўлса, қурғоқчилик йилларида айрим ғайри оддий удумлар ҳам амалга оширилган. Унга биноан, бирор-бир ҳаётнинг турли машаққатларига дош беролмай ўзини ўзи ўлдирган, майпарастлик оқибатида ёки шунга ўхшаган бевақт ёхуд бемаъни ўлим топган одамнинг мурдаси қабрдан қовлаб олиниб, бирорта дарё ёки ботқоқликка улоқтириб ташлаб юборилган.

Қурғоқчилик пайтида Марказий Осиёнинг айрим қишлоқлари эркаклари ярим яланғоч ҳолда кўчага чиқиб, бақир-чақир қилиб, бир-бирларининг устларига сув қуйганлар, ҳатто бирор кишини, аксарият ҳолларда маҳалланинг имоми ёки мулласини сув секин ёки ҳайқириб оқаётган ариққа ташлаб ҳам юборганлар.

Шу кунларда қишлоқлар аҳолиси ўзлари хоҳлаган хонадонга меҳмон сифатида сира ҳам тап тортмасдан, бемалол бостириб кириб бораверганлар. Бундай удум амалга ошириладиган кунларида барча хонадонларда турли маросимий таомлар, жуда кўп ҳолларда чалпак тайёрланган. Водийнинг бошқа ҳудудларида эса деярли ҳар баҳорда қишлоқ аёллари каттакон йўлнинг ёқаларига қозон осилиб, чалпак пиширганлар, ушбу маросимий таомни эзгу ниятда барча йўловчилар ҳамда қишлоқ аҳлига улашиб берганлар.

Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, «Наврўз» куни одамларнинг бир-бирига сув сепиш одати Ота Маконимизда яқин даврларга қадар сақланиб келганди. Ўзбекистон ҳудудининг лалмикор ерларида ҳатто сув сепиш одати асосида қадимдан махсус уюштириладиган «Сув хотин» («Суст хотин») маросими ҳам шаклланган эди. Оқсоқоллар кўрсатмасига биноан қишлоқ аёллари катта қўғирчоқ ясашиб, унга қари кампирнинг кўйлагини кийдиришган, сўнгра махсус қўшиқлар қуйлаган ҳолда, қўғирчоқни далалар, кўчалардан кўтариб ўтиб, ҳар

бир хонадон ҳовлисига олиб кирганлар. Уй эгалари уларни ниҳоятда шодон, хурсандлик билан қаршилаб, албатта кўғирчоқ устидан сув сепганлар. Ўз имкониятлари доирасида хайр-эҳсон ҳам қилганлар.

Кўрилаётган масаланинг алоҳида диққат-эътиборни тортадиган жиҳати шундаки, 21 март 2002 йилдан бошлаб Бирлашган миллатлар ташкилоти Бош Ассамблеясининг қарорига биноан жаҳон миқёсида «Халқаро кўғирчоқбозлар куни» сифатида ҳам кенг нишонланмоқда.

Шинжон уйғурлари янги йилни «Наврўз» эмас, «Зара хатми» деб атайдилар. Уларда бу байрамни ўтказилиши кўпроқ қурғоқчилик билан боғлиқ. Бинобарин, «Зара» уйғурчада «ёмғир» дегани. Демак, «хатми» истилоҳини арабчадан тилаш, илтижо деб таржима қилсак, «ёмғир тилаш» дегани бўлади. Уйғурларнинг бу байрами фақатгина қурғоқчилик йилларидагина ўтказилади.

Қадим-қадимдан эчки ёки улоқ бизда ёз(кўклам) тимсоли бўлиб келган. Элимизнинг тасаввурлари силсиласида турувчи маросимлар, жумладан, фольклорида ҳам ҳар бир нарсанинг ўз тимсоли бор. Шу жумладан, кўкламнинг зооморфик тимсоли сифатида эчки олинган. Қишнинг зооморфик тимсоли эса бўри ҳисобланади. Маросимлар ва фольклорда иккаласи бир-бирига қарама-қарши қўйилган. Маросим ва маросимий ўйинларда ҳар иккисининг ҳам ўз ўрни бор. Масалан, эчкини олиб қарайлик. Эчки қайси мавсумий маросимда муҳим детал сифатида келган? Эчки образи фақат биздагина эмас, дунёнинг ўзга халқларида ҳам бор. Эчкини қадимги римликлар, герман халқлари ҳам кўклам келганда қурбонлик қилиб, олма гулининг шохи билан биргаликда кўклам маросимининг асосий тимсоли сифатида алоҳида эъзозлашган. Юртимизда ҳам қадим-қадимда эчки кўклам тимсоли сифатида қаралиб, кўклам маросимида ёш улоқни қурбонлик қилиш урф бўлганди. Бундай тасаввур илдизларини халқ кўшиқларида ҳам учратамиз. Болалар кўкка булут чиқиб, ёмғир ёғиши пайсалга солган вақтлари айтадиган кўшиқ бўлган:

Ёмғир ёғалоқ,
Эчки чақалоқ,
Бойнинг қизининг
Қорни юмалоқ...

Ёмғир ёғалоқ дегани – ёмғир ёғмоқчи эди. Эчки чақалоқ дегани – ҳали ўта эрта кўклам, эрта кўклам бўлгани билан ёмғир негадир

кечикаяпти, бойнинг қизи – ҳайдалган ер бўлса бўлажак ҳосилга ҳомиладор. Уруғ тушган ердан майса униб чиқиши учун ёмғир керак, деб куйлашмоқда. Бу қўшиқ эса фақат кечикаётган ёмғирни чақириш учунгина айтилмоқда...

Сувга бағишланган қадимий одатлардан бири Марказий Осиёда жуда катта байрам даражасига кўтарилган. У ёзнинг махсус кунлари одамларнинг дарё ва турли сув ҳавзаларига бориб чўмилиши вақтида вужудга келган. Беруний маълумотларига қараганда, хоразмликларда Испондорможи ойининг 1- куни «Вахшангом» деб аталувчи ҳайит бўлиб, у Вахш, Жайхун сувига бағишланган.

Шу куни одамлар ўта катта тантаналар билан (Амударё) Жайхун дарёсига бориб чўмилишган. Шунингдек, Беруний эронликларнинг Хоразм одатларига ўхшаш ҳайити хусусида: «Омул аҳолиси шу куни Хазар (Каспий) денгизи (соҳили)га бориб, куни бўйи сувда ўйнашиб, шўнғишадилар», деб ёзганди. Берунийнинг муҳим маълумотларига кўра, қайси қишлоқ аҳолисининг гуноҳлари кўп бўлса, улар ёмғир сўраб бу маросимни ўтказсалар ҳам мутлақо ёмғир ёғмас экан.

Баҳорий маросимларнинг таркибига кирувчи ёмғирни чақириш маросимлари қадимдан чорвачилик ҳамда лалми деҳқончилик билан шуғулланувчи аҳоли ҳаётида катта аҳамиятга эга бўлган.

Бобокалонимиз Маҳмуд Қошғарий XI асрда Сиз ва Биз учун ёзиб қолдирган машҳур «Девону луғатит-турк» асарида Яда тоши ва бу тошнинг ёмғир чақириш маросимларида қўлланиши ҳақида муҳим маълумот мавжуд. «...Ёмғир, шамол ва бошқаларни талаб қилиш учун махсус тошлар Яда тоши билан фол очиш одатидир. Бу одат улар орасида кенг тарқалгандир. У ерда пайдо бўлган ёнғинни сўндириш учун шундай фол қилинган эди, худонинг амри билан ёзда қор ёғди. Кўз олдимда ёнғинни ўчирди».

Қадимги аجدодларимиз – қишлоқ аҳли, эркак-аёл ва бола-бақра далага чиқиб, осмондан сувни ҳадя этадиган маъбуда – сушт хотинга ялиниб-ёлвориб, ундан ёмғир ёғдиришни илтижо қилганлар:

Сушт хотин, султон хотин,
Кўланкаси майдон хотин,
Сушт хотинга не керак?
Шаррос, шаррос ёмғир керак...

«Суст хотин» одати буюк Авесто, Зардушт замонларидан буён мавжуд маросимлардан, эътиқод меваларидан бири ҳисобланади.

Суст хотин, сузма хотин,
Кўланкаси майдон хотин.
Ёмғир ёғдир ҳўл бўлсин,
Еру жаҳон кўл бўлсин,
Майсалар қулоқ ёзсин,
Суту қатик мўл бўлсин.
Ёмғир ёғдир, кўк бўлсин,
Қурғоқчилик йўк бўлсин,
Арпа-буғдой бош тортсин,
Кайвонилар ош тортсин.

«Суст хотин» термалари бир кайвони шахс томонидан айтилиб, унинг нақарот қисмини эса ҳамма баб-баравар ўта баланд овоз билан такрорлаб, ижро этилган. Бу маросимни ўтказиш пайтида ўт-ўланлар ҳамда майда шох-шаббалардан аёл қиёфасидаги улкан «Суст хотин» кўғирчоғи ясалган. Ҳар ким ёмғир тилаган ҳолда челақда, кўзада, косада, ҳаттоки кўлида – ҳовучида ариқдан сув олиб, «суст хотин»га сепган. Бу маросим фақат ҳафтанинг ҳосиятли кунлари ҳисобланган якшанба, пайшанба ва жума кунларигина ўтказилган. Ҳосиятсиз деб билинган кунларда маросимни ўтказиш эса ижобатсиз саналган.

Ҳаволарни ёғдиргин, суст хотин,
Буғдойларни бўлдиргин, суст хотин.
Осмондан томчи ташлаб, суст хотин,
Элу юртни тўйдиргин, суст хотин...

Қурғоқчилик, ўз навбатида, қаҳатчилик келтириб чиқаришини жуда яхши билган аجدодларимиз турли-туман қурбонликлар қилиб, қон чиқариб ҳам худодан мадад сўраганлар. Бундай кулфатнинг юз беришига одамларнинг гуноҳлари роса кўпайиб кетгани, ношукрлик, энг асосийси, Аллоҳни унутиб қўйишни асосий сабаб деб билганлар. Ёмонларни бўлса, бисотларида бўлган барча қарғиш сўзларини ишга солган ҳолда роса титраб-қақшаб, лаънатлаб қарғаганлар:

Ҳосиллар мўл бўлсин, суст хотин,
Дехқоннинг уйи тўлсин, суст хотин,
Ёмғирларни ёғдиргин, суст хотин,
Ёмоннинг уйи куйсин, суст хотин...

«Суст хотин» кўшиғи бошловчи аёлнинг сўзга жуда чечанлиги билан боғлиқ ҳолда тинимсиз тарзда давом этаверади.

Ёмғир ёғдир, ҳўл бўлайлик,
Биз ҳам сенга жўр бўлайлик.
Кўкламда ўйнаб-кулиб,
Ҳам шўху, ҳам зўр бўлайлик,
Ёмғир ёғди, дўл бўлди,
Еру жаҳон кўл бўлди,
Шафтолилар барг ёзди,
Дунё тўла гул бўлди,
Суст хотин, сузма хотин.

Бундай маросимнинг барча шакллари ҳам турли хонадонлардан йиғилган хайр-эҳсонлар эвазига бутун бир қишлоқ аҳлига ис чиқариб, худойи қилиб бериш билан якунига етган.

Маросим жараёнида сиғиниладиган, топиниладиган Суст хотин шахсияти ўзининг тарихий илдизлари билан зардуштийлар муқаддас китоби – Авестода мадҳ этилган, шарафланган осмону фалак сувлари тангриси Тиштрийанинг халқ ўртасидаги бошқачароқ номланишидан иборат.

Кўрилаётган масаланинг ҳозирги даврга ҳам бевосита боғлиқ жиҳати шундан иборатки, 1992 йилдан буён БМТнинг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш Конвенцияси иштирокчиларининг қарорига биноан 22 март – «Халқаро оби ҳаёт куни» сифатида ҳам жаҳон миқёсида жуда кенг равишда нишонланмоқда.

Байрамлар, юқорида ҳам қайд этилганидек, ҳар бир фаслнинг ўзига хос хусусиятларини акс эттириши баробарида, ҳар қандай одам деб аталувчи оддий мавжудот эмас, асосан бунёдкор инсоннинг эзгу, яратувчи фаолиятини мадҳ этишга қаратилган.

Бу жиҳатдан исломгача бўлган кузги байрамларнинг иккитаси, айниқса ўта диққат-эътиборга сазовордир. Уларнинг бири – «Тиргон» (ёки «рўзи тир»)дир. «Тир», «тирама» «тирамоҳ» сўзларининг ҳозир ҳам «куз» деган маънони билдиришини ҳисобга олсак, бу ҳақиқий куз байрами эканлигини билдиради.

Беруний «тир» сўзи маъносини «дахуфазлик» ва «деҳқончилик» билан боғлайди. Буюк аллома бу масала ҳақида шундай деб ёзади: «Дахуфазлик» – дунёни сақлаш, уни кўриқлаш ва дунёда ҳукмдор

бўлиш, шунингдек, «деҳқончилик» эса дунёни обод этиш, экин экиш ва дунёни тақсим этиш – иккиси эгизак бўлиб, дунё шулар билан обод ва доим барқарор бўлади, унинг бузуклиги тузалади».

Қадим замонларда Тиргон катта байрам бўлиб, ўша куни барча косиблар ва деҳқонлар янги либосларни кийиб юришган. Бу байрамда буғдой ва мева-чевалардан махсус таом тайёрланиб, дастурхонларга тортилган. Баъзи жойларда эса айнан шу куни чўмилиш одати бўлган. «Тиргон»нинг мазмун-моҳияти ва урф-одатлари унинг «куз боши»да минг машаққатлар ила тер тўкиб етиштирилган ҳосил йиғим-терими бошланишидан олдинроқ бениҳоя эзгу тилаклар ҳамда орзу-ниятлар билан нишонланадиган байрам эканлигидан далолат беради.

Куз мавсумида нишонланадиган катта байрамлардан яна бири – Меҳржон (ёки Меҳргоҳ, Хоразмда – Чири-руж, сўғдийларда – Нимсарда) бўлган.

Меҳржон атамаси «жон севгиси», ва шунингдек, «қуёш» деган маънони билдиради. Берунийнинг ёзишича, «Қуёш ва Ой фалакнинг икки кўзи бўлганидек, Наврўз ва Меҳржон замоннинг икки кўзидир».

Чунки, Наврўз эрта баҳорда кун ва туннинг баравар келганида, Меҳржон эса кузда катта тантаналар билан нишонланадиган байрам бўлган. Наврўз куни табиатда жонланиш бошланса, Меҳржон кунига келиб, ўсимликларнинг ўсиши жараёни астагина ниҳоясига етган. Бу вақтда ҳайвонларда ҳам жинсий фаоллик анчагина сусайган.

Абу Райҳон Беруний ушбу икки байрамни бир-бири билан ўзаро таққослаб, ярим ҳазил бир ибратли ривоятни келтиради: «Бир гуруҳ кузни баҳордан ортиқ билганидек, улар Меҳржонни Наврўздан ортиқ билганлар. Буни исботлашда Искандар Арастудан, у икки куннинг қайсиси афзал(роқдир) деб сўраганида унинг: «Эй подшоҳ, баҳорда ҳашаротлар пайдо бўла бошлайди, кузда эса улар (деярли) йўқолиб кетади. Демак, шу жиҳатдан (олганда) куз баҳордан афзал», – деган жавобига асосланадилар».

Баҳорда кичик ва катта «Наврўз» бўлгани сингари, бу Умри (Меҳрмоҳ) ойининг 16- куниди Кичик Меҳржон ва 21- куниди Катта Меҳржон байрами ўтказилган. Меҳржон байрамини подшоҳлар ва Эрон мамлакати шаҳар аҳолиси бутун бир ой давомида нишонлаган. Меҳржон байрамини ўтказишда ҳам худди Наврўздагидек турли табақаларга мансуб кишилар учун беш кундан ажратилган.

Меҳржон – қадимги деҳқончилик култи (эътиқоди, сиғиниш объекти) билан чамбарчас боғлиқ байрам. Мусулмон руҳонийлари бу байрамнинг зардуштийликка дахлдор удумлари ўтказилишига доимо қаршилиқ кўрсатиб келганлар. Шу боисдан бўлса керак, Меҳржон байрамини нишонлаш аста-секин сусайиб, сўнгра бутунлай тўхтаб қолган. Фақатгина Ота Маконимиз – Ўзбекистон истиқлоли даврига келиб Меҳржон байрами яна аста-секин ўз ҳаётига қайтмоқда.

Меҳржон байрами нишонлангандан сўнг қадимги аجدодларимиз совуқ, изғирин қишнинг кириб келишига астойдил тайёргарлик кўра бошлаганлар. Хуросон подшоҳликларида айнан Меҳржон куни отлик аскарларга кузлик ва қишлик кийимларини бериш расм бўлган.

Сўғдийлар ҳам бу байрамни бениҳоя кенг нишонлаганлар. Улар байрамнинг энг биринчи кунини «ним сарда» деб атаганлар. Бу ибора «йилнинг ярми» деган маънони англатган. Иккинчи куни эса «М-н-и-д-хвора» деб номланган. Бу куни одамлар «оташхоналарга йиғилиб, кўноқ уни, ёғ ва шакардан тайёрланган овқат ейишган».

Хоразмликлар бўлса Умри ойининг 12- кунда байрам қилишиб, уни Чири-руж деган ном билан атаганлар. Беруний хоразмликлар «бу ҳайитни худди эронликлар меҳргонни улуғлаганидек улуғлайдилар», деб таъкидлаганди.

Милоддан аввалги 329 – 327 йилларда Марказий Осиё жануби-ғарбий қисмини Александр Македонский (Искандар Зулқарнайн)нинг армияси босиб олган ва Ота юртимизда юнон-македон подшоҳлари ҳукмдорлиги 150 йил давом этган. Тарихчи Плутарх Искандарнинг маҳаллий халқлар урф-одатлари, маданиятига чуқур ҳурмат билан қараганлигини алоҳида таъкидлаган: «Ҳатто, – деб ёзганди Плутарх, – Александр Македонский варварлар миллий кийимларини кийиб юришни маъқул кўрди,... македон жангчиларига ҳам ерли халқ урф-одатларини ўрганишни таъкидлади». Юнон-македонлар маданияти Ўрта Осиё маданиятига ўша замонларда маълум даражада ўз таъсирини ўтказганлигини археологик қазилмалар ҳам тасдиқламоқда.

Эрамиздан аввалги даврларда аجدодларимиз узум ва мевалар ғарқ пишган пайтларда қадимги юнонларнинг «Дионис» байрамига ўхшаш айёмни ҳам катта тантана билан нишонлаганлар. «Дионис» ёки «Вакх» байрамлари Марказий Осиё худудида айнан Александр Македонский (Искандар) ҳукмронлик қилган даврда пайдо бўлган, деб тахмин қилиш

мумкин. Лекин, академик С. П. Толстов ва бошқа тадқиқотчиларнинг таъкидлаши ҳамда Хоразм, Каттакўрғон ва Қадим Термиз атрофларидан топилган археологик топилмаларнинг мазмунига қараганда ўлкамизда узум пишиқчилигига бағишланган байрам юнонлар келишидан аввал ҳам мавжуд бўлган ҳамда тантанали нишонланган.

Эллин (юнон, грек)ларда йилда икки марта – кузги (23 сентябрь) ва баҳорги (21 март) кун – тун тенглиги кунларида мусаллас ва узумчилик илоҳи Дионисга сиғиниш билан боғлиқ бўлган катта оммавий сайиллар ўтказилган. Мазкур маросимларнинг иштирокчилари Дионис ҳамда унга яқин қариндош ҳисобланган иккинчи даражали илоҳлар – Пан, Селен, сатирлар – эчки кўринишида катта томоша майдонига чиқишган. Мазкур байрамларда намоёиш этиладиган томошаларда эчки образига алоҳида эътибор берилган. Чунки, юқорида ҳам қайд этилганидек, эчки қуёш илоҳининг тотеми ҳисобланиб, у баҳорнинг хабарчиси, гоҳида бўлса Диониснинг ўзи деб тушунилган. Кузги кун – тун тенглигидан сўнг, кунларнинг аста-секин қисқариб, тунларнинг эса узун бўла боришига бағишлаб, эчки қурбонлик қилинган. Бу эса қуёш илоҳининг ўлимини англатган. Вакх (маишатбозлик) қаҳрамонларининг кичик ҳайкалчалари Ўзбекистоннинг Сурхондарё вилояти (Зартепа, Холчаён, Далварзинтепа) ҳамда Хоразмдаги археологик ёдгорликлардан топилган.

Шарқ халқларининг зироаткор аҳолиси ўртасида хазон бўлиш ва яна қайтадан туғилиш билан боғлиқ илоҳларга сиғиниш урф-удумлари эллинизмдан аввалроқ вужудга келган эди. Юнон илоҳлари, жумладан Диониснинг ўз шарқона «эгизаклари» билан бирлашиб кетиши, турган гап-ки, асоссиз содир бўлмаган. Диониснинг Ўрта Осиё халқлари турмуш тарзига жуда тез фурсат ичида кириб келишига унинг маҳаллий сиғиниш объектлари билан мазмунан яқинлиги, қариндошлиги асос бўлган.

Берунийнинг ёзишича, сўғдийлар Аши-х-ида ойининг 18- кунда «Бобахвара» («Бомихвора») номли байрамни мириқиб, айш-ишрат билан нишонлаганлар. «Бобахвара» атамаси эса пишиб етилган узумнинг сиқиб олинган тоза ширасини ичиш деган маънони билдирган. Шу ойнинг 26- кунда улар «Гарм-Хвара» – узум ейиш байрамини ҳам нишонлашган. Еттинчи ойнинг 15- кун яна узумга бағишланган кўп кунлик байрам бошланиб, у кейинги ойнинг 9- кундагина якунланган. Ушбу далил эса боғдорчиликда ўта моҳир бўлган сўғдийларда узумга ва узум шарбатидан

тайёрланган мусалласга бағишланган яхлит бир тизимни ташкил этувчи байрамлар ҳам бўлганидан далолат беради.

Зардуштийлик динининг асосий моҳияти оловга ижобий муносабат билан бевосита боғлиқ бўлган. Зардуштийлик дини ақидаларида эса олов кишиларни ҳар қандай гуноҳлардан, ифлосликлардан покловчи куч, деб қаралган. Шунинг учун ҳам ушбу динга эътиқод қилувчилар ўзга динлар вакиллари томонидан «оташпарастлар» деб аталган. Олов билан боғлиқ маросимлар ва байрамларнинг жуда оммалашиши сабаблари ҳам қадимий аجدодларимизнинг зардуштийлик динига бориб тақалади.

Аждодларимиз бобо қуёшдан аста таралаётган иссиқлик, нур, ёруғлик бўлмаса, бутун борлик зимистонга айланиб, ҳаёт бутунлай тўхтаб қолишини теран англаб етганлар. Шу сабабли, улар қиличини қайраб келган қишнинг ўта аччиқ совуқлари тезроқ тугашини, илик баҳор тантанасини орзиқиб кутиб, ўз тушунчаларига кўра ёруғлик ва иссиқликнинг манбаи – Қуёшга атаб махсус маросимлар яратганлар.

Шуни ҳам алоҳида қайд этиш лозимки, «Оташ», «Қуёш», «Нур» ҳамда «Рўшнолик» зардуштийлик динининг тимсоллари бўлса-да, лекин, зардуштийлар ҳеч қачон бевосита қуёшни, оловни сиғиниш объектига айлантормаганлар. Фақат қуёш, ёруғликка қараб ибодат қилганлар, сайил ҳамда тўйларда ўртада катта гулхан ёқиб, унинг атрофида завқ-шавқ билан рақсга тушганлар, марҳумлар руҳини эса шам ёқиб, шод этганлар. Зардуштийлар, юқорида таъкидланганидек, оловни Қуёшнинг ердаги зарраси – фарзанди деб билиб, қиш ва эрта баҳордаги маросимларда катта-катта гулханларни гуриллатиб ёқиб, қишнинг ғоят қаттиқ совуғини унинг ёрдами билан «хайдашган» ва кўкламни жуда интиқлик билан чорлашган, «чақиришган».

Агар баҳорнинг интиҳоси ва ёзда сувга эътиқод қилиш, уни улуғлаш одатлари анчагина кенг тарқалган бўлса, кеч куз, қиш ва эрта баҳорда уюштириладиган барча байрам ва маросимларда олов ёки гулхан ёқиш энг асосий таомиллардан бирига айланиб кетган эди. Зардуштийлар ўзлари байрам ёки маросимларини ўтказиш учун доимо ўт (олов) ёниб турадиган «оташхона»ларга йиғилишган. Масалан, Бухорода Новсард ойининг 28-кунида ўтказиладиган «Ромуш оғом» номли байрамда ҳам оташхоналарга тўпланишган ва айёмни ёниб турган гулхан атрофида нишонлаганлар.

Беруний Оғом байрами ҳақида шундай ёзганди: «Оғом ҳайитлари улар учун энг азиз байрамлардан бўлиб, ҳар бир қишлоқда ўтказилади, улар ҳар қайси қишлоқ раиси ҳузурига йиғиладилар ва еб-ичадилар...».

Наршахий «Бухоро тарихи» асарида зардуштийларнинг ҳар йилда икки марта катта улгуржи савдо-сотик ўтказиладиган «Бозоримоҳ» деган жойида ибодатхона бўлгани ҳақидаги далилни маълум қилади. «Бу жой, – деб ёзади у, – яна оташпарастларнинг ибодатхонаси бўлди; бозор куни одамлар бу ерга йиғилганларида ҳаммалари ушбу ибодатхонага кириб, оловга топинар эдилар...».

Қадимий ва навқирон Тошкентнинг Юнусобод мавзесидаги V асрда бунёд этилган Оқтепа кўрғони (баландлиги 22 метр)нинг ички майдони икки қисмга бўлинган. Унинг ғарбий қисмида ўчмас олов сақланадиган меҳробли каттагина ибодатхона бўлиб, бу ердаги... супаларда зардуштий рухонийлар ўтирганлар ва турли диний маросимларни ўтказганлар.

Академик С. П. Толстовнинг таъкидлашича, оташпарастлар, асосан ибодатхонанинг биринчи хонасида йиғилганлар. У ерда май ичганлар, маросимлар ўтказишган, атарбонлар (ўзига хос қоҳинлар) орқали оловга сиғинишган, мушкуллари осон бўлишини сўраб, илтижо қилишган.

С. П. Толстов қуёшдан олов, оловдан эса олов уйи, олов уйидан бўлса меҳмонхона, меҳмонхонадан чойхона келиб чиққан, деб ёзганди.

С. П. Толстовнинг оловхонанинг вазифалари тўғрисидаги фикрига таяниб, профессор М. Қодиров шундай ёзади: оловхоналар биринчидан, ибодатхона вазифасини ўтаган; иккинчидан, унда диний маросим ва ҳайитлар ўтказилган; учинчидан, зардуштийлик дини удумлари ва унинг муқаддас китоби бўлмиш «Авесто» мазмуни билан боғлиқ баъзи ўйин ва томошалар ҳам уюштирилган; тўртинчидан, йигитлар у ерда йиғилиб, кўнгил очишган ва ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал қилишган. Бошқача ифодалаганда, оловхоналар ҳам ибодатхона, ҳам томошагоҳ, ҳам ўзига хос жамоатчилик уюшмасининг идораси вазифасини бажарган. Бундан шу нарса аён бўладики, оташхоналар зардуштийлар учун бир вақтнинг ўзида маросим ва байрамларни ўтказиш маркази ҳам бўлган.

Зардуштийлик динининг жуда йирик байрамларидан бири *Сада* деб номланган эди.

XX аср бошларига қадар Фарғона водийси аҳолиси қишки юз кунлик муддат тугаганидан сўнг «Сади пок» бўлди – қиш тугади деб, март ойининг ўнинчиларида, бошқа маълумотларга кўра, Ҳамалнинг

биринчи кунида «Сафар қочди» маросимини ўтказганлар. Тарихий манбаларда «Сада» – «Юз» байрами, яъни қишки юз кунлик муддат тугаши зардуштийларнинг энг катта байрамларидан ҳисобланган.

Фирдавсийнинг буюк «Шоҳнома» китобида ёзилишича, «Сада» эронликларнинг қуёш тақвими бўйича ўн биринчи ойи – бахманнинг ўнинчи кунида байрам қилинган. Бунда одамлар жуда катта оловни ёқиб, қиш захрини даф этиш учун тутатқилар тутатадилар, ҳатто шу кеча гулханни янада алангалатиб, шу оловга ёввойи ҳайвонларни ташлаб, аланга ичига паррандаларни ҳам учуриб ва (олов) атрофида ичимликлар ичиб, роса ўйин-кулги қилганлар. Сада олови қанчалик баланд бўлса, келгуси йилда ҳосил ҳам шунчалик юқори бўлади, деган тасаввурлар бўлган. Бу қадимий маросим Эроннинг баъзи кент ва қишлоқларида ҳозирга қадар ҳам ўтказиб келинмоқда.

Берунийнинг ёзишича: *Сада* байрами бу бахман ойининг ўйин, томоша ҳамда хурсандчилик авжига чиқадиган ўнинчи кунидир. Сада – форсча «сад» каломидан бўлиб, Наврўзга қадар эллик кун ва эллик тун қолганлигини англатади. Қадимги хоразмликларнинг қадимий «Чири» маросимига ўхшаб кетадиган бу байрамнинг пайдо бўлишини Беруний шундай изоҳлайди: «Чирининг ўн бешинчи куни «ажғор»дир, маъноси шуъла, олов ёқишдир. Қадимги замонларда бу байрам биринчи марта олов ёқишга эҳтиёж сезилганида пайдо бўлган».

Зардуштийлар қуёшни барча-барча мавжудотлар, шу жумладан, ҳаётнинг асл бош манбаи сифатида англаганлар. Замин эса қуёшнинг ҳаётбахш заррин нурларини интиқлик билан ўзининг оғушига олувчи бениҳоя гўзал аёл сифатида тасаввур қилинган. Кейинчалик бундай тасаввурлар янада ҳам равшанлашиб, Она Замин – Ер ҳосилдорлик маъбудаси Она Худо – Анахита тимсолида тушунила бошлаган.

Аждодлардан мерос, бугунги кунда Курраи заминнинг 50дан зиёд давлати олимлари томонидан жиддий равишда ўрганилаётган «Авесто»да Ахура Мазда Зардуштга қарата: – Эй, буюк Зардушт, сен мени улуғламоқчи бўлсанг, Анахитани мадҳ этишинг лозим, чунки:

У падарлик нутфасини яратувчидир,
У яратгай бу оламда бор аёл жинсин,
Туғруқ учун волидалиқ бағр-оғушини.
Тўлғоқ дардин осон айлар аёл зотининг,
Ҳам муайян вақтда лим-лим сутга тўлдирад

Она кўксини...
 Шу сабабдан ҳам:
 Ардви Сура хизматига
 Ахура тўрт от берди.
 Бир тулпори Ёмғирдир,
 Бири Ел, Бири Булут,
 Тулпорлари Ёмғир, Ел...

(Изоҳ: Анахита «покиза» маъносига эга бир сифат бўлиб, Ардви Сура исми билан қўшиб қўлланган, бугунги кунларда ҳам Хоразмда жуда ақлли-хушли, ўта чаққон, ниҳоятда шаддод қизларга нисбатан Онакути сифати қўлланади. – Б. И., Н. И.).

Буюк алломалар асл ватани бўлган, бир қатор дунёвий фанларга асос солинган Хоразм қадимда, ҳатто эрамиздан аввалги мингинчи йилларда Хвайразм деб аталганди. Кейинги йилларда олиб борилган археологик ҳамда этнографик изланишлар Наврўз байрами илк бор худди ушбу заминда нишонланганини тасдиқламоқда. Бунга Бургут қалъа, Жонбос қалъа ва Нисо қўрғонларида бунёд қилинган ва шу кунларгача сақланиб қолган «олов уй»лари яққол мисол бўла олади.

Кўҳна ривоятлардан бирига кўра қадимги Хоразм давлатининг пойтахти бўлмиш «Кўйқирилган қалъа» марказидаги мовий гумбазли ибодатхона меҳробида ҳосилдорлик илоҳи Анахитанинг 6,5 метр баландликдаги ҳайкали бўлган. У диаметри 12 см. келадиган биллур, Зумрад тошини ушлаган ўнг қўлини марказий оташкада (ибодатхона) туйнуги устида шундай бир ҳолатда тутиб турганки, Зумрад тошга тушган куёш нури фақат 21 мартдагина туйнук ичкарасида қаланиб турган куруқ ўтинни гуриллатиб ёндириб юборган. Бу олов азиз ва муқаддас ҳисобланиб, йил давомида сира ҳам ўчирилмаган. Кишилар айнан шу кунни эзгулик, поклик, бахт, омад олиб келувчи янги кун сифатида ниҳоятда орзиқиб, интиқиб кутганлар ҳамда ғоятда каттта тантаналар билан нишонлаганлар.

Бутун йил мобайнида турмушда ишлатилган оловдан охирги марта Наврўз айёмининг шоҳона таоми бўлмиш сумалак тайёрлашда фойдаланилган. Хоразм воҳасининг кўпчилик жойларида сумалак тайёрланадиган қозон тагидаги оловни атайлаб бирон-бир хонадон ўчоғида ёниб турган оловдан тутатқич олиб келиб ёндириш одати ҳанузга қадар сақланиб қолган.

Ердаги ҳаётнинг бош манбаи бўлмиш Қуёш нуридан Анахита қўлидаги биллур орқали ерга олов олиб борилишида жуда ҳам чуқур бир рамзий маъно бор. Ўша замонларда Қуёшга «худонинг жамоли» сифатида муносабатда бўлинган, лекин аждодларимиз наздида ҳар қандай олов ҳам муқаддас ҳисобланавермаган. Агар шаҳар, қишлоқ ёхуд ўрмонга йилдирим (яъни, чакмоқ) орқали ўт кетгудек бўлса, бу фалокат Қуёшдан эмас, балки Ахура Маздага қарши турган, зулмат, ёвузлик кучларига раҳнамолик қилувчи Ахриманнинг ўта қора нияти амалга ошганлигидан дарак берувчи белги сифатида қаралган.

Мавжуд манбалар ушбу байрам қиш мавсумида ўтказилганлигини билдиради. Бироқ, баъзи бир тарихий асарларда бу байрам қиш аввалида, бошқаларида – ўта қаттиқ совуқ кунлар бошланиши («чилла»)дан олдин, яъни энг қисқа кун ва энг узок тун бўлганида (ҳозирги 22 декабрда), яна бирларида эса (жумладан, Беруний асарида) қишки совуқлар тугагандан сўнг ўтказилганлиги ҳақида турли маълумотлар берилган. Бундан келиб чиқадики, қиш вақтидаги барча байрамлар жараёнида олов, гулхан ёқиш одат бўлган. Уларнинг энг каттаси *Сада* бўлган бўлиши мумкин.

Эҳтимол, *Сада* қишнинг охирида ҳам ўтказилгандир. Беруний бу хусусда қизиқарли маълумотларни келтиради. Алломанинг ёзишича, шу куни қиш жаҳаннамдан дунёга чиқади. Шунинг учун одамлар оловни ёқиб, қиличини қайраб келган қаҳратон қиш таҳдиди, хуружини даф этиш мақсадида тутатқиларни тутатадилар. Ҳатто, ўша кеча олов ёқиб, алангалатиш, шу оловга ёввойи ҳайвонларни ташлаш, алангалар ичига паррандаларни учуриш ҳамда (олов) атрофида (ичимликлар) ичиб, ўйин-кулги қилиш подшоҳларнинг маросимларига айланиб кетган. Хуллас, «сада» байрамида гулханларни ёқиш ва бу оловнинг атрофида шўх-шодон равишда ўйин-кулги қилиш ҳамда еб-ичиш урф бўлган.

Исломгача бўлган даврда булардан бошқа диққатга сазовор ва қизиқарли байрамлар ҳам кўп бўлган. Улардан бири муқаддас оиланинг чиройи ва чароғбони, оила ва жамиятнинг таянчи ҳисобланган аёллар байрамидир. Бу байрам исфандармўз ойининг 5- кунида нишонланиб «рўзи исфандармўз» деб аталган. Ушбу масала ҳақида Беруний: «Ўтмиш замонларда бу ой ва кун хотинлар ҳаётига хос бўлиб, эрлар уларга эҳсон қилар эдилар», – деб ёзган эди.

Исфандармўз сўзининг асл ҳақиқий маъноси «ақл» ва «мулоҳаза» демакдир («Исфандармўз» солиҳа, номусли, ифбатли, жуда яхши ишлар

қилувчи, Ерга ҳамда ўзининг эрига вафодор ва садоқатли хотинга вакил қилинган фариштанинг номи ҳамдир. – Б. И., Н. И.). Демак, тарихий факт ва далиллар, ҳозирги замонда ҳам навбахор ибтидосида тантана билан жуда кенг равишда нишонланаётган 8- март Халқаро Хотин-қизлар айёмининг илдизлари, баъзи мамлакатларда асоссиз равишда ўта кенг тарғиб-ташвиқ этилаётганидек европаликларнинг ихтироси эмас, аксинча, Сиз билан Бизнинг ғоят буюк аجدодларимиз замонида бориб тақалишидан гувоҳлик беради.

Ҳозирги давр учун ҳам қизиқарли ҳамда зарур байрамлардан бири – бу Мурод ойининг 7- кунида ўтказиладиган – «Мурдоданган» ҳайити бўлиб, у ўзига хос тинчлик ва омонлик айёми ҳисобланган. Берунийнинг қайд этишича, «Мурдоданган» сўзининг луғавий маъноси «ўлимсиз мангу ҳаёт» демакдир.

Аждодларимиз эътиқоди асосида вужудга келган зардуштийлик дини тарихда қолди. Бироқ, бу динга хос кўпгина одатлар, байрамлар, расм-русумлар ҳозирги пайтгача ҳам сақланиб қолган. Албатта, улар орасида айёмларнинг энг азизи, энг каттаси Наврўз байрамидир. Шу билан бирга, касалликнинг олдини олиш ёки ундан сақланиш учун исирик тутатиш, турли маросимларда шам ёқиш, тўйларда гулхан атрофида айланиш, ўт атрофида кечки базмлар уюштириш, чавандозларнинг жуда катта гулхан алангаси устидан сакраш уйинлари, баъзи беморларнинг шифо топиш мақсадида гулхан устидан ҳатлаб, сакраб ўтишлари, чақалоқларни олов устидан ўтказиб олиш, муқаддас дарахтларнинг шохига турли матолардан «алам» боғлаш сингари удумларни ҳозир ҳам учратишимиз мумкин.

Қуёшни озодалик билан кутиб олиш, эрта тонгдан ҳовлини ҳафсала билан обдан тозалаш, уйни супуриб-сидириш, ювиниш, ўчоққа ўт ёқиш, олов ёрдамида турли озиқ-овқатларни микроблардан зарарсизлантириш, исирик, турли гиёҳларни тутатиш каби удумлар ҳам зардуштийлардан бизларга мерос қолган жудаям фойдали одатлардир.

Юртбошимизнинг 2014 йил май ойида Самарқандда ўтказилган «Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирлари тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожигаги роли ва аҳамияти» мавзусидаги халқаро конференция очилиши маросимидаги нутқида ниҳоятда ҳақли равишда таъкидланганидек: «Ўз тарихига, тўпланган тажрибага, дунёда энг катта, буюк бойлик ҳисобланган интеллектуал

салоҳиятга чуқур ҳурмат билан ёндашиш ҳар қандай давлатнинг моддий ва маънавий тараққиётининг асосини ташкил этади...

Шу муносабат билан улуғ испан адиби Сервантеснинг, тарих – фаолиятимиз хазинаси, ўтмиш гувоҳи, бугунги кун учун ибрат ва ўғит, келажак учун огоҳлантиришдир, деган сўзларини такрорлаш жуда ўринли бўлади, деб ўйлайман. Менга айниқса, «келажак учун огоҳлантириш» деган фикр жуда маъқул бўлди. Нима учун? Нега деганда, ҳақиқатан ҳам, тарихни билмаган киши ҳар қадамда хатога йўл қўяди, ўз тарихи билан фахрланмайдиган халқ эса ўз келажagini тасаввур қилолмайди...

Бугунги кунда инсоният олдида янги, глобал муаммолар пайдо бўлмоқда. Улар қаторида мен иқлим ўзгаришлари, экотизим ҳамда биохилма-хилликни сақлаш, асраб-авайлаш, табиий захираларнинг тугаб бориши ва бошқа шу каби жуда ўткир муаммоларни қайд этишни истардим. Уларнинг оқилона тарздаги ечими давримизнинг энг кескин муаммосига айланмоқда... »

Зардуштийлар одатлари буюк аجدодларимизнинг бебаҳо тарихий-маънавий мероси ҳисобланади. Албатта, ҳозирги даврда, ХХI асрда зардуштийларнинг барча урф-одатларини қайта тиклаш ва турмушимизга жорий этишга катта эҳтиёж унча мавжуд эмас. Бироқ, аждодларимизнинг барча урф-одатлари, анъаналарини ўрганиб, билиб қўймоғимиз даркор.

Замонамизга ғоятда мос келадиган, тараққиётга кўмаклашадиган, амалда миллий қадриятга айланиб кетган анъаналардан эса албатта, самарали равишда биздан кўра кучли, доно, ақлли, албатта, бахтли бўлиши шарт бўлган баркамол авлодлар таълим-тарбияси жараёнида унумли тарзда фойдаланмоғимиз даркор.

ЎРТА АСРЛАРДАГИ АНЪАНАВИЙ БАЙРАМЛАР

Ўрта асрлардан инсоният тарихий тараққиётининг ўзига хос янги босқичи бошланган. Ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий, маънавий-диний ҳаётда, жумладан, байрамларни ўтказишда ҳам жиддий ўзгаришлар юз берган. Бу даврга келиб, халқнинг табиий-ҳаётий эҳтиёжи асосида пайдо бўлган қадимий байрамлар жиддий қаршиликларга учраб, ҳаётда ўз мавқеини сақлаб қолиш учун курашишга мажбур бўлган. Чунки, айти пайтда Марказий Осиё халқлари ҳаётига ислом дини билан бирга, унга хос бўлган турли байрамлар ҳам кириб келган. Шунингдек, давлатчилик ривожини натижасида мамлакат ҳамда унинг раҳбарларининг ҳаёти билан бевосита боғлиқ маросим-байрамлар ўтказиш анъанаси ҳам кучайган.

Ўрта асрлардаги байрамлар тарихида Марказий Осиёга ислом дини билан кириб келган байрамлар алоҳида ўрин тутади. Чунки, бу байрамлар шу даврдан бошлаб, аجدодларимиз ҳаётига жуда кучли ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий таъсир кўрсата бошлаган.

Ўзингизга ҳам жуда яхши маълумки, исломда асосан иккита расмий диний байрам мавжуд бўлиб, улар катта байрам – Қурбон ҳайити (арабча номи – «ийд ал кабир», «ийд ал-адҳо») етти кун, ҳозирда эса уч кун – ҳижрий зу-л-ҳижжа ойининг 10 – 13 кунларида ва кичик байрам – Рўза ҳайити (арабча номи «ийд ас-сағир», «ийд ал-фитр») ҳам уч кун – шаввол ойининг 1 – 3- кунларида нишонланган.

Ислом динига дахлдор байрамлар Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.) томонидан қуйидагича тарзда таърифланган: «Ҳар бир миллатнинг ўз байрами бор. Мусулмонлар байрами рўза ва қурбон байрамидир». Бу байрамларда эрталаб масжидларда намоз ўқилади, марҳумларни ёд этиб, дуои фотиҳа қилинади. Қурбон ҳайитида ҳаж амалларини адо этиш ва қурбонлик қилиш, рўза ҳайитида эса рамазон ойи ниҳоясида «оғиз очиш» маросими, етим-есир, бева-бечора, муҳтожларга фитр-садақа бериш каби амаллар бажарилган ва ҳозирда ҳам бажарилмоқда.

Исломда кейинроқ яна бир байрам – Мавлуд (мавлуд ан-набий) – Муҳаммад пайғамбарнинг туғилган куни (Раби ал-аввал ойининг 12-куни) нишонлана бошланган. Мавлуд куни дуолар ўқилиб, пайғамбар шаънига турли мадҳиялар айтилади, диний шеърлар ўқилади, диндорлар йиғинлари уюштирилади, садақалар берилади. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ислом дини байрамларига маҳаллий халқларнинг одатлари ҳам қўшилиб, уларни янада бойитган. Масалан, арафа куни қўни-қўшниларга энг эзгу ниятда палов улашиш, «ҳайитлик» бериш, янги, тоза либослар кийиш, қариндошлар, қариялар, касал (хаста, бемор), етим-есир, бева-бечора, ночорларнинг ҳолидан хабар олиш, ўша кунларда дам олиш, сайил қилиш сингари урф-одат ва анъаналар ислом байрамларининг энг муҳим таркибий қисмларига айланиб кетган.

Шу билан бирга, эл-юрт орасида қадимий анъаналарни абадиятга айлантира олган айём, асрлар бағридан келган шодиёна, башариятнинг боқий байрами – Наврўзни нишонлаш анъанаси ҳам бутунлай йўқотиб юборилмаган, янада аниқроғи, палаги тоза, илдизи ғоятда бақувватлиги туфайли йўқолиб кетмаган.

Наврўз айёми билан боғлиқ турли воқеа-ҳодисалар, уларнинг талқинлари жудаям кўп бўлиб, барчаси инсонларнинг ўзаро дўстона, тинч-тотув ва осойишта яшаши, эл-юрт ободончилиги, мўл-кўлчилик йўлида ҳалол меҳнат қилиши, табиат ва жамият янгиланишларидан ҳайратланиб ҳамда қувониб, ўта шўх-шодон турмуш кечиришларига, бир-бирларига яхшилик истаб яшашларига чорлайди.

Помир тоғи атрофидаги халқларнинг тасаввурларига кўра янги йилни ўта хушчақчақ, шўх-шодон кайфиятда, тўқ ҳолда кутиб олмоқ лозим. Фақат шундагина бутун йил мобайнида сиҳат-саломат юриш мумкин ва ҳосил ҳам мўл-кўл бўлади, деб ҳисобланган. Уларнинг удумича, хонадоннинг бекаси Наврўз байрами куни эрта тонгда бир кўзани палос ёки кўрпача тагига бекитиб қўйган. Уйнинг эгаси бўлса ҳовлига чиқиб, қўш ҳайдаш учун зарур бўладиган омов – бўйунтурук сингари асбоб-анжомларни кўздан кечиргач, ичкарига кириб 12 – 14 яшар ўғлини чақирган. Бир пўстиннинг жунли тарафини тескарисига ағдариб боласига кийдирган ва елкасига миндириб олиб: «Кампирни кутиб олинглар!», деб қичқирган. Кўза яшириб қўйилган жойга келганда, болани унинг устига ташлаб юборган. Бола кўзанинг устига тушиб, уни чил-чил синдирган. Халқона қарашларга кўра, кўза – Ожиз момонинг

яхши кўрган жойи бўлиб, бу идишнинг синдирилиши – эски йилнинг тугаши, ниҳоясига етаётган йилдаги барча ёмонликлар, инс-жинс, боло-қазолар, касалликларнинг йўқ бўлишини англатган. Шундан сўнг оила аъзолари болани шўх-шодонлик ила Наврўз айёми билан қутлашган ва онаси боласининг устидан ловия сочган.

Айнан шундай ғоя Умар Ҳайёмнинг «Наврўзнома» асарида ҳам ўз аксини топган: «Подшоҳларнинг бир одати бор: йил бошида улар яхшиликка фатво бериш ва саналарни белгилаш ҳамда маишат учун маълум маросимлар ўтказишлари зарур. Кимки Наврўз куни байрам қилиб қувонса, кейинги Наврўзгача (ўта) хуррам бўлади ва фароғатда яшайди. Подшоҳлар учун бу одатни олимлар белгилаб беришган».

Ҳаётда ушбу байрам билан бевосита боғлиқ ҳолда ханузгача сақланиб келаётган аجدодларимиз анъаналаридан бири янги туғилган чақалоқларга Наврўз исмини қўйиш одати ҳисобланади. Самарқанд, Сурхондарё, Қашқадарё ва Бухорода Наврўз куни туғилган бўлса, асосан ўғил болалар исми Наврўз, Наврўзбек, Фарғона водийсида бўлса, кўпинча қизларнинг исми Наврўза қўйилади.

Лутфийнинг «Гул ва Наврўз» достонида Фаррух шоҳнинг ўғли байрам куни туғилгани учун унинг исми Наврўз қўйилганлиги баён этилади. Достонда шундай ажойиб байтлар бор:

Чу Наврўз ўлди Наврўз ичра фируз,
Ота ўғлининг отин қўйди Наврўз.
Улуста мустаҳикларни қилиб шод,
Ҳамул дам бандиларни қилди озод.

Яъни, Фаррухшоҳ эл-юрт орасидаги энг муносиб кишиларни муносиб даражада тақдирлаб, бандилар – маҳбус, маҳкумларнинг эса гуноҳидан кечади. Шоҳнинг бундай илтифоти фақатгина ўғил кўриб қувонганидангина эмас, балки қадимдан Шарқ давлатларида Наврўз байрами муносабати билан маҳбуслар ҳамда маҳкумларни авф этиш (амнистия) анъанаси бўлганлигидир. Асрлар бағридан келаётган бу ўта қутлуғ анъана «Аждодлар мардона руҳи» бизга ёр, «Эркин ёш авлодлар» чиндан ҳам «зўр қанот!» бўлган, «Улуғ халқ қудрати жўш урган замон»да «Оламни маҳлиё айлаган диёр»имизда ҳамон давом шараф билан эттирилаётганидан ўзингиз ҳам жуда яхши бохабарсиз.

Наврўз ҳақидаги (Ал-аҳодис ан-найрўзия деб аталувчи 10та) ҳадислар бизнинг давримизгача қадимий қўлёзмаларда етиб келган.

Наврӯз ҳадисларининг 70та муҳим хосияти машҳур олим Абул Лайс Самарқандийнинг «Бўстони фикҳ» китобида батафсил баён этилган. Аждодларимиз одоб-ахлоққа оид бу сингари соҳир ҳадисларни роса ўрганиб, ўзларининг руҳий, маънавий оламларини бойитганлар.

Аллома Ал-Маъмун Али ибн Тусо ал-Ризоб шундай фикрларни ёзиб қолдирган: «Наврӯз фаришталар улуғлаган кундир, чунки улар шу куни яратилганлар. Уни пайғамбаримиз ҳам улуғ тутганлар, чунки куёш шу кунда яратилган ва уни подшоҳлар ҳам улуғлаган, чунки у замоннинг биринчи кунидир».

Ҳаким ат-Термизийнинг қўлёзмаларда сақланган «Наврӯзнома» рисоласи «Мажмуат ур-рисолайи туркий» номли китобда (Тошкент, 1912.) нашр этилган. Бу рисолада Наврӯз айёмининг асл тарихи эмас, балки ушбу байрам урф-одат ва маросимининг турлича хислатлари хусусидаги маънавий-маърифий маълумотлар берилган.

«Тарихи Табарий», Маъсудийнинг «Муруж ал-заҳаб», Ибн Балхийнинг «Форснома», Муҳаммад Ҳусайн Бурхоннинг «Бурхони қотиъ» асарларида ҳам Наврӯз хусусида маълумотлар келтирилган. Улар асосан Жамшид ҳақидаги турли-туман ривоятлардан иборат. Эл орасида «Наврӯз ҳикматлари» ҳам жуда кенг тарқалган эди.

Марказий Осиё халқларининг турмуш тарзига ўрта асрларда кириб келган Ийд ас-сағир арафасида кишилар бир-бирларига ўта мулойимлик, меҳрибонлик билан муносабатда бўлишлари шарт қилиб қўйилган. Эрта тонгданоқ кишилар сидқидилдан шундай айём кунларига етказгани учун Аллоҳга сидқидилдан шукроналар айтадилар. Ўз яқинлари, қариндош-уруғлари, беморлар ва қарияларни чин дилдан зиёрат қиладилар.

«Рамазон» ёз ойларига тўғри келганида рўзадорлар куннинг иссиғи ва очликдан анча қийналишган. Чунки, рўза тутганларга куёш чиқишидан (тахминан эрталаб соат 5 – 6дан) то кун ботгунга қадар (тахминан кечки соат 9 – 10ларда), яъни 14 – 15 соат таом истеъмол қилиш мутлақо ман қилинган. Рўза тутиш тартибларининг бузилмаслиги, яъни оч юриладиган вақтнинг тезроқ ўтиши ва очлик кишини қийнамаслиги учун рўзадорлар кундузи ухлаб олишган. Бозор, дўкон, чойхоналар кундузи берк бўлиб, кечга яқингина ишга туширилган ва фаолият кўрсата бошлаган.

Ислом эътиқодича, рўза кишидаги сабр-тоқатни, меҳр-оқибатни, тақвони синовчи ўзига хос бир имтиҳондир. Бунда ҳар бир имонли одам

ўзини ўзи турли-туман иллатлардан: ёлғон гапириш, бировнинг кўнглини ранжитиш, зулм қилиш, умуман, ёмон ишлардан тияди.

Садриддин Айний ўз эсдаликларида баён қилганидек, Рамазон ойида дўконлар, саройлар, шунингдек, чойхона, ошхона ва сартарошхоналар то ярим тунга қадар очик бўлган. Расталар ҳамда бозорларда, чойхоналарда созандалар куй чалар, ҳофизлар ашулаҳонлик қилар ва баъзи жойларда қиссахонлик бўларди. Мана шу ишларнинг жамини тунги бозор (бозори шаб) дейишарди. «...Баъзи кишилар, айниқса, тунги бозор ёпилганидан сўнг дўстлардан бирининг уйида тўпланишиб, базм ҳамда ашулаҳонлик қилишар ёки бошқа ўйин билан кечани ўтказиб, тонг отар қилишар эди... Маҳаллалардаги масжидларнинг аксарият кўпчилигида «Қуръон хатми» бошланарди...»

«Рамазон» ойининг бошланганини одамлар осмонда янги ой пайдо бўлганидан билишган. Бироқ, мусулмонларнинг ҳаммаси ҳам янги ойни кўришолмаган. Шу сабабли, икки нафар ёки ундан кўпроқ одам (бир умр ёлғон тўқимаган энг холис диндор мусулмонлар) қози олдиға келиб, янги ойни ҳақиқатан ҳам кўрганлари ҳақида гувоҳлик беришлари керак. Агар қози уларнинг холис гувоҳлигини шариатга мувофиқ деб топгудек бўлса, «Эртаға рамазон!» ёки «Эртаға ҳайит!» деб расман эълон қилинади.

Садриддин Айний «Рамазон» айёми моҳияти ҳақида қуйидагиларни ёзганди: «Рамазон» диний анъаналар билан «муборак ой», тоат-ибодат қилиш ойи саналади. Бу анъаналарға мувофиқ, мусулмонлар рўза тутар, беш вақтлик муқаррар намоз устиға, ҳар кеча таробех намози ўқишар, аксарият масжидларда бўлса таробех намозидан ташқари, «Қуръон»ни бошидан охиригача ўқиб чиқиш билан тонг оттиришар, хонақоҳларда шайхлар ўз муридлари билан ойнинг охирги ўн кунида «даҳанишинлик» ўтказишарди ва ҳоказо».

Турон халқларида қадимдан мавжуд Наврўз айёми билан боғлиқ аجدодлар руҳиға сиғиниш, уларни эслаш удуми рамазон ойида ислом ақидалари билан уйғунлашиб кетган. Жумладан, ёш болалар эзгу ниятлар билан рўза оқшомларида кўчама-кўча, уйма-уй юриб, қуйидаги сўзлар билан бошланадиган рамазон қўшиғини айтиб юрадилар:

Рамазон айтиб келдик эшигингизға,

Кўчқордек ўғил берсин бешигингизға...

Хонадон соҳиби эса эзгу орзу-ниятда болаларға пул, ширинликлар улашади. Умуман олганда эса, рўза ойида одатдагидан кўпроқ даражада

ўзга кишиларга нисбатан меҳр-мурувват кўрсатилиши ҳамда хайр-эҳсон қилинишини ўзингиз ҳам жуда яхши биласиз.

Ўрта асрларда араблар байрамларнинг диний мазмунига алоҳида диққат-эътибор берганлар, байрамлар ўтказиладиган жойларга эса махсус масжидлар қурилган. Кейинчалик айнан ушбу масжидлар Ўрта Осиё шаҳарларининг муҳим таркибий қисмига айланиб қолган. Улар Қурбон ҳайити, Рамазон (ийд-ал-фитр) байрамлари ҳамда мусулмон удумлари ўтказиладиган марказ вазифасини бажарган. Бу масжидларнинг моҳияти бир хил бўлса-да, улар турли жойда турлича номланган: «Намозгоҳ» (намоз ўқиш жойи), «Мусалла ал-ийд» (байрам куни намоз ўқиш жойи), «Ийдгоҳ» (байрам ўтказиш жойи) ва ҳоказо.

Байрамларни жуда катта тантаналар билан нишонлашдан кўзланган асосий асосий мақсад – халқни ислом ақидалари асосида бирлаштириш бўлган. Байрам ўтказиладиган жойларда мажлис, намоз ва қурбонлик каби диний анжуманлар уюштирилган. Баъзан шохлар ва ҳукмдорлар ўз олижаноблигини кўрсатиш мақсадида ушбу жойларда халқ учун катта зиёфатлар ҳам беришган. XI аср тарихчиси Байҳақийнинг маълумот беришича, Ғазна шаҳри атрофидаги мусаллода намоз ва қурбонликлардан кейин Амир Масъуд катта зиёфат уюштирган. Зиёфатда қатнашганлар шарбат ва ўша давр ғазналиклар саройидаги удумга кўра май ичишган, мусиқа чалишган, кўшиқ айтишган, шеърлар ўқишган. Амир Масъуд эса, ўз навбатида, барча одамларга тухфа, ҳадялар улашган.

Шаҳар чеккасида барпо этилган масжидларда асосан дин, давлат арбоблари, амалдорлар ва тақводор кишилар тўпланиб, байрам қилишган.

Барча ҳукмдорлар барча замонларда ўз давлати пойтахтига машҳур олим-у санъаткорларни тўплашга, маросим, байрамларни тартибли ва кўнгилли ўтказиш мақсадида махсус сайилгоҳ, томошагоҳ, кўшк, боғлар қуришга ҳам ҳаракат қилганлар. Ўша даврда Термиз шаҳрида ҳам кўплаб ажойиб санъаткорлар тўпланган. Байҳақий Амир Масъуднинг бир неча қайиқларга тушиб, карнай-сурнайлар садоси остида, ўйин-кулги билан Термиз кўрғонига келгани ҳақида бундай ёзади: «Овқатлана бошладилар, даврада қадахлар роса айланди, кемаларда мутриблар (чолғучи, созанда, ашулачи)нинг ашулалари янгради, қирғоқда эса термизлик мутриблар, раққослар ва ноғорачилар – 300дан ортиқ киши ишга киришди: чолғулар чалинди, рақсга тушилди. Мен Термизда кўрганларимни бошқа жойда

кўрмаганман. Созу наво, ўйин-кулги шу даражага етдики, бунақасини илгари ҳеч ким билмас эди».

Шарафиддин Али Яздий бўлса сарбаланд Соҳибқирон Амир Темур давридаги байрамлардан бирини шундай тасвирлаган: «Ҳамма томонда созандалар куй чалишар, хонандалар эса қўшиқ куйлашар, ой юзли, адл қоматли, гўзал ва ноз-карашмали раққосалар ниҳоятда нафис муқомлари, чаптаст раққослар шиддатли хатти-ҳаракатлари билан барчани мафтун... Туркча, мўғулча, хитойча, арабча қўшиқ ва рақслар ижро этилди.

Қизиқчилар гоҳ ажойиб ҳикоялари, гоҳ кулгули томошалари билан томошабинларга (жуда) чексиз қувонч улашишди. Турли-туман куй ва қўшиқлар, гўзал хонандаларнинг хумор боқишлари, ақиқ лабларидан учаётган ром этувчи овозлар, ҳар бир чолғу асқобининг сирли садоси байрам қатнашчиларига лаззат ато этди. Жумлаи жаҳон шодликка тўлуғ эди гўё. Бу ерда ҳайвон терисини ёпинган муқаллидлар ҳам бўлиб, ўша ҳайвоннинг ётиши, (баланд) сакраши ҳамда бошқа қилиқларини ажойиб тарзда кўрсатиб беришарди».

Бу хилдаги турли муқаллидларнинг тасвири ўрта асрларда чизилган миниатюраларда ҳам жуда кўплаб учрайди. Ҳайвон терисини ёпинган муқаллидларнинг ғоятда юксак маҳорати ҳақида «авлиёларнинг авлиёси, мутафаккирларнинг мутафаккири, шоирларнинг султони», назм-навонинг назаркарда нажоткори, замонанинг забардаст, заҳматкаш забондони Мир Алишер Навоий ҳам ўзининг соҳир қалами воситасида ёзганди.

«Наврўз» байрами Афғонистон шимолида яшовчи халқларнинг ҳам энг қадимий ҳамда анъанавий байрамларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси билан чегарадош Афғонистон давлатининг шимолида жойлашган Балх вилоятида ҳам мазкур байрам қадимдан нишонлаб келинади. Мактабларда ҳаммага сабоқ бериладиган тарих дарсликларидан Сизга ҳам яхши маълумки, Балх шаҳрига милоддан аввалги VII асрда асос солинган бўлиб, бу кўҳна шаҳар қадимда жуда катта ғурур билан «Умм ул-Билод», яъни «шаҳарлар онаси», деган ном билан аталган. Афғонистон халқлари ўртасида кенг тарқалган ривоятларда «Наврўз» Балх шаҳрида аҳомонийлар сулоласи вакили, деҳқончилик ва косибчиликни ривожлантирган подшоҳ Ямо тахтга ўтирган куни байрам сифатида эълон қилинган, деб айтилади. Ямо, Фирдавсийнинг (941 – 1025 йиллар) «Шоҳнома»сида Жамшид деб

аталган, ўзбеклар ўртасида тарқалган «базми Жамшид» ибораси ҳам мазкур шоҳнинг ҳашаматли зиёфатларига ишорадир.

Ҳозирда ҳудудида бир миллиондан кўп аҳоли яшайдиган Балх вилоятида Наврўз байрами вилоятнинг маркази Мозори Шарифдаги «Ровзаи Шариф» зиёратгоҳида ўтказилади ва у «Гули сурх» (қизил гул, лолақизғалдоқ) деб ҳам юритилади. Нақлларга кўра, «Ровзаи Шариф»да ўта машҳур шахс ҳазрат Али ибн Абу Толиб (пайғамбар Муҳаммаднинг амакиваччаси ва куёви – Фотиманинг эри, 661 йилда Куфада ўлдирилган) дафн этилган бўлиб, шиа мазҳабидан ташқари бошқа Афғонистон мусулмонлари ўртасида ҳам ғоятда эъзозланади. Байрамнинг биринчи куни, 21 мартдаги расмий маросимда «Ровзаи Шариф» зиёратгоҳига кўшни давлатлардан ҳам, асосан Ўзбекистон, Туркменистон ва Тожикистон Республикаларидан меҳмонлар келади. Афғонистон ҳукумати вакиллари табрик сўзлари билан чиқишади, «Қуръон»дан оятлар тиловат этилади ва масжид олдида баланд туғ (жанда) кўтарилиб, тўплардан гумбурлатиб ўқ отилади. Мазкур туғ 40 кун давомида баланд кўтарилиб туради ва охирида «жанда поён» одати бўйича жуда катта тантаналар билан яна пастга туширилади.

Расмий делегациялар ҳамда Кобулдан келган юқори мартабали меҳмонлар учун вилоят губернатори номидан қуюқ зиёфат берилади, зиёфат чоғида эса ғоятда соҳир афғон созандалари завқ-шавқ билан мусиқа чалиб, ҳофизлар кўшиқлар айтишади, қадимий афғонларнинг миллий рақси – «отан» ижро этилади. Байрам маросимлари роса 40 кун давом этади. Мана шу 40 кун мобайнида Афғонистоннинг деярли барча вилоятлари зиёратчилари Мозори Шарифга келиб кетадилар.

Гир атрофи баланд темир панжаралар билан ўралган «Ровзаи Шариф» зиёратгоҳи эшиклари ҳафтанинг чоршанба кунлари фақат аёллар учунгина очилади, турли рангдаги чодраларга ўралган хотин-қизларга зиёратгоҳ ҳудудида ўз чодрасини очиб юришларига рухсат берилади. Афғонистонда ягона ҳолатда, яъни фақат Наврўздагина барча аёллар ўзларининг чодра (паранжи)ларини очиб юра оладилар. Мозори Шариф четидаги бениҳоя катта майдонда чавандозлик, улоқ ўйинлари бошланади, афғон болалари қий-чув қилиб, шўх-шодонлик билан осмонга ўз варракларини учирадилар. Қариндош-уруғлар ва дўст-биродарлар Наврўз байрами билан чин дилдан табриклаш учун

роса ясаниб (кўпинча оппоқ либос кийган ҳолда), бир-бирлариникига каттга орзу-ниятлар билан меҳмонга борадилар.

Афғонистоннинг шимолий вилоятларида бир неча кун меҳмон бўлиб шуни кузатиш мумкинки, бу ерда ҳам худди Ўзбекистоннинг ҳамма шаҳарлари аҳолисига ўхшаб байрам кунларида хонадонларда дастурхон беааб, кўк сомса ва палов (сабзи чалов) ва қийма (кўфта) қовурма гўшт тайёрланади, меҳмонларга эса косада наврўзий шарбат «ҳафт мева» (етти мева) тортилади. «Ҳафт мева»ни тайёрлаш учун афғонлар бир кун олдин ёнғоқ, бодом, pista мағизлари билан бирга ўрик туршаги, жийда, қора ва сариқ кишмиш майизини сирланган идишга солиб, унинг устига қайнатилган сув қуйиб, ёпиб қўйишади. Идишдаги маҳсулот эса эрталаб тайёр бўлади, баъзилар шарбатнинг янада мазали бўлиши учун унга озгина «бўра» (шакар ёки қанд) ҳам қўйишади. Балхликлар фикрича, ушбу шарбат витаминларга ўта бой бўлиб, эрта баҳорда қишдан толиқиб чиққан инсон танасига катта куч-қувват беради. Афғонистоннинг шимолида яшовчи аҳоли оғзаки ижодида ва ҳозирги адабиётида «Наврўз» ва «Ғули сурх» тўғрисида кўплаб шеърлар ғазал ва нақллар мавжудлиги бу баҳорий байрамнинг ғоятда қадимийлигидан яна бир бор далолат беради.

Юқоридаги фикр-мулоҳазаларни умумлаштирадиган бўлсак, ислом динидаги барча байрамлар хурсандчилик, тинч-тотувлик, меҳр-оқибат кўрсатиш, шукрона қилиш кунларидир. Бу улуғ кунларда қариндошлар, ёр-биродарлар бир-бирларини зиёрат қилишиб, табриклашиб, ҳол-аҳвол сўраши хайрли ишлардан саналади.

Шу билан бирга шуни қайд этиш лозимки, ўрта асрлар мобайнида ҳам асрлар бағридан келган шодиёна, эзгуликка эш бўлган айём – Наврўз маълум даражада исломга мослаштирилган ҳолда нишонланаверган.

Наврўз деганимизда, энг аввало, кўз олдимизда унинг лаззатли таоми – сумалак жонланади. «Сумалак сайли» (ёки «Сумалак базми») Наврўзнинг «шоҳона таоми» – сумалак тайёрлаш, сумалакхўрликка бағишланган ўта тантанали маросимдир. Бу таомнинг номи «саману» (форсий), «сумалак», «сумелек», «сумалаяк» (туркий) сингари қатор шаклларда учрайди. «Сумалак» калимаси нимагадир қиш пайтларида томлар шифтида қаторлашиб осилиб турган музларга нисбатан ҳам қўлланади. Муҳаммад Ҳусайн Бурхоннинг «Бурхони Қотъи» асарида (1650 й.) «саману» истилоҳи учрайди ва у «ҳолвайтарга ўхшаш нарсаси,

кўклаган буғдойнинг ширасидан тайёрланади, ундирилган буғдойдан тайёрланган таом», сифатида изоҳ берилган. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида ҳам «у ундириб янчилган буғдой ва ундан тайёрланадиган ҳолвайтарсимон овқат» дейилган.

«Сумалак» атамаси таркибидаги «малак» бизлар ўқиган, куйида ривоятларда келтирилган арабий «малак» (фаришта) ва «су» форсий «се» (уч) ёки «си» (ўттиз) сўзлари билан бевосита алоқадор эмас.

«Сумалак» соф туркийча ўзимизнинг гўзал, кўнгилни кўтарувчи табаррук сўзимиз ҳисобланади. Буюк аллома Маҳмуд Қошғарийнинг оламга ўта машҳур «Девону луғатит-турк» асарининг III жилди (253-бет)да «сума» сўзи, атамаси, истилоҳига: «Ивитилган буғдой номи. У қуритилиб, туйилади. Сўнг ундан угра ош ва нон тайёрланади. Шарбат олиш мақсадида ундирилган арпа учун ҳам шу сўз қўлланади», деб жудаям тушунарли равишда изоҳ берилган.

«Сума» мустақил маъно англатувчи «сув» ва «ман» (дон) сўзи бирикувидан ташкил топган. («Тегирмон» сўзига ям бир солиштириб кўринг-чи: «тугар» + «ман», донни тугиб, туйиб ун қилувчи.) «Сума» сумалакнинг илк шакли бўлган.

Қишда қор суви эриб томларнинг шифтида пайдо бўладиган муз «сумалак» бўлса «сув» ва «буламак», «буламоқ», «булатмақ» сўзлари қўшилуvidан пайдо бўлган. «Булатмақ» сўзининг ўзи бўлса бир неча хил маънони англатади:

1. Сувнинг буғида кўзининг гўштини «буғлатиб», «бувлатиб» пиширмақ. X – XI асрларда туркий «булатти» сўзи арабий «шўрва» сўзининг ўрнида ишлатилган. Бу тўғрида Маҳмуд Қошғарий: «Қозон буғида пиширилган ҳар нарсага бу сўз қўлланади», дейди. (Демакки, ердан сизиб чиқадиган сувнинг «булоқ» деб номланиши ҳам унинг айнан қайнаб чиқишига ишорадир.) «Буғлама» овқати ҳозирда ҳам шу ном билан юритилади ва жуда машҳур миллий таомларимиздан ҳисобланади. Ундан ташқари эса туркийлар ўша пайтлари шўрвани «мун» деб ҳам атаганлар.

2. «Буламак» – нонни қатикқа булади, қўлини эса нишолдага булади.

3. «Булғамак» – бу сўз «буламак»қа ўхшаш, аммо лойқалатмоқ, аралаштирмақ, ифлос қилмоқ каби маъноларни англатган. Қадимда томдан эриб тушаётган қор суви сувоқ лойи билан аралашиб, тупрок

ёки том устига ёпилган нарса рангига мос тусга кирган, буланган. Тиниқ сувга бошқа нарсанинг аралашуви хусусияти икки сумалакка ҳам тааллуқли. Бу мазмунни дарахт танасидан оқиб чиқаётган куюк суюқлик – «симола» сўзида ҳам кўриш мумкин.

Шимолий Ҳиндистонда истиқомат қилган қадимги аҳолининг лаҳжаси – санскрит тилида буғдой маъносини билдирувчи «сумана» сўзи бўлган. Тилимизда дони олинган буғдойнинг пояси «сомон» деб аталиши ҳам бежиз эмас. Манбаларда қайд этилишича, энг қадимги аждодларимиз эрта кўкламда келаётган йилнинг баракали бўлишини ният қилиб, муқаддас ўсимликлардан бирини туйиб, ширасини олиб ва маросим амалларини бажариш чоғида уни тановул қилганлар. Ана шундай шарбатни тайёрлаш учун махсус идишларда туйиладиган ўсимлик қадимги ҳинд тилида «сома», «Авесто» битикларида бўлса «хаома» деб аталган. Бу ҳар иккала сўзнинг ўзаги аслида битта бўлиб «суви сиқиб олинадиган нарса» маъносини билдиради.

«Сумалак» пишириш анъанаси тарихий асослари ўсимликлар кузда рамзий маънода ўлиши ва кўкламда яна қайтадан «тирилиши» ҳақидаги мифологик эътиқодларга ишониш удуми билан боғлиқ...

Халқ орасида юрган кўплаб ривоятларнинг баъзилари тарихан асосланганлиги ҳамда ҳақиқатга жуда яқинлиги билан киши диққат-эътиборини ўзига тортади. Ривоятлардан бирини Сиз – азизларнинг ҳам эътиборингизга ҳавола этмоқчимиз: Қадим-қадим замонларда Деҳқон уруғлик учун олиб қўйган донини эрта баҳорда тезроқ экиш ниятида ҳамма зироаткорлардан анча олдинроқ сувга ивитиб қўяди. Лекин, беқарор об-ҳаво бирдан бузилиб, тўсатдан қор ёға бошлайди. Буғдой бўлса, табиатнинг қонунларига мувофиқ равишда, ивитилган идишда ниш уриб, тинимсиз ўсишда давом этаверган. Деҳқоннинг Оила аъзолари томонидан эса «илик узилди» даврига зўрғагина етиб келинган пайтда буғдойни бутунлай нобуд бўлишига йўл қўймаслик чоралари қидирилади. Деҳқон бўлса таваккал қилиб, ниш урган ва анчагина бўй кўтарган буғдой майсаларини қиймалайди ҳамда оила чироғи ва чароғбони – уй бекасидан бундан бирор таом пиширишни илтимос қилади. (Шу ўринда айнан «илтимос қилди» ибораси киши диққат-эътиборини ўзига ярқ этиб тортади. Одатда, ўзбек оиласида эр хотиндан бирор нарсани «илтимос» қилмайди, кўпроқ буюради. Милоддан аввалги 40 – 3 минг йилликларни ўз ичига қамраб олган

матриархат (она уруғи ҳукмронлиги даври) неолит – янги тош асрида (мил.авв. VI – IV минг йилликлар) ўзининг росаям гуллаган даврини бошидан кечирган. Деҳқончилик ва чорвачилик ҳўжалиги эса айнан неолит даврида аёллар томонидан кашф этилган. Ўша замонларда жамиятда аёллар ҳукмрон бўлган, бўлажак турмуш ўртоғи ҳам улар томонидан танланарди, агар эр номақбулроқ чиққудек бўлса, унинг паттаси хотин томонидан қўлига бемалол ушлатиб ҳам қўйилиши мумкин эди. Агар юқоридаги воқеа кейинроқ, яъни мил. авв. III минг йилликдан бошланган патриархат (ота уруғи ҳукмронлиги даври) бўлганида эди, деҳқон хонадоннинг бекасига «буюрди» деган сўз қўлланган бўларди. – Б. И., Н. И.).

Бека эри тайёрлаб берган майса қиймасини қозонга солиб, узоқ вақт қайнатади. Қарангки, оқ кўнгил деҳқоннинг нияти холис чиқади. Ҳиди ўта ёқимли, ўзи тўйимли, мазаси эса тановул қилган кишининг узоқ вақт эсида қоладиган даражадаги янги ажойиб бир таом дунёга келади. Натижада эса, уларда келгуси йилнинг кўкламида ҳам тагин шундай таомдан баҳраманд бўлиш иштиёқи туғилади. Ушбу таом эса эл орасида кенг тарқалиб, баҳорнинг энг лаззатли таомига айланади.

Кейинчалик эса деҳқонлар донни фақат уруғлик учунгина эмас, балки сумалак пишириш учун ҳам асраб, сақлаб қўядиган бўлганлар. Уруғликка олиб қўйилган дондан мўл-кўл ҳосил кўтарилса, сумалак учун асралганидан эса ўзлари ва айниқса, фарзандларининг соғлиги, жисмоний ҳамда маънавий тетиклиги, бардамлигини сақлаш ниятида ҳаётбахш муқаддас таом тайёрланган.

Сумалак тайёрлаш жараёнининг ўзи ғаройиб бир мўъжизадир. Бежиз момоларимиз сумалакни жуда яхши ният билан бошланглар, дейишмайди. Бунда улкан ҳикмат бор, албатта. Сумалак ҳақидаги бува ва бувиларимизнинг ўзига хос бўлган ибратли урф-одатларидан ҳам бохабар бўлиб қўйсак, фойдадан сираям холи бўлмайди:

Сумалак учун буғдой ўстиришнинг ўзи бир санъат ҳисобланади. У учун алоҳида бир хона белгиланиб, бу хонага ҳар кимнинг ҳам киришига йўл қўйилмаган. Буғдой тез кўкарса, демак йил давомида деҳқончилик яхши бўлиши ва кўпгина даромаддан ўзига хос дарак.

Ушбу бетакрор, шоҳона таомни, одатда, кўпчилик қандайдир сабаб ёки нияти амалга ошиши учун пиширади. Бунинг учун ўчоққа

меваги дарахтнинг ўтинини ёқиш керак. Бу эса энг холис ният сари дадил ташланган яна бир залворли олға қадамни англатади.

Сумалакка эзгу ният қилиб санамасдан тош теринг. Агар жуфт бўлса, анчадан буён интиқиб кутиб юрган янгиликни эшитасиз. Тоқ бўлса, яна кутишингизга тўғри келади. Бир хил ўлчамдаги тошлардан кўпроқ терган бўлсангиз, ўзингиз унчалик ҳам кутмаган даромадга эга бўлишингиз мумкин.

Сумалакни илк бор кавлаётганингизда учта тилак тиланг. Унинг таъмини биринчи марта кўришда ҳам кичкина бармоғингиз билан худди шундай тилак айтиб яланг. Албатта, ниятингизга етасиз. Яхши ният – ярим давлат эканлигини зинҳор унутмайлик!

«Назм-навонинг назаркарда нажоткори» Навоий болалигидаёқ «илоҳий сирларнинг кашфиётчиси» бўлмиш Фаридиддин Атторнинг «Мантиқ ут-тайр» («Қуш тили мантиқи») китобини ёдлаб олган эди. Ушбу буюк китобда биз «Огоҳ бўлмаган одам дўзахийдир» деган бир ҳайратли даражадаги огоҳлантиришга дуч келамиз.

«Авлиёларнинг авлиёси, мутафаккирларнинг мутафаккири ва шоирларнинг султони» ҳазрат Навоий «Агар огоҳсен – сен, шоҳсен – сен», дея бежиз ёзмаганлигини ўзингиз ҳам жуда яхши биласиз. Шу боисдан ҳам қадимий тибиблар, замонавий докторларнинг маслаҳати билан яна бир бора танишиб қўйсак ва қулоқларимизга кўрғошиндек қуйиб олсак ҳеч зарар қилмасди. «Ўзини асрагани Аллоҳ асрайди!» нақли ҳам зинҳор ёдимиздан кўтарилмаслиги даркор.

Эрта баҳорда ғоят эзгу ниятлар билан тайёрланадиган сумалак, кўксомса, кўкчучвара, кўкманти сингари турли таомлар қиш фасли мобайнида танамиз йўқотган витаминлар, ҳар хил микроэлементлар, ферментлар ҳамда организмнинг яшаши учун зарур бўлган биологик фаол моддалар ўрнини тўлдиришда ўта муҳим омил сифатида холис хизмат қилади. Бундай таомлар овқат хазм қилиш ва қон айланиш тизимини яхшилайдди, қон орқали озик моддаларнинг тўқималарга сўрилишини фаоллаштиради. Айниқса, қон босими юқорироқ бўлган беморларнинг қон босимини туширади, асаб тизимини яхшилайдди.

Бу каби маҳсулотларни тайёрлашда ўзига хос талабларга риоя этилмаса чиндан ҳам бахтли бўлиш учун ушбу ёруғ оламга келган инсоннинг соғлиғи учун хавф-хатар туғдирадиган касалликлар келиб чиқиши мумкин. Аввало, кўкатларни тераётганда истеъмол қилиш

мумкин бўлганларини ажратиб олиш зарур. Откулоқ, ялпиз, жағ-жағ, беда сингари ўсимликларни ҳайвонлар гўнглари солинган, маиший чиқиндилар ташланган, кимёвий ўғитлар сақланган жойлардан териш тавсия этилмайди. Чунки, улар таркибига ердан турли хил паразитар касалликлар тухумлари ва личинкалари қўшилиб қолиши эҳтимоли бор. Кўкатлар ариқ сувида ювилиши натижасида микроблар билан ифлосланиши мумкин. Бу жараёнда водопровод сувидан ё бўлмаса қайнатиб совутилган сувдан фойдаланиш даркор.

Кўкатли маҳсулотларни тайёрлашда эса имконият даражасида кўпроқ термик ишлов бериш тавсия этилади. Тайёрланган таомларни бир – икки соат мобайнидагина истеъмол қилиш мақсадга мувофиқ, чунки улар узоқ вақт сақланганида ўз фойдали хусусиятини йўқотиб, турли касалликларни қўзғовчи бактериялар ҳосил қилиши мумкин.

Сумалакни тайёрлашда ҳам аввал буғдойни турли хил ёввойи ўт уруғларидан тозалаб олиш жудаям зарур. Зах ва ҳаво айланмайдиган жойларда сақланган буғдойдан сираям сумалак тайёрлаб бўлмайди. Чунки, бундай буғдойларда моғор ва замбуруғлар пайдо бўлиб, улар ўзидан захарли микотоксинларни ажратиб чиқаради. Натижада бўлса организм ўткир ва сурункали захарланишлар, токсик гепатит ҳамда жигар циррози каби ўта оғир хасталикларга чалиниши мумкин...

Гарчи, бувиларимиз ва оналаримиз қадимдан сумалак тайёрлаш илми ва жараёнини жудаям яхши билсалар-да, ҳар эҳтимолга қарши, Наврўзнинг сервитамин, ғоятда хушхўр ва тансиқ «шоҳона таоми»ни тайёрлаш усулини яна бир бор эслаб қўйсак ҳеч зарар қилмаса керак.

Дастлаб жайдари қизил, қайроқи буғдой тозаланиб, совуқ сув билан ювилади. Уни зангламайдиган идишга солиниб, уч кун ивитиб қўйилади. Буғдой ниш ургач, тоза тахта (тешикчалар очилган фанер) устига 1 – 1,5 см калинликда ёруғроқ, лекин қуёш нури тушмайдиган жойга тахтанинг устига ёйиб қўйилади ва ҳар куни эрталаб сув сепиб турилади. Буғдой майсаси (кўк) игна бўйи бўлганида (3 – 4 кундан сўнг) уни бўлақларга бўлиб, тахтадан ажратиб олинади.

Кўк қиймаланади ёки ўғирда туйилади ва устидан сув қуйиб аралаштирилади, шарбати эса докада сузилади. Шу тариқа уч марта шарбат олиниб, алоҳида идишларда сақланади, 0,5 кг ундирилган буғдой учун 2 кг буғдой уни, 1 кг пахта ёғи керак бўлади. Қозонда пахта ёғи доғланиб бўлгач, совитилади. Ёққа ун ва биринчи сузилган

шарбат аралаштирилади ва баланд оловда роса қайнатилади. Сўнгра иккинчи сузилган шарбат қуйилади, бу ҳам қайнаб бўлгач, учинчи сузилган шарбат қозонга қуйилиб, баланд оловда қайнатиш давом эттирилади. Тагига олмаслиги учун қозонга ёнғоқдек келадиган 15 – 20та силлиқ тошчалар ва 10 – 12 дона ёнғоқ ювиб солинади ва ёғоч куракча билан бетўхтов ковлаб турилади. Сумалак одатда 10 – 12 соат мобайнида қайнатилади. Тайёр сумалак ранги эса оч жигарранг, куюқ аталадек, мазаси ширин бўлади. Сумалак етилгач, қозоннинг олови олиниб, 5 – 6 соат димлаб қўйилади...

Сумалакжон, сумалак,
Мен сенга жоним ҳалак,
Сумалак қадим овқат,
Уни пишириб бериш,
Анъанавий бир одат.

Бугдойни аввал олиб,
Тахтага яйратамиз,
Ҳафталаб сувни сепиб,
Баҳорда яшнатамиз.

Тайёр бўлгач бугдойжон,
Янчиб-янчиб эзилар.
Суви сиқиб олиниб,
Дошқозонга солинар.

Яйраб-ййраб момолар,
Қозонни ковлаб турар,
Ўсма тортган қиз-жувон,
Шўх қўшиқ куйлаб турар.

Қора қошли қизалоқ,
Йўлларингга мен муштоқ,
Сумалак бир баҳона,
Мендан кетмагин йироқ.

Сумалаклар қўйибсиз,

Қиз-жувонни йиғибсиз,
Тўй ўчоқда ўт ёқиб,
Дош қозонлар осибсиз.

Сумалакжон, сумалак,
Мен сенга жоним ҳалак,
Сен пишиб чиққанингда,
Тўйиб-тўйиб бир ялай.

Баҳорнинг элчисисан,
Таомнинг бонгчисисан,
Мўл-кўллик даракчиси,
Сумалакжон, сумалак.

Сумалак тановул қилган кишиларда ғоят соғлом руҳий кайфият пайдо бўлишини аجدодларимиз жуда қадим замонлардаёқ жуда яхши англаб олган эдилар. Шу боисдан ҳам қадим-қадимдан сумалакнинг энг асосий маҳсулоти бўлмиш буғдой илоҳий ва табаррук ўсимлик ҳисобланган. Зардуштийликда буғдой ва буғдойдан яратилган барча неъматлар илоҳий саналиб, эзгулик рамзи сифатида улуғланган.

Шу сабабдан ҳам ҳанузгача Наманган вилоятидаги оилаларда, айниқса, Наманган шаҳрида сумалак доимо сизлаб тилга олинади, яъни «Сумалак роса пишдилар!», «Сумалакка етказганига минг бора шукур!», «Сумалакдан ўргилай!», – деб ўта мамнунлик билдирилади. Такводор оилаларда бўлса «Сумалакка пайғамбаримизнинг муборак назарлари тушган», сумалак «Биби Фотима онамнинг таомлари», – деб сумалак ҳақида тўқилган турли-туман ривоятлар айтилади.

Бир куни Биби Фотиманинг хўжайини жуда узоқ сафарга етган пайтида аёли Ҳасан ва Ҳусан исмли ўғиллари билан ёлғиз қолибди. Уларнинг оталари қолдирган озиқ-овқат ҳамда ўзларининг топган-тутганлари қишлоғга зўрғагина етиб, бир амаллаб кўкламга чиқиб олишибди. Ўзи майлику-я, аммо икки норасиданинг нон сўраб жуда зорланишини кўрган, юрак-бағри эзилган онаизор ўчоқнинг бошига борибди-да, «Болаларим, бир озгина ўйнаб туринглар, мен сизларга овқат пишириб бераман», қозонга сув қуйиб, тагига эса ўт қалабди. Сўнгра далага чиқиб, ўтган йилги буғдойпоядан эндигина кўкариб

чикқан майсалар, ниш урган ҳар хил ўт-ўланларни териб келиб қозонга солибди. Ун халтаси билан супрасиниям қоқиштирган экан, бир-икки кап ун-урвоқ чиқибди уни ҳам қозонга солиб, қайнатишни давом эттирибди. Очликдан хархаша қилаётган болаларини бир оз чалғитиш учун қозонга 5 – 6та тош ҳам ташлаб қўйибди. Қорни оч ўғиллари эса Биби Фотима ҳар қозонни ковлаганида «онам бизларга овқат пиширяптилар» деб роса суюнишаркан. Тун ярмидан оққанда, болалар чарчаб ухлаб қолишибди. Биби Фотима қозонни ковлашдан тўхтамай гўдаклари оч-наҳор қолганига ачиниб, кўз ёши шашқатор бўлиб, тангрига илтижо қилб: «Эй, худо! Шу пишираётган овқатимга муборак назарингни ташла. Икки норасидадан марҳаматингни дариг тутма, эй парвардигор!» – дебди. Тонгга яқин Биби Фотима ҳам роса чарчаб, қозон қопқоғини яхшилаб ёпибди-да, димлаб уйқуга кетибди. Эрталаб уйғониб қарасаки, ўттизта малоика қозон атрофида ўтириб уни ковлаётган эмиш. Яқинроқ бориб кўрса, ўчоқ бошидаги оппоқ либосли малоикалар ғойиб бўлган, қозонда эса қип-қизил қиём пайдо бўлган эмиш. Мўъжиза рўй берганидан кўзларига ишонмаган Биби Фотима жимжилоғи билан қозондаги қиёмдан ялаб кўрса, у жудаям мазали экан. Шунда у болаларини уйғотиб, таомдан солиб берибди.

– Она, бу овқатингизнинг номи нима? – деб сўрашибди улар Биби Фотимадан. Онаизор коса тўла қизғиш ширинликни роса маза қилиб бармоқлари билан ялаётган Ҳасан билан Ҳусанга қараб: «Бу ўттиз малоиканинг каромати билан пишди, шунинг учун унинг номи сумалак, – деб жавоб берибди».

Шунинг учун ҳам турли-туман жойларда сумалакни «Биби Фотиманинг оши» деб аташади, сумалак пиширилаётганида ҳамиша Биби Фотимани ёдга олиб, ундан кўмак мадад тилайдилар. Хоразмда сумалак пиширишдан аввал ёғни доғлаб, тухум пишириб оладилар. Кейин ёғли қозонга буғдой шираси солинади. Қозонга капгир солиб ковлаётганда «Менинг қўлим эмас, Анбар она, Биби Фотима онамиз қўллари», – дейишади. Сумалак пиширишдан олдин қозонда тухум пишириб олиш эса серҳосиллик ғоясини ташувчи удумлардан бири бўлиб, келгуси меҳнат баракали бўлсин, деган маънони англатади. Халқимизнинг анъанасига кўра, кўпчилик бўлиб тайёрланадиган бу ажойиб таомни дастлаб пиру бадавлат, нуроний, кекса отахонлару мўътабар онахонлар эзгу ният билан жимжилоғида татиб кўришган.

Бошқа бир афсонада эса сумалак етим гўдакларга ато этилган ризқ сифатида талқин қилинади. Ривоят қилинишича, бир аёлнинг эри ёғийларга қарши жангда ҳалок бўлиб, етти фарзанди билан ёлғиз қолибди. Эрта баҳорга келиб егулик ҳам тамом бўлибди. Очлик ва йўқчилик кундан-кунга уларнинг тинка-мадорини қурита бошлабди. Уйдан бир парча қотган нон тугул, ҳаттоки, бир ҳовуч ун топиш ҳам амри маҳол экан. Бир куни онаизор сандиғини очиб қараса, халтада бир капгина буғдой турган эмиш. Шунда онаизорнинг қувончи ичига сиғмай, аввал ўша уруғлик учун олиб қўйилган бир ҳовуч буғдойни туйиб, болаларига бирор егулик пишириб бермоқчи бўлибди. Бироқ, уруғликни еб қўйишса, кейинчалик очликдан ҳалок бўлишларини ўйлаб, уни бир парчагина ерга сепиб қўйибди. Болалар эса ҳар куни буғдой кўкариб чиқишини орзиқиб кута бошлашибди. Ниҳоят ернинг бетини ям-яшил майсалар қоплай бошлабди. Болаларнинг шодлиги еру кўкка сиғмабди. Аммо, бу майсалар ўсиб, бошоқлар донга тўлиб, буғдой пишиб етилгунча ҳали кўп вақт зарурлигини улар билишмас эди. Очликдан силласи бутунлай қуриган кенжа фарзанд эса қаттиқ касал бўлиб ётиб қолибди. Сираям иложи қолмаган она ноилож ерда сабза уриб ўсиб ётган буғдой майсасини майдалаб, таом тайёрлашга киришиб кетибди. Мадорсизланган болалар бўлса ҳар вақт – ҳар вақт бошларини кўтариб, «нон» деб қўйишганида она бир марта қозонни қовлаб қўяркан. Кейин эса очикқан, толиққан болаларини бирор бир юмуш билан овунтириш мақсадида уларга тош териб келишларини буюрибди. Етти гўдак ўта мадорсизлик туфайли бор-йўғи биттадан тош олиб келибдилар, холос. Она эса, «Бу тошлар хосиятли, овқатни ширин қилади» деб еттита тошни яхшилаб ювиб, майса қайнаётган қозонга ташлабди. Таом бўлса ҳадеганда пишавермагач, сабр-тоқати тоқ бўлган ўша болалар ҳам, уларнинг роса ҳориган онаси ҳам қаттиқ ухлаб қолишибди. Эрталаб туриб қозонга қарашса, бениҳоя мазали ажойиб қиём турган эмиш. Болаларнинг очликдан қийналаётганини кўрган худонинг етти гўдакка раҳми келиб, уларга ризқ ато этган эмиш. Кўкламда сумалак пишириш, сумалак қайнаётган қозонга эса етти донга тош ташлаш удумлари ана шундан пайдо бўлган дейилади.

Ривоятларнинг бирига кўра, сумалак аслида «Сималак» – ўттиз пари, ўттиз фаришта дегани экан. Сумалак пишаётган пайтда, қозон бошида ўттизта малак ўтиради. Сумалакни ошпаз эмас, ўшалар, пари

ва фаришталар пиширадилар. Тонг маҳали, ҳамма роса чарчаб ухлаб қолганида эса фаришталар сумалакка туз солар эканлар. Фаришталар қўлидан туз еган сумалак эса энг лаззатли бўлади...

Сумалак қайнатиш жараёнида ҳеч кимга ухлашга ва сумалак ялашга рухсат берилмаган. Мабодо биронта қиз ёхуд келинчак ухлаб қолса, қозон бошидаги кайвони кампирлар ухлаб қолган кишининг оғзига сумалак суртиб қўйишган. Уйғонганидан кейин эса унга: «Сен сумалакни ўғирлаб ебсан. Таомилимизни бузибсан!» деб ёлғондакам дўқ-пўписа ҳам қилишган. Сумалак тайёрлаш маросими, энг аввало, аёлларнинг, айниқса, уй бекаларининг ўзига хос маънавий ва руҳий эҳтиёжи бўлган. Улар бу жараёнда ўзаро бир мириқиб суҳбатлашиб, ўзларини қийнаётган муаммоларига ечим топадилар, ўзаро ахборот алмашадилар, орзу-умидлари албатта ижобат бўлишини тилайдилар.

Сумалакни тайёрлаш вақтида бефарзанд аёллар 3, 5, 7 дона ёнғоқни «Келаси йилги сумалакка қадар мен ҳам фарзанд кўрайин», деган ниятда сумалак қайнаётган қозонга аста ташлаганлар. Сумалак пишгандан кейин эса ўзлари қозонга ташлаган ёнғоқларни ажратиб олиб, чақиб мағзини эзгу орзу-ниятларда маза қилиб еганлар.

Сумалак пишириляётганда бола кутаётган иккиқат жувонларга, шунингдек бефарзанд аёлларга буғдой майсаси берилган. Бу билан келаятган йилда албатта фарзандли бўлишларига тилак билдирилган. Суннат қилинмаган болалар тезроқ улғайиб вояга етишларига умид билдириб, уларнинг чопонларининг этақларигаям буғдой майсасини қистириб қўйилган. Сумалак тагига олиб кетмаслиги учун қозонга солинадиган тош ва ёнғоқларнинг сонини белгилаш жараёнида ҳам ўзига хос жуда қадимий анъаналарга амал қилинган. Чунки, «етти» (7) рақами бутун дунё халқларининг бениҳоя севимли сонидир.

Айнан шу сабабга кўра момоларимиз бир хонадонда 7 марта сумалак пиширилса унинг савоби ўта кўп бўлади, деб ҳисоблаганлар. Шунингдек, сумалак пишаётган қозонга ташланган тошни ҳам жуда ҳосиятли деб билганлар. Сумалак тошини келаси йилда янада кўпроқ ҳосил берсин, деган эзгу ният билан мевали дарахтнинг остига кўмиб қўйганлар. Баъзилар эса ушбу хонадондан ҳеч қачон қут-барака сира аримасин, деган ниятда сумалак тошларини ҳам ниҳоятда эҳтиётлаб келгуси сумалак маросимигача сақлаб қўйганлар.

Кексаларнинг соҳир суҳбатига кулоқ тутсангиз, «Ҳафтада бир, ойда бир, йилда бир» деган нақлни эшитасиз. Бунинг маъноси бўлса, «ҳафтада бир мартагина яхшилаб ҳордиқ чиқариб, ойда бир марта ҳаммомга тушиб, йилда бир марта сумалакка тўйиб олган одам сира ҳам касалликка чалинмайди», деганидир.

Халқимиз орасида сумалак пишириш билан алоқадор ниҳоятда қизиқарли анъана ва удумлар, эътиқод ва инончлар бўлган. Афсуски, шўролар давридаги идеологик экстремизм, мафкуравий тутқинлик оқибатида бундай қадриятларнинг айримлари унутилиб кетган эди. Мамлакатимиз миллий истиқлоли асл миллий тикланиш жараёнини бошлаб берди. Наврўзи оламнинг жуда кўп узвлари ҳам тикланди...

Сумалак билан боғлиқ эътиқодий қараш ва инончлардан айрим бирларини Сиз ва Биз билиб қўйсак, сираям зарар қилмайди.

Қишдан бир амаллаб эсон-омон чиқиб олган одамлар бир-икки косадан буғдой йиғиб, кўпчилик бўлиб уни ундириб, бир дошқозонда пишириб ейишса, улар бир-бирларига энг яқин қариндошдек бўлиб қолишар экан.

Аждодларимиз сумалак пишириш учун буғдой ундирилаётган уйга бегона кишиларни ҳеч киритмаганлар. Таҳорат қилиб покланган кўнгли тоза инсонларгина (кўпинча, момолар) буғдой ундирилаётган хонага «Бисмиллоҳир роҳманийр роҳийм!» деб киради ва кўм-кўк майсага сув сепади. Кўкартирилган буғдой майсасини одамлар кўзга суртишади, «янгилик, янгилик», дея тавоф қилишади. Бу ҳаракатлар билан наврўздан бошланадиган янги йилда ҳосил мўл-кўл, юртимиз тинч-омон бўлсин, деб эзгу ният қилинади.

Бефарзанд аёллар, боласи сираям турмайдиган айрим хотинлар, оиласидагилардан бирор киши олис сафарда бўлган оналар, бирорта яқинроқ қариндоши анчагина оғир хаста бўлиб ётган аёллар сумалак майсасини ўзининг чаккасига тақиб, мушкуллари ҳам осон бўлишига жуда умид қиладилар. Сумалак пишириладиган қозоннинг қулоғига ҳам сумалакнинг майсасидан «соқол»лар осиб қўйилган.

Қадимда сумалакни пишириш чоғида ҳамма, энг аввало, уни тайёрловчилар янги сарпо-кийимларни кийганлар. Энг янги либослар кийишнинг иқтисодий жиҳатдан мутлақо, сира иложи бўлмай қолган ҳолларда, фаровон ҳаётдан умидворлик рамзи сифатида ўзларининг жимжилоқларига тоза, янги мато бўлагини чиройли қилиб боғлаб

олганлар. Бу иш савоб бўлади, деган ниятда қилинган. Сумалакни тайёрлаётган момолар уни ундириш учунгина ўстирилган бугдой майсасининг ширасини қизил рўмолда сузиб олганлар ва ўзлари ҳам қизил кўйлак кийиб, айнан шу рангдаги рўмолни ўраб олганлар. Шу удумга риоя қилинсагина, сумалак ҳам қиёмига етиб, жуда қизариб пишади, деб ҳисобланган.

Сумалак майсасининг суви қўни-қўшниларга ва қариндошларга улашилади. Бу сувдан солинган, қуйилган қозонда пишган таом жуда баракали бўлади, деган тушунчаям мавжуд. Сумалакка солинадиган унни пиру бадавлат онахонларгина элайдилар. Икки момо унни элаб бўлгач, супра устига докани ёпиб қўйиб, ташқарига чиқиб кетадилар. Хона эшиги бўлса қия очиб қўйилади. Афсоналарга биноан, сумалак Биби Фотиманинг оши сифатида тасаввур қилинганлиги туфайли ҳам у баҳорий таомга атаб ун эланган хона ичкарасига кириб, супрага назар ташласа ҳамманинг муроди ҳосил бўлади, деб нақл қилинади.

Сумалакнинг шарбатини солишдан аввал дошқозонга ёғ қуйиб қизитилади ва тузсиз сувга қорилган хамирдан бўғирсоқ пишириб «ис» чиқарилади. Дошқозон тагига ўтин қалаётган аёлнинг кўнглида нимаики эзгу ният бўлса, уни сумалак қозони олдида айтса, орзулари амалга ошармиш. Нопок кишилар, маст-аласт, банги кимсалар эса сумалак қайнаётган қозоннинг атрофига сираям яқинлаштирилмайди. Мабодо таҳорат олмаган ёхуд нияти ниҳоятда бузук одамлар қозонга ўз назарини ташласа, сумалак тошиб кетар эмиш.

Фарзандталаб аёллар сумалак пишаётган қозоннинг атрофини уч марта айланиб, эзгу орзу-ниятларини айтсалар, уларни муродлари ҳосил бўлади дейилади. Эгизак фарзандларига таълим-тарбия бериш умидида қуйиб-пишаётган онахонлар эса ҳар йили ўзининг эл-юртга сумалак сайли қилиб берсалар, уларнинг болалари албатта эсон-омон баркамол бўлиб улғаяди, деб ҳисобланган.

Тонгга яқин сумалак қовлаётган аёлларнинг кўзини уйқу росаям элитганида, осмону фалакдан учиб келган малойикалар, фаришталар қозонга туз ташлаб кетишаркан. Пинакка кетган момолар бўлса бунин билмай, сезмай қолишармиш. Сумалакка асло туз солинмаслигининг сабаби ҳам айнан шунда деб ҳисобланади.

Сумалак пишираётганда ҳамма жудаям хурсандчилик қилиши ва ҳеч бўлмаганда кўнглини турли ғуборлардан холи қилиши, ҳеч

ким бир-бирининг дилини оғритмаслиги керак дейилади. Сумалак роса пишаётган қозонга каттароқ мунчоқ, ёнғоқ ёки тош солинишини ўзингиз ҳам жуда яхши биласиз. Сумалак сузилаётганда эса кимнинг идишига мунчоқ тушса, биринчи фарзанди қиз бўлар экан, деб ирим қилинади. Мабодо тош тушгудек бўлса, турмуши тошдек мустаҳкам, ёнғоқ тушгудек бўлса бамисоли ёнғоқдек сермағиз, яъни серфарзанд бўлади деб суюнадилар.

Сумалак пиширилаётган пайтда эса беҳосдан ёмғир ёғиб қолса, маросимда иштирок этаётган бирорта аёлнинг тўнғич фарзанди қозон атрофини роса уч марта айланиб:

Қозоннинг қирғичиман,
Онамнинг тўнғичиман,
Булутларни дўндираман (яъни, қайтараман),
Сумалакни сундираман, – деса ёғингарчилик дарҳол
тўхтади деб ўйланади.

Сумалакни оила аъзолари баҳамжиҳат бўлиб тановул қилишади. Агар у озроқ бўлса, ҳар ким жимжилоғи билан бир мартадан ялаб кўрган. Айнан шу сабабдан ҳам халқимизнинг орасида «Сумалак – бир яламак» деган нақл неча асрлардан буён ҳамон кезиб юради.

Сумалак элга тарқатиб бўлинганидан кейин яхши ният қилган аёллардан бири эса дошқозонни яхшилаб ювиб, қозон ичидан чиққан сувни бирорта мевали дарахтнинг тагига эҳтиёткорона тўқади.

Сумалак пишириш удуми табиатнинг ўлиб-тирилиши, яъни куз чоғида рамзий маънода «уйкуга» кетган ўсимликлар оламининг эрта кўкламда яна қайтадан жонланиши ҳақидаги жуда қадимий халқона қарашлари асосида келиб чиққан чинакам миллий анъаналаримиздан бир ҳисобланади.

Қайси хонадонда сумалак пишса, кечқурунлари ўша ерда ўйин – томошаларлар роса ҳам авжига чиқади. Сумалакни дам-бадам кўзгаб туриб баланд овоз билан, жўшиб-тошиб кўшиқ айтилади:

Сумалак бо пишади,
Қозонга ёпишади.
Сумалак ейдиганлар
Қумурсқадай чопишади.
Ёқинг гулхан авжга минсин,

Жин-ажина қочишади.
 Одам Ато, Момо Ҳаво,
 Қут-барака сочишади.
 Лола гул алвон-алвон,
 Сумалак берар дармон.
 Сумалак етмай қолган,
 Бир умр қилар армон...

Аждодларимиз неча асрлар мобайнида Наврӯз айёми арафаси оқшоми дошқозонларда сумалак қайнатишни янги йилнинг баракали, файзли ва серҳосил келиши рамзи деб ҳисоблаганлар. Ўзингизга ҳам яхши маълумки, сумалак тайёрланадиган дошқозон туну кун тинмай қайнайверса, унга анча-мунча ўтин чидаш бермайди. Шу боисдан ҳар бир хонадон бир боғ, ярим боғдан ўтин ёки бирорта каттароқ тўнка олиб келиб, сумалак пишаётган қозон остида роса гуриллаб ёнаётган ўтинга ҳам ўзларининг маълум улушларини қўшадилар. Ташқаридан қараганда, бу гўёки арзимасдек кўринган хатти-ҳаракатнинг остида жуда катта маъно: эл-юртнинг ҳамиша бирлашиб ҳаракат қилишга, топган-тутганини эса ҳамжиҳатлик билан биргаликда баҳам кўришга интилишидек буюк бир бунёдкор, эзгу ғоя ётибди.

Шоир Соҳиб Қаронинг қаламига мансуб «Сумалак» ғазали ҳам ана шу эзгу ҳамжиҳатлик ғоясидан илҳомланган ҳолда битилган:

Тонг отгунча қайнайсан бўлиб малҳам, сумалак,
 Ёшу қари барчани айлайсан жамъ, сумалак.
 Оҳанрабо сеҳрингга ҳар ким бўлур маҳлиё,
 Атрофингда парвона юзлаб одам, сумалак.
 Ўйин-кулги тонггача, шодликлар ҳам бир жаҳон,
 Кўзлар уйқу ғамидан бўлмайди нам, сумалак.
 Навбаҳорнинг элчиси, кўкламнинг хабарчиси,
 Аллоҳ сени инсонга этган қарам, сумалак.
 Ўзоз, табаррук айлаб тарқатишар қўшнилар,
 Янгилик, деб ҳамма кўрар баҳам, сумалак.
 Катта тўй ва базмдек дошқозонлар осилган,
 Кампирлар ҳам шу куни бўлур санам, сумалак.
 Етти малак тун бўйи рақс этармиш,
 Ўчоқ бошида порлар бир неча шам, сумалак.
 Гар тановул қилса ким, беқиёсдур лаззатинг,

Етмиш таом ўрнида берурсан там, сумалак.
 Эмиш биби Фотима тошлар солиб қозонга,
 Таом қилиб пиширди, атаб «шолғом» сумалак.
 Ғазал ёзди таърифлаб Соҳиб Қаро хислатинг,
 Сенга томон етайлик ҳаммамиз ҳам, сумалак!

Европа олимлари сумалак тайёрлашга кетадиган сарф-харажат ва меҳнатни ҳисоблаб кўриб, тайёрлашдан кўра уни сотиб олиш ўн чандон арзонроқ бўлишини аниқлашибди. Ғалати тадқиқот – ғарблик мутахассислар дошқозон атрофига йиғилган кишиларнинг қалбидаги бир-бирларига бўлган соғинч, меҳр-муҳаббат, оқибат, ҳамжиҳатлик, мурувват сингари асл инсоний туйғуларни ҳисобга олишмагани ҳам яққол кўриниб турибди! Агарда буюк халқимиз сумалакни фақатгина таом маъносидагина тушунганида буюк анъаналар минг йиллар бўйи давом этиб келмаган, бебаҳо қадриятларимиз, урф-одатларимизнинг мундарижасидан сира ҳам ўрин олмаган бўларди.

Аждодларимизнинг қадимий бир-бирларига сумалак улашиш одатлари ҳанузгача давом этмоқда. Бу муқаддас одат Ота юртимиз – Ўзбекистонда яшаётган ўзга миллатлар вакиллариининг, Ўзбекистон фуқаролариининг анъаналари қаторидан ҳам жой олмоқда. Шу ўринда «Оила даврасида» газетасининг 2014 йил 20 мартда эълон қилинган Қулман Очиловнинг «Ўзлик» деган рукнда босилган «Элла улашган сумалак» сарлавҳали мақоласидан кичик бир парча эътиборингизга ҳавола этилса, кўплаб мисол келтиришга ҳам унча ҳожат қолмайди:

«... Эшик кўнғироғи жиринглади. Очсам, коса кўтарган дўмбоққина қизча турибди. Қўшнимиз Женья аканинг невараси – Элла. – Ассалому алайкум, амаки! – деди қийик кўзлари чакнаб. – Сумалак олиб чиққан эдим! Наврўзингиз муборак бўлсин!..

Тўғриси шошилиброқ қолдим. Қўшничилик – тўй-маъракаю байрамларни бирга ўтказиш, ўзаро ош-овқат илиниш «дом»имизда одатдаги ҳол. Лекин корейс қизининг ўзбек қўшнисига сумалак кўтариб чиқиши ҳеч кутилмаган воқеа эди-да...

– Сумалакни ким пиширди қизим? – деб сўрадим Элладан косани оларканман.

Дала ҳовлимиздаги қўшниларимиз билан бирга пиширдик, – деди у фахр билан. – Лапар ҳам айтдик! Рақсга ҳам тушдик!..

– Қойил! Лекин шунисини сал ошириб юбординг-ов, болам. Мана, масалан, сен ўлану лапар айтишни қаердан биласан?

Биламан! Қўшнимиз Ўғилой опа ўргатганлар!

– Билсанг, айтчи!

Етти ёшли қизалоқ бироз қимтиниб турди. Сўнг сахнага чиққандек баланд овозда бийрон-бийрон қилиб айтди:

Қора қошли қизалоқ,
Йўлларида мен муштоқ,
Сумалак бир баҳона,
Мендан кетмагин йироқ.

Беихтиёр чапак чалиб юбордим: – Эй, умрингдан барака топей, Элла қизим, баракалла!..»

Халқимизда қадим-қадимдан нонни эъзозлаб-авайлаш азалий удумлардан, юксак маънавий қадриятлардан бири ҳисобланади. Нон шунчаки дастурхон беазагина эмас, қолаверса, ҳаёт беази, турмуш мазмуни, яшаш манбаи, ахлоқий, жисмоний, меҳнат тарбиясининг бошланишидир. Шу боисдан ҳам аجدодларимиз нонни ўта муқаддас деб билганлар, унинг шаънига қўшиқ ва дostonлар тўқиганлар. Ерда ноннинг кичик бир увоғини кўрсак, эгилиб олиб, дарров кўзимизга суртишимиз, эҳтиётлаб покиза жойга қўйишимизнинг ва бошқаларни бунга даъват этишимизнинг боиси ҳам нонга бўлган эътиқодимиз, уни маънавий тарбия жараёнининг энг асосий таркибий қисмларидан бири, деб билишимизнинг натижасидир.

Зардуштийларда дрвана – оқ нон маздопарастларнинг маросими чоғида илоҳ Сурушга ниёз келтирилган. Ўша замонларда сувли суюқ таомлардан ташқари илоҳларга тортиқ қилинадиган барча таомлар – гўшт, мева, нон ва бошқалар Авесто луғатида биргина «мазда» деган сўз билан ифодаланган.

Авестошунос олим Меҳрдод Баҳор бу хусусда шундай ёзади: «Дрвана супра ва нон бўлиб, зардуштийлар диний маросимларидаги муҳим воситалардан бири ҳисобланган. Хоҳ кичик, хоҳ катта бўлсин, буғдой унидан тайёрланган бу нон – дрвана жаҳон устуворлигининг рамзидир. Дрвананинг халқага монанд шакли Ер шарини халқадек ўраб олган Албурс тоғининг рамзи. Ноннинг юзи, кенглиги, сатҳи куёшнинг рамзи; мутлақ ҳалоллик ва поклик билан яратилганлиги ойга ишора; супра устига қўйилувчи уч дона хушбўй чўп эса – эзгу

ният, эзгу сўз, эзгу амал. Сув – яшиллик, мева, дарё бўлса яйлов ҳамда ўрмонларнинг рамзи саналган».

Қадимдан «Боламга инс-жинслар сира зиён-заҳмат етказмасин», – деб Оналар ўз гўдакларининг ёстиғи остига нон қўйганлар. Оталар бўлса ўғлини ўзга юртларга сафарга отлантириб, унга оқ йўл тилаб фотиҳа берар эканлар, «инс-жинс, бало-қазолардан асрайди», деган маънода фарзандлари қўлларига бир сиқим Ота юртининг тупроғи билан нонни тутқазганлар. Чавандозлар эса камида 4 минг йиллик тарихнинг эгаси мусобақа – улоқ-кўпкарининг бошланиши олдидан белимга чиндан мададкор бўлсин, деб белларига бутун нон тугиб олганлар. Овчилар бўлса овга борганларида ваҳший ҳайвонлар сира ботиниб хужум қилмасин, деган эзгу мақсадда ўз қўйинларида нон сақлаганлар. Меҳмоннинг олдига, энг аввало, нон қўйилган. Мироб ўз бошига нон қўйиб, узун тунда сув пойлаган. Ҳомиладор аёлнинг кўз ёриши мушкуллашиб, чақалоқнинг келиши анча қийинлашса, онага нон ҳидлатилган. Келин-куёвлар нон билан кузатилган...

Аждодларимиз одобномаси, одатномасида нон билан қарғаниш ва нонни ўртага қўйиб, қариндош-уруғчилик алоқаларини ўрнатиш алоҳида ўринни тутган: «Нон урсин!», «Нон деб кесак тишлагин!», «Қорнинг асло нонга тўймасин!», «Бу аҳволда биров сенга бир бурда ҳам нон бермайди», «Нонкўр», «Нонтепки», «Нон кўр қилгур!» каби қарғишлар қанчалик даҳшат бўлса, «Нондек азиз бўл!», «Бирга нон тишлаб катта бўлганлар айрилмас», «Нон дўст» сингари олқишлар, иборалар ҳам борки, уларнинг ҳар бирининг тағзаминида олам-олам маъно-махзан (ҳазина) яшириниб ётибди. Ўтмишда ҳам, ҳозирда ҳам ҳар қандай байрам-сайилларнинг кўрки ва безаги нон ҳисобланади.

Қадимги аждодларимиз буғдой ўрим-йиғими бошланган пайтда ўроқчилардан турли-туман нопок ишлардан сақланишни, ҳаттоки, ўз аёлларига ҳам яқинлашмасликни қатъий равишда талаб қилганлар. Улар дунёқарашида ҳосил ўрим-йиғими пок ният ва ҳалол қўл билан бажарилмаса, у ҳолда ҳосилнинг баракаси учиб кетиб, ишлар ҳам юришмай қолади, деган тушунча устуворлик қилган. Ҳосил ўрими вақтида «Қуён қочди», «Шоғол кетди», «Тулки қочди», «Талошак» сингари маросимлар ҳам ўтказилган. Ушбу маросимларга кўра ўрим мавсуми охирида ҳосилнинг жуда оз қолган қисмини ўроқчилар ҳар томондан жуда жадаллик билан ўриб кела бошлайдилар. Бу пайтда

атрофдаги кузатувчилар ҳамда ўроқчилар «Қуён қочди», деб баланд овозда қичқира бошлайдилар. Бу пайтда охирги тутам буғдойни жуда тезлик билан ўриб олиш учун ҳаракат қилинади. Ўримни бу усулда тезлатишдан энг асосий мақсад, аждодларимизнинг онгида ер ҳосил тугаши билан аста ўла бошлайди, деган тушунча бўлган. Агар ўрим ғоятда тезлик билан ниҳоясига етказилгудек бўлса, Она ер ўз ўлими олдидан унчалик ҳам қаттиқ қийналмайди деб ўйланган.

Ушбу маросим Хоразм ва Қашқадарёда «Обло барака» деган бир файзли ҳамда чиройли атама билан ифодаланади. Буғдой ўриш жараёнида ҳашарчилар даланинг бирор-бир қисмида бир парча ҳали ўрилмай қолган ерни ҳар томондан қуршаб келаверадилар. Бундай пайтда ҳар бир ўроқчи охирги тутам буғдойни тезроқ ўриб олишга ҳаракат қилади. Охирги тутам буғдой эса «Она буғдой» деб аталади. Қайси бир ўроқчи бир амаллаб, бошқалардан аввалроқ худди ана шу тутамга етиб олгудек бўлса, «Еттим, еттим, обло барака берсин!», дея уни жуда тезлик билан ўриб олган. Шундан кейин у ғолиб сифатида қолган барча ўроқчиларга фурсати билан зиёфат қилиб беради.

«Она буғдой» деб номланган, улуғланган охирги тутам буғдой ўриб олинганидан сўнг, ўроқчининг хонадонига элтиб, уйнинг тўрига эҳтиёткорлик билан осиб қўйилган. «Она буғдой» кўкламгача асраб-авайлаб, ғоятда эъзозлаб сақланган. Баҳорда унинг бир қисмидан нон (ёки патир) ёпилиб, кенг далага қўш ҳайдашга, дон сепишга чиққан деҳқонларнинг барига улашиб чиқилган. Унинг қолган қисмидан эса, турган гап-ки, уруғлик сифатида фойдаланилган.

Ғаллакорлар «Она буғдой»дан тайёрланган нонни еб: «Бу йил ҳам ҳосил жуда мўл-кўл бўлсин!», «Она буғдойнинг ўзи қўлласин!», «Бободехқон мададкор бўлсин!», дея дуо-фотиҳа қилишиб, қолган донни уруғлик сифатида ерга сепганлар. Нон кадри тушунчаси халқ наздида замин, Она ер, коинот, меҳнатга муносабат, инсон шаъни ва кадр-қиммати билан чамбарчас боғлиқ ҳолда келади.

Сумалак ҳам худди нондек юксак кадрланади. Уни тайёрлаш жараёнида алоҳида тартиб-қоидаларга, маънавий меъёр, мезонларга амал қилинади. Ҳатто сумалак пиширилган қозоннинг ювиндиси ҳам дуч келган жойга эмас, мевали дарахтнинг тагига тўкилади. Бундай иримларнинг маънавий тарбиявий аҳамияти бугунги кунларда ҳам ўз кучини йўқотмаганлигидан эса ўзингиз жуда яхши хабардорсиз.

Аждодларимиз онги ва қалбидаги «Ёмон бўлади», «Гуноҳкор бўлиб қоласан» каби ички маънавий-маърифий, ахлоқий тўсиқлар ўз вақтида давлат томонидан белгилаб, ёзиб қўйилган қонунлардан ҳам юз чандон кучлироқ таъсир кучига эга бўлган. Шу боисдан бугун ҳам барча этносларнинг эллар, юртларни бунёдкорлик ва фаровонликка чорловчи, яхшилик йўлида бирлаштиришга қаратилган байрамона урф-одатлари, борди-келдилари, одоб-ахлоққа доир ирим-сиримлари бебаҳо маънавий мерос сифатида миллий таълим-тарбия жараёнида омилкорона қўлланиши зарур...

Улкан мис қозонлар Марказий Осиёнинг қадимий аҳолиси, узок мозийдаги аждодларимиздан бири – жанговар ва довюрак, Курраи Заминга донг таратган саклар учун муқаддас саналганлиги, бундай қозонларда уларни қўллаб-қувватлаб турувчи тангрилар шарафига қурбонликларни тайёрлаб, улашилганлиги хусусидаги маълумотлар ўнлаб муаррихлар асарларида қайд этилган. Юнон муаррихи «Тарих отаси» – Геродот ўзининг дунёга ғоятда машҳур «Тарих» китобида сакларнинг катта наврўзий қозони бўлганлигини ёзиб қолдирганди: «Бу баҳайбат мис қозон скиф ҳоқони Ариантнинг фармониға биноан ясалган эмиш. У ўз фуқароларининг сонини билиш мақсадида ҳар ким биттадан камон ўқининг учини олиб келишини билдирибди. Ҳаш-паш дегунча сарой майдонида камон ўқларининг учлари тоғ бўлиб уюлибди. Ҳоқон бу ўқларнинг барини қайтадан эритиб, каттакон қозон яшашни амр этибди. Шу тариқа скиф-сакларнинг афсонавий мис қозони пайдо бўлган экан. Бу қозонни мўътабар билишган ҳамда муқаддас маросимлар чоғидагина унда махсус таомлар пиширишган экан» (2- китоб, 228- бет). Милодий I – II асрларда яшаган юнон олими Плутарх ҳам қадимги саклар илк кўклам чоғида бугдойдан махсус таом пиширганликлари ҳақидаги маълумотларни ёзганди.

Халқимизнинг қадимий анъанасига кўра, Наврўз байрами хут ойининг охириг кечаси, яъни 20 мартдан 21 мартга ўтар кечаси оила даврасида ўтказиладиган «қозон тўлди» удуми билан бошланган. 1897 йилда Самарқанд шаҳрида ўтказилган байрамни кузатган шарқшунос олим В. Вяткин «қозон тўлди» удуми тўғрисида қуйидаги фикрларни ёзган эди: «Бу маросим «оби раҳмат» кечаси ёки янги йил арафасидаги оқшомда ўтказилади. Бунда эса ҳар бир оилада бирорта тансиқроқ таом

пиширилади ва овқат тайёрлаётганда қозоннинг тўла бўлишига алоҳида эътибор берилади».

«Қозон тўлди» соф оилавий удум бўлиб, ҳар бир хонадон аҳли ўз имкониятига яраша тансиқ таомлар (кўпгина ҳолларда, палов), кўк сомса, бўғирсоқларни тайёрлаганлар. Шунингдек, ўтган аجدодлар ҳақиға «ис» чиқарганлар. Ана шу «ис» ёғи билан кўшга кўшиладиган хўкизларнинг шоҳи мойланган. Наврўз байрамига хос «қозон тўлди» маросимида улкан қозон ушбу айёмга мос турли-туман пишириклар билан роса тўлдирилган. Тотли таомлар мусофирлар, бева-бечоралар, қариялар, дарвешлар ва бутун уруғ-қабила аҳлига катта ихлос билан улашиб берилган. Шу оқшомда кечаси билан кўпчилик бўлиб сумалак ҳамда ҳалим ҳам пиширилган. Бу таомларнинг қозони эса эртасига очилган.

Илгарилари уйларнинг тахта поли бўлмаган, одамлар лойсувок қилиб қўйилган полда эса сандал учун махсус чуқурча қолдиришган. Қиш бўйи ана шу чуқурчани чўққа тўлдириб, сандалнинг атрофида ўтирганлар. Айнан «Қозон тўлди» куни ана шу сандаллар олиниб, чўғ солинадиган чуқурчани кўмишдан аввал унга озгина ўрик шарбатини қуйганлар. Олов култи ва серҳосиллик ғояси билан боғланиб кетадиган бу одатнинг замирида ҳам эзу тилаклар мужассамлашган. Боболаримиз наврўзни йил алмашадиган, қаҳратон қишнинг роса совуқ кунлари ортда қолиб, фусункор кўклам шиддат билан бошланиб кетадиган саодатли кун деб билишган. Шунинг учун ҳам одамлар «қишдан қутилиб, кўкламга ҳам етишдик, илоҳим тўрт мучамиз бутун бўлсин, бу йил ҳам боғлар мевага ўта мўл бўлсин, экинимизга Бободехқон назар қилсин», деб ўрик шарбатини навбатма-навбат ичишган. «Қозон тўлди» куни барча идиш-товоқлар ун, буғдой, сувга росаям тўлдириб қўйилган ва етти хил овқат пиширилган. Айтишларича, беҳиштнинг етти эшиги бор бўлиб, кимки «Қозон тўлди» куни етти хил таом пиширса, охиратда айнан ўша одамга жаннатнинг етти эшиги очилар эмиш.

«Қозон тўлди» куни уй бекаларининг қўли-қўлига тегмайди. Улар оилага қут-барака ниҳоятда ёғиладиган мунаввар байрамга тайёргарлик кўрадилар, ҳар йилги одатларига кўра, «уй кўтарадилар». Яъни уйдаги гилам-палосларни ҳамда кўрпа-тўшакларни ташқарига чиқариб, ёядилар. Ҳамма ёқни супуриб-сидирадилар, эски-туски кеаксиз рўзғор анжомлари чиқариб ташланади.

«Қозон тўлди» удумининг тарихий илдизлари аجدодлар культига топиниш анъанаси ҳамда эзгуликни улуғлаш билан боғлиқ қадимий тасаввурларнинг асосида келиб чиққан Наврўз арафасидаги ўн кунликни ифодаловчи Хамаспадмаэда маросимига бориб тақалади. Аждодларимиз айнан шу кунларда фравашилар тириклардан хабар олгани келадилар деб ҳисоблаганлар. Ахурамзда ва инсон шарафига бағишлаб ўтказилган бу маросимда ҳақиқат ва саодат тимсоли Ашани улуғлаган ҳақгўй кишилар руҳи – фравашилар ёдга олинган.

«Авесто»нинг «Фравардин яшт» деб аталган ўн учинчи яшти ҳам аждодлар культига бағишланган. Бу алқовнинг 49- бандида оламдан ўтиб кетган солиҳ кишиларнинг руҳлари ўз уйларига келадиган кун ҳақидаги мифологик қарашлар шундай ифодаланган:

Кучли, ғолиб фраваш
Имонлилар руҳига
Намозимиз йўллайлик.
Улар ўз уйларига
Хамаспадмаэда
Кунида келиб сўрар
Тирикларнинг ҳолини.
Ўзларига намозу
Эътиқод борлигини.
Ва шунда ўн кун қолиб
Тириклардан хабардор
Бўлиб, кўнгил тинарлар.

«Авесто» бўйича фравашилар ўсимликларни ҳам ҳимоя қиладилар.

Мевали дарахту, кўк
Ўсимликларга қувват
Бериб ўстиргувчилар.
Аввал ўсмайин қотиб
Бу ерда тургувчилар
Фравашилар сабаб
Ўсгувчи бўлгандирлар (55- банд).

«Фравардин яшт»нинг 66- бандига кўра:

Фравашининг ҳар бири
Уруғ-аймоғи учун
Самода сув излайди.

Ўз қишлоғи, туман
 Ота Макон қайғуси
 Билан дуо айлайди:
 «Юртим абад, илоҳо,
 Қакроқ, қашшоқ бўлмасин».

«Авесто» «Фравардин яшт» қисмининг 68- бандида аждодлар руҳи кўмаги, табиат ва инсон уйғунлиги, юксак ватанпарварлик ғояси илгари сурилган:

Ғолиб бўлган жангларда
 Ўз юртига сув бошлар.
 Уруғ аймағи учун
 Ҳаёт элтар, сув элтар.
 Қишлоғи, вилояти,
 Юртни сувга маъмур
 Этар, сўнгра дуода:
 «Ўз юртим, ўлан юртим
 Ўссин, унсин, яшнасин»,
 Дея ниятлар қилар.

Қадимда, юқорида қайд этилганидек, ҳар бир жамоанинг катта тўй-ҳашамларда, оммавий сайил-томошаларда фойдаланадиган улкан – дошқозонлари бўлган. Айнан мана шундай қозонларда сумалак, ҳалим ҳамда Наврўзнинг бошқа анвойи таомлари пиширилган. Катта қозонлар ҳамма вақт эмас, фақат алоҳида тантанали маросимларда, умумхалқ байрамларида ишлатилгани учун ҳам азиз саналган. Халқ мўътабар қозонларда муқаддас таомлар пишадиган, яъни «қозонлар тўладиган» тантаналарни зўр қувонч билан кутиб олган. Чунки, эл назарида қозонлар тўлиши – мўл ҳосил тимсоли, ўта тўкин-сочинлик, мўл-кўлчилик, қут-бараканинг ўзига хос бир белгиси ҳисобланган.

Шу боисдан қўшимиз Қозоғистон Республикасида 2015 йилда Аҳмад Яссавий мақбарасида сақланаётган оғирлиги 2 тонналик улкан дошқозоннинг тасвири туширилган 500 тангалик 5 минг дона монета (танга) ҳам муомалага киритилди.

Улус куни, яъни Наврўз байрамига бағишланган қадимий халқ кўшиқларидан бирида:

Улус куни қозон тўлса,
 Йил бўйи сут мўл бўлар.

Улуғлардан олқиш олсанг,

У йил ўлжанг мўл бўлар... – дейилишида ҳам ўзига хос бир ҳикмат бор. Хуллас, яхши ният билан ерга дон сочган деҳқонлар хирмонга барака берсин деб, яйловга қўйини ёйган чўпонлар чорвам роса кўпайсин деб, олис сафарга отланган тижоратчилар бўлса йўлим ойдин, сафарим эса беҳатар бўлсин деб, умид ила Наврўз оқшомида катта дошқозонларнинг тагига ўт қалаганлар. Асрлар бўйи бу удум эзгулик, офтоб, баҳорнинг улкан шодиёнаси сифатида нишонланган бўлса, йилбошининг махсус муқаддас таоми пишадиган муқаддас қозонлар қут-барака манбаи сифатида ниҳоятда эъзозланган.

Сурхондарёликлар удумига биноан эрта баҳорда Наврўз таоми – ҳалим тайёрланади. Бу байрам минглаб кишиларга мўлжалланган майдонларда, масхарабоз ва қизиқчилар томонидан ижро этиладиган миллий ўйинлар ва катта томошалар билан нишонланади. Бундай томошалар Фарғона водийсида «Катта масхарабозлик», Бухорода – «Чавқи», Хоразмда – «Қаторли ўйин» деб аталади.

Қозоқ оғайнилариимиз наврўз гўжаси, тожик қадрдонлариимиз наврўз кўмочи, биз ўзбеклар эса сумалак, ҳалим, кўш оши сингари Наврўз таомлари билан бир-бирлариимизни сийлаб, байрамни қадим-қадимдан биргаликда ва ҳамжиҳатликда ўтказганмиз. Ўзбек, тожик, қозоқ, қирғиз, туркман ва озарбайжон халқлари Наврўз баҳонасида бир-бирларининг миллий ўзига хос урф-одатларини, маданиятларини ўзаро тўлдириб ва бойитиб борганлар. Бундан халқлар ўртасидаги дўстлик – байналмилаллик қарор топган, янада мустаҳкамланган.

Наврўз гўжаси оқжўхоридан тайёрланган таом бўлиб, у айрим жойларда «кўча ош» деб ҳам аталади. Бунинг сабабини кексалариимиз кўчада, яъни далада истеъмол қилинганлигига боғлаб изоҳлайдилар. Байрам куни болалар далада ўрнатилган дошқозонларда пиширилган гўжадан косаларга сузишиб, ариқ бўйларида, тол ва тут сояларида кўча ошини ошайдилар. Кўча оши истеъмол қилиш жараёнида бир косадан икки ёки уч бола бир қошиқ билан тановул қиладилар. Ёши улуғ кексалар, нуронийлар қошиқ устида талашиб қолган болаларни «ташашиб ошаш»га ўргатадилар. Момолар болаларни ўтқазиб олиб, шундай қўшиқни айтганлар:

Талашмасин, ташашсин,
Кўзим ошин ошашсин.

Кўча берган худойим
 Улуғ бўл, дер илойим.
 Момонг кўча сузади,
 Уканг ўйин бузади.
 Икковора бир қошиқ,
 Кўчага бўлдим ошиқ.
 Ўйнамай беш тошини.
 Ол ташаш,
 Ол ташаш!

деб кўшиқни куйлаганча, сопол косага ёғоч (чўп) қошиқни кўйиб, болаларни гўжаҳўрликка ундаганлар. «Ол ташаш» кўшиғи фақатгина кўча оши ичиш айтими бўлибгина қолмасдан, болаларнинг қадимий ўйинлари ҳақида ҳам ҳозирги замон кишиларига, айниқса ёшларига керакли тарихий маълумотларни беради.

Одатда, одамларда кўпинча қишнинг охирига бориб ҳолсизлик, дармонсизлик яққол сезилади. Ҳозирги замон атамашунослигидаги сўзларни қўллайдиган бўлсак, витаминларга ўта кучли эҳтиёж пайдо бўлиб, кўкатлар ва ҳўл меваларга ҳам зарурат сезилади. Бундай ҳолат халқ орасида «илик узилди» пайти деб ҳам аталади. Дармонсизликка чинакам, ҳақиқий даво сифатида эрта баҳордаёқ янгидан униб чиққан баъзи кўкатлардан (қоқиўт, шовул, ялпиз, жағ-жағ ...) истеъмол қилиш қадим-қадимдан одат ҳисобланган.

Садриддин Айний Наврўз сайли пайтида турли-туман овқатлар, майиз, ёнғоқ, шўрданақ каби ноз-неъматлар кўп бўлгани, ўрик қоқи (туршак) ивитиб ичиш яхши одат эканлиги ҳақида ёзганди.

Ўзбек деҳқонлари янги йилни 22 мартдан, чорвадорлар эса 16 мартдан бошлаб махсус ҳисоб-китоб қилишга киришганлар. Чўпон йилининг 16 мартдан бошланиши ерга амал кириши ўт-ўланларнинг аста кўкариб чиқа бошлаши вақти билан бевосита боғлиқ. Айнан шу кундан бошлаб чорвадорлар қишловлардан ёзги яйловларга кўчиш юмушларини бошлаб юборганлар. Ўзингизга жуда яхши маълумки, далв ҳижрий-қамарий йил тақвимида ўн биринчи ой ҳисобланиб, 19 январдан 18 февралгача бўлган даврни ўз ичига олади. Бу пайтда кўп миқдорда қор ёғиб, одамларнинг этини жунжиктирадиган изғиринли шамоллар тинмай эсади. Кексалар ушбу ҳолатни саратон ҳавосига боғлайдилар. Гап шундаки, ёзнинг мазкур ойида иссиқ об-ҳаво ҳукм

сурган бўлса, қишнинг чилласи қаттиқ совуқ билан кечади. У қантар оғгунча, яъни 7 февралгача давом этиши мумкин. Шундан кейин эса кунлар иссиқлик сари аста юз тутаверади: қор ёғса-да, совуқ забтига ололмайди. Халқ мақолида айтилганидек, «Қантар оғса, қор турмас». Чорвадорлар «қантардан сўнг қиш чиқди», деб ҳисоблайдилар. Нега дейилганда, нисбатан илиқроқ келган йилларда айнан шу паллада дарахтлар сабзранг тусга кириб, чорванинг оғзи бўлса кўкка тегади.

Қорлар эриб, ердан буғ кўтарилаётганини кўрган деҳқонлар эса кўклам яқинлашиб қолганлиги, демак, уруғликни саралаб, омоч ва бўйунтуруқларни тайёрлаб қўйиш кераклигини англаб шошилиб ҳам қоладилар. Қўшга қўшиладиган ҳўкизларнинг парвариши ҳам жуда кучайтирилади. Қиш бўйи йиғилиб қолган гўнгни араваларга юклаб экин экиладиган далаларга ташийдилар. Шу боис, зукко боболаримиз «Қантар оғса қалт этар, деҳқоннинг кўзи ялт этар» деган мақолни яратганлар. Халқ орасида эса бу мақолнинг «Қантар оғди қалт этди, бойнинг кўзи ялт этди» варианты ҳам бор. Чунки, қадимда ер-суви кўп бўлган бойлар ҳам қантар оғиши билан кўкламнинг тараддудини бошлаб юборганлар: хизматкорлар ва чоракорларни роса ишлатиб, ерларига маҳаллий ўғит чиқарганлар, янги мардикорлар ёллаганлар.

Қиш бўйи туриб қолган қорнинг тинимсиз эрий бошлаши эса қантар оғишининг энг асосий белгиси сифатида қаралган. Қантардан кейин ёққан қор эса ерга «чўкмасдан», дарҳол эриб кетган. Шу боис деҳқонлар қантар оққандан кейин қор ёғса ҳам сира чўчимаганлар, ер бағрига иссиқлик югургани сабабли ҳам бу қор тезда эриб кетишини жуда яхши билганлар. Шунинг учун ҳам «Қантар оғса, козиқ бошида қор турмас» ҳамда «Қантарда қарға одимидай кун узаяр» дейдилар. Ушбу атама эса «куннинг қантарилиши», яъни «кун қисқаришининг тўхташи» маъносини билдиради.

Деҳқонларнинг ҳисоби бўйича, қантар оғиши 22 – 25 февраль кунларида рўй беради, сўнгра янги мавсум бошланиб кетади. Яъни шу пайтдан эътиборан, ернинг остидаги ҳарорат асталик билан юзага чиқиб келади. Офтоб тафтининг таъсирида замин бағридан бамисоли тутун сингари буғ кўтарилади. Шу тариқа табиат ҳам ўз уйқусидан уйғонади. Шу нарсани ҳам таъкидлашимиз даркорки, аجدодларимиз далвнинг қуёшли кунларига унчалик ишонавермаганлар. Зеро, бугун ҳам тўқсоннинг турланиши ҳеч кимга сираям сир эмас. Унинг «Мен

тўқсон, бир кунимча йўқсан», деганича борлигини ўзингиз ҳам жуда яхши биласиз.

Чорвадор боболаримиз ушбу сабабга кўра доимий равишда об-ҳаво кузатувини амалга оширганлар. Шимолий Фарғона чўпонлари эрта баҳорда «Наврўз чумчук» деб аталувчи қушнинг учиб келиши вақтига ва унинг рангига эътибор берганлар: агар у оқ рангли бўлса, ёғингарчилик кам бўлади, сариқ тусли бўлса, ёмғир кўп ёғади, деб таъбир қилганлар. «Наврўз чумчук» эса чўпонларнинг ёз давомида доимий ҳамроҳлари ҳисобланади. Кузда ўша қуш ҳадеб ўзини сурув ичига ураверса, демак, яқин орада бўрон туриши кузатилган. Буни яхши билган чўпон чорвани пастга олиб тушишга ҳаракат қилган. Бундан ташқари, чўпонлар ёзги яйловга кўчишда ҳафта кунларига ҳам алоҳида эътибор берганлар. Чунончи, улар чорвани яйловга олиб чиқишда ҳафтанинг энг хосиятли кунлари сифатида эътироф этилган чоршанба ва шанба кунларини танлаганлар. Чорвадорлар наздида ҳафтанинг бошқа кунлари, айниқса, жума кунида кўчиш хосиятсиз ҳисобланган. Чунки, қадимий халқона қарашларга кўра, ушбу кун барча мусулмонлар сингари ҳамма жонзотлар учун ҳам дам олиш куни сифатида белгилаб қўйилган. Шу боисдан ҳам агар ушбу кун йўлга чиқиладиган бўлинса, Аллоҳнинг иродасига қарши борилган бўлади ва бирор-бир фалокатга йўлиқиш мукин, деб ҳисобланган. Ҳар йили чорвани яйловга олиб чиқиб кетишдан аввал чўпонлар пири бўлмиш Чўпон ота ва чорванинг пири Зангиотага бағишлаб қурбонликлар қилганлар...

Ўрта асрларда ҳозирги Ўзбекистон Республикаси ҳудудининг турли жойларида Наврўз ўзига хос шаклларда нишонланган. Байрам вақти 3 кундан тортиб, то далаларда экин-тикин бошлангунига қадар чўзилган. Наврўз одатда бозорлар атрофидаги махсус майдонларда, кўпинча шаҳар, қишлоқ четларидаги махсус сайилгоҳларда тантана қилинган. Байрамнинг биринчи куни карнайчи-сурнайчи, дорбоз ва полвонларнинг чиқишлари, кун ўртасида мусиқачилар, ҳофизлар ва бошқа санъаткорларнинг ижролари, кечга бориб эса сайиллар, халқ ўйинлари, базмлар уюштирилган. Кун сайин томоша ва мусобақалар аста-секин авжига чиқа бошлаган. Масхарабозлар эса байрамнинг энг диққат марказида турганлар. Турлича мусобақалар: улоқ (кўпкари),

бугунги дунё ва даврда жаҳон спорт турига айланган – кураш, пойга байрамнинг чинакам, ҳақиқий кўрки саналган...

«Катта зот айтаман. Эшитмадим деманглар, сираям ғирромлик қилманглар. Ип солмайсан, бир-бирингга мутлақо қамчи урмайсан. Яккалатиб, кўрсатиб, ҳалоллаб зотни оласан!». Безатилган от устида ўтирган баковулнинг гаплари чавандозлар-у томошабинларни янада сергак торттиради, майдонга бир зум сукут чўкади. Ундан кейин эса отларнинг ўз сувлукларини тишлаб қаттиқ кишнаши, узангиларнинг бир-бирига шақирлаб урилиши, қамчиларнинг эса ҳавода визиллаши, чавандозларнинг «тақимга ол, эгарга бос», деб қичқиришлари даладаштни тутиб кетади. Бундай улкан издиҳомни эндигина кўраётган болалар эса ҳайрат аралаш кўркув билан гижинглаб-ўйноқлаб улоқ устида уймалашаётган отлар уюрини кузатади, кўпкарига биринчи бор аралашаётган тойлар роса хуркиб ўзини четга олишга уринади. Кимдир жойида ўтириб-туриб, бақириб, яна кимдир эса пойу пиёда бўлса-да отларнинг, орасига аралашиб чопиб ишқибозлик қилади. Бундан роса руҳланиб кетган чавандозлар янада жон-жаҳди билан ўзини гўёки гувиллаб ёнаётган гулхандек ўша тўдага уради, жони ширинлигини, тани сиҳатлигини ҳам бутунлай унутиб, нима бўлса ҳам ўртадаги улоқни олиб чиқишга ҳаракат қилади...

Бу манзарани хаёлан жонлантирар экансиз, халқимизнинг ғоят тантанавор руҳи, мардлиги ва шижоати қалбингизни улкан ғурурга тўлдиради. Кўпкари кўнгилочар томоша эмас. Унда ор-номус, керак бўлса, ҳаёт-мамот кураши, баҳси кетади. Йигитнинг марди ва отнинг зўри айнан бунда намоён бўлади.

Неча минг йиллик тарихга эга ушбу ўйиннинг пайдо бўлиши ва номланиши билан боғлиқ қизиқ ривоят бор. Айтишларига қараганда, қадим замонларда ёвқур қабилалардан бирининг кўрасига катта кўк бўри оралаб, овулнинг мол-ҳолига жуда кўп зиён етказибди. Уни йўқ қилишга уринишларнинг барчаси пучга чиқавергач, қабилла оқсоқоли кимда-ким шу бўрини бир амаллаб тутиб ёки ўлдириб келтиргудек бўлса, овулнинг энг гўзал қизини унга келин қилиб беришини эълон қилибди. Севган, юрагидан урган қизига эриша олмасдан юрган бир йигит отини миниб, ўша бўрининг изидан тушибди. Бир неча кунлик уринишдан сўнггина у мақсадига эришибди, жондорни ўлдириб, эрта саҳарда оқсоқолнинг оёғи тагига келтириб ташлабди. Овулнинг сара

йигитлари йиртқични тилка-пора қилиб ташлаш учун «кўк бўри, кўк бўри» деб отларида у ёқдан бу ёққа роса судрашибди ва бу ўз-ўзидан қизиқарли ўйинга айланиб кетибди. Шундан кейин йигитлар ўйинни давом эттиришга қарор қилибдилар, у энди доимий тарзда ўтказила бошлабди. Вақт ўтиши билан ўйиннинг номи ўзгариб, кўпқари деб аталиб кетган экан.

Албатта, бу бир ривоят, лекин унинг замирида эса кўпқарининг келиб чиқиш сабаблари маълум маънода ўзининг ифодасини топган.

... Юзлаб отлар уймалашаётган тўда бирдан ҳаракатга келади. Минглаб туёқларнинг қаттиқ зарбидан кенг дашт дупур-дупурларга, ҳайқириқларга тўлиб кетади. Баковулнинг «Улоқ ердан кўтарилиди, бир жойда тўпланиб армонда қолма, ўзингни бир кўрсатиб, зотингни ҳалоллаб ол!» деган ўктам овози бир четда фурсат пойлаётган четгир чавандозларга куч-ғайрат бағишлайди. Улар маълум бир масофада ва аниқ мўлжални олган ҳолда отларга қамчи босишади. Ҳамма ҳаяжон оғушида, ҳамма ҳаракатда.

Анчагина қув-қув, урҳо-урдан сўнг терлаб, пишқириб кўмирдай қоп-қора қорабайир тўдадан узилиб чиқади ва эгарга гавдасини қия ташлаб, қамчисининг сопини тишлаганча улоқни тақимиға босган чавандозини ҳалқадан нарига суриб кетади. Сал ўтмай баковулнинг баланд ва ўктам овози янграйди: «Ҳа-л-о-о-л-л!».

Ҳамма соврин эгасини ўта яқиндан кўришга ошиқади, уларнинг қайси чавандоз ва кимнинг оти эканлигини билишга роса қизиқади. Баковул уларни эълон қилгач, навбатдаги совринни айтади ва тағин отлар гижинглаб-ўйнаб катта бир тўдани ҳосил қила бошлайди. Яна ҳайрат ҳамда ҳадик аралаш кузатувлар, қўллаб-қувватлашлар...

Асосан қишда ўйналган кўк бўри (кўпқари) ўйинида кўпқаритоз йигитлар (бўрилар, қиш) улоқни (баҳорни) талашади. От – қуёшнинг зооморфик тимсоли. Бу эса қуёшни бўйсундирган қиш қутбининг ёздан устун келгани ифодаси ҳисобланади. Демак, улоқ ўйини ҳам рамзий маънодаги қиш ва баҳорнинг ўзаро курашини ифодалайди

Кўпқари, яъни улоқ – Марказий Осиёнинг ўзбек, қозоқ, қирғиз, туркман, тожик халқларининг барчаси учун қадим-қадимдан бирдай қадрдон. Ота-боболаримиз Наврўз байрамида, гўдакликдан болалик фаслига кирган фарзандлари кўлини ҳалоллаш, бўй етган қизларини узатиш, эр етган ўғилларини эса уйлантириш тўйларида халққа ош

бериб, сўнггида кўпкари баҳси томошаларини кўрсатганлар. Кўпкари баҳсида сўйилган улоқ (эчки боласи), кўчқор, бузоқ танаси байрам – мусобақа ҳаками томонидан ўртага ташланиб, ушбу кураш шартлари улоқ билан бевосита боғлиқ ҳолда бажарилади. Мусобақа шarti ўртага ташланган улоқнинг танасини тақимга (чавандоз сони билан арғумоқнинг сағриси орасида) қисиб, майдонни бир айлантирганча, белгилаб қўйилган манзилга – улоқ кайвони ҳакамларининг ёнига биринчи бўлиб келтириб ташлаш. Бироқ, улоқда чавандозлар ўртага қўйилган совринлар – қимматбаҳо буюм (соат, гилам, қўй, мол, тўн, муайян миқдордаги пул)ларни ўзаро бўлиб олиш учун жамоа бўлиб ҳаракат қилишлари ҳам мумкин.

Кўпкарида отнинг эгаси пойгага тушиши ҳам, тушмаслиги ҳам мумкин. Чавандозлар кексайиб қолганларида, улоққа ўзлари турлитуман жисмоний сабабларга кўра тушолмасликлари туфайли кўпкари шартларига тайёрланган жуда «ақлли» ҳамда «тажрибали» отларини ёш, ёвқур, чапдаст чавандозларга «кира, ижара»га бериб турадилар. Бу ўринда ҳам ғолиб чиққан арғумоқнинг ғайратли чавандози билан отнинг эгаси мукофотни ўзаро бўлиб оладилар.

Шоир Абдурахмон Акбарнинг «Кўпкари» шеърида ушбу ҳолат қуйидагича тасвирланган:

Кўкка ўрлар отлар дупури,
Юракларда қайнаб жўшар қон.
Қирни қоплар юрак дукури,
Қир бағрини қуршар ҳаяжон.

Тақимиға улоқни олиб,
Марра сари келар чавандоз.
Ногаҳонда қуршовда қолиб,
Яна «жанг»га шайланар шоввоз.

Кўпкари шу, солгин қулоқни –
Остингда от, қўлингда қамчин.
Ўртадаги солим – улоқни
Қўлга кирит, йигит эсанг чин.

Бу ғолиблик дегани эмас,
 Ғалабага, эҳ, ҳали узоқ.
 Ана марра, етмоқ осонмас,
 Ҳар қадамда «тўсиқ» ва «тузоқ»...

Отлар кишнар, яғрини тер-гард,
 Сиғмай қолган кучлари танга.
 Омад кулар энг абжир, энг мард
 Ва отини беҳад суйганга.

Қадим-қадимдан Наврўз айёмининг катта тантаналари чоғида бедана, хўроз, кўчқор уриштириш ўйинлари ҳам ўтказилган. Наврўз байрами тантаналари қадим-қадимдан кўпқари, кўчқор уриштириш ва кураш каби халқ ўйинларисиз сира ҳам ўтмайди. Йилбоши билан боғлиқ кураш анъанасининг тарихи жуда ҳам олис замонларга бориб тақалади. Аслида бундай томошалар оддийгина кўнгилхушлик эмас. Қадимда томошабинлар уруштираётган ҳайвонларнинг бирини қиш, иккинчисини эса ёз, деб жанг натижасида йилнинг қандай келишини тахмин қилганлар.

Қадим замонларда нафақат эркаклар, туркий халқлар тарихида хотин-қизлар ҳам кенг майдонга бел боғлаб чиқиб кураш тушганлар. Йигит ва қизларнинг балоғатга етиб, турмуш қуришларидаги асосий шартлардан бири турмушга чиқадиган қиз аввало ўз тенгдошларидан беш-олтитасини кўпчилиكنинг олдидаги ўта ҳалол курашда енгиши, йиқитиши ҳам талаб қилинган. Бу жараён душман лашкарлари билан ҳаёт-мамот жанглари кетаётган пайтга тўғри келса, (бундай пайтлар тарихда бот-бот бўлиб турган) турмуш қурмоқчи бўлган қиз душман навкарларидан беш-олтитасини ўлдириб, ёғий калласини онабошига келтириб кўрсатиши талаб қилинган.

Ана шу шартлар бажарилгандан кейингина оила кураётган қиз ўзи бир ёстикқа бош қўядиган йигити билан бел олишган. Бўлажак эр билан курашда деярли тенг бўлсагина, у билан оила қуриш ҳуқуқига эга бўлган. Бундай шартлар қадимий табиий танланиш қоидаларидан келиб чиққан бўлиб, соғлом турмуш ва қудратли оила қуришнинг, унинг нурли, бахтли келажагининг бош омилларидан бири бўлган. Мана шундай оилалардан ҳам жисман, ҳам маънан баркамол ўғил-

қизлар туғилган. Улар эса Она Ватан – Ота Макон ҳимоясида ҳамиша мардона, собит турганлар.

Ўзингиз ҳам жуда кўп бора тўй-томошаларда, Наврўз айёмида, мусобақаларда, телевизор ва кинофильмларда икки полвоннинг катта давранинг ўртасига тушиб, халқ олқишлари остида жон-жаҳдлари билан ҳалол ғолиблик учун курашаётганларининг гувоҳи бўлгансиз.

Одатда, халқ ривожланса, унга мутаносиб равишда унинг тили ҳам ривожланади. Битта далил: бугун ўзбекча кураш жаҳон миқёсига чиққанлигидан яхши бохабарсиз. Ҳозирги даврда дунёнинг 100дан зиёд давлати гиламларида қизғин равишда ўтказилаётган энг камида 4 минг йиллик узоқ тарихга эга кураш бўйича халқаро мусобақаларда немисларнинг ҳаками инглиз курашчиларга, руснинг судьяси арман полвонларига, испаниялик ҳакам бўлса аргентиналик, нигериялик, хитойлик спортчиларга мурожаат қилиб, баланд овоз билан уларга ўзбек тилида буйруқ бермоқда, паҳлавонлар хатти-ҳаракатига ўзбек тилида муносабатни билдирмоқда. Ислом Каримов ташаббуси билан 1998 йилнинг 6 сентябрида тузилган Халқаро Кураш ассоциацияси аъзолари – АҚШ, Франция, Англия, Нидерландия, Германия, Жанубий Африка Республикаси, Ҳиндистон, Япония, Бразилия, Мавритания, Хитой, Эрон, Австралия ва бошқа мамлакатлар спорт залларида жаранглаётган ўзбекча сўзлар, атамалар ва ибораларни ўзимиз яхши биламиз. Минг бора эшитганмиз. Уларни ўзимизнинг тил хазинамизда асраймиз. Лекин, мусобақаларни ташкил қилиш ва ўтказиш халқаро қоидаларида белгилаб қўйилганларини яна бир эса олсак, унча ортиқчалик қилмасаям керак: **ТАНИШИНГ, ТАЪЗИМ, ЯКТАК, ЎРТАГА, КУРАШ, ТЎХТА, ЧАЛА, ЁНБОШ, ҲАЛОЛ, ҒИРРОМ, ТАНБЕХ, ДАККИ, БЕКОР, ВАҚТ.**

Шўролар замонида қачондир жаҳон бўйлаб ўзбекча, бизнинг ўз она тилимиздаги соҳир сўзларнинг ўта жаранглашини ҳаёлимизнинг катта шоҳқўчаси у ёқда турсин, кичкина, торгина жинқўчасига ҳам сира келтира олмасдик. Бугун эса бутун дунёнинг ўнлаб давлатлари университетларида ўзбекнинг тили кунт билан ўрганилмоқда. Турган гапки, бу барчамизга бениҳоя катта ғурур ва ифтихор бағишлайди.

Полвонларнинг кураши Ота юртимизда икки тоифага бўлинади. Булар Бухороча кураш ва Фарғонача кураш шакллариدير. Бухороча курашда полвонлар калта тўн кийиб, белига белбоғ боғлаб, кураш

майдонига тушадилар. Бу усул эркин кураш усулларига жуда яқин туради. Унда чалиш, қайириш, елкадан ошириб отиш каби усулларга рухсат берилади. Бу усулда кураш тушганда рақибнинг курагини бир зумга ерга теккизиб турган полвон ғолиб саналади...

Фарғонача курашда бўлса полвонлар тўн кийиб, белбоғ боғлаб, бир-бирларининг белларидан жуда маҳкам ушлаган ҳолда майдонда мусобақалашадилар. Бу курашнинг усули қадимий турга жуда яқин бўлиб, унда полвонлар бир-бирларига нисбатан куч ишлатиб, рақиб оёғини ердан узиб олиб, сўнг уни ўзлари хоҳлаган ёки имкони бўлган томонга йиқитишлари мумкин. Бу усулда чалиш, қайириш, ёнбошга олиш, елкадан ошириш, бошдан ошириш усуллари тақиқланади. Шу билан бирга, рақиблар бутун олишув давомида белбоғдан қўлларини қўйиб юборишлари сира ҳам мумкин эмас.

Қадимги Хитой муаррихлари қаламига мансуб «Тан сулоласи тарихи» (Ушбу сулола 618 – 907 йилларда ҳукм сурган. – Б. И., Н. И.) деб номланган манбанинг Фарғона тавсифига бағишланган қисмида қуйидагилар битилган: «Ҳар йили янги йил байрамида шоҳлар ҳамда қабила сардорлари иккита гуруҳга бўлинадилар. Ҳар тарафдан бир Баҳодир ўртага чиқади ва улар олишадилар. Иккала томон қийқирик ва шовқин-сурон билан ўзининг баҳодирини роса қўллаб-қувватлаб туради. Ботирлардан бирининг қўли баланд келгач, жанг тўхтатилади ва шунга қараб келаётган йилнинг ҳосили мўл ёки камҳосил бўлиши башорат қилинади». Сиртдан қараганда, ушбу тўқнашувдек кўринган ҳолат аслида буюк ва донишманд аждодларимизнинг кўклам билан қиш тимсолидаги ўзига хос маросимий кураши ҳисобланган.

Карнай садолари чорлар йиғинга,
Совринга қўйилган матолар – тахчил.
Ҳозирча ноаён – бахт кулар кимга,
Ҳаяжон ичида сергак минглаб дил.
Сизга омад кулсин, кулсин юксак шон,
Саф-саф келаётган хушнуд полвонлар.
Серзавқ олқишлардан гувиллар майдон,
Рухдан кўтарилиб кетар ёлғонлар.
Тенгқур йигитларга тилашар омад
Бир вақт полвон ўтган шуҳратли авлод.
Бунда на ғаразу ва на хушомад,

Бунда бор мардларга хос чўнг эътиқод.
 Бу ахир майдон деб аталар, унга
 Олис қавмингнинг ҳам кўзи тикилган.
 Одил халқ ғолибни шарафлаб, шунда.
 Чалиш солгувчини лаънатлаб келган.
 Сўзимдан мухтасар хулосамдир шул:
 Ҳаётда учрар гоҳ ғирром полвонлар,
 Барин дўст атолмам тутганларни гул,
 Ҳали бор беномус, сўқир инсонлар.
 Аждодлар руҳини хокипой қилмай,
 Кел, кураш тушайлик ҳаққи ҳалол, жим.
 Майдонда енгилар бўлсам, ҳарқалай,
 Тан бериб чиқарман сенга, рақибим!..

Қадимги Ҳиндистонда ҳам ҳар йили эрта баҳорга келиб, кўклам куёшининг чин ғалабасини шарафлаш мақсадида камондан ўқ отиш мусобақалари ўтказилган. Биздаги Наврўз байрамида кўчқор ва хўроз уриштириш баҳсининг ўтказилиши аслида, барчага қут-барака, омад, ва мўл ҳосил тилаш ғояси билан чамбарчас боғланади.

Чўпонлар ўзларининг тўрт – беш яшар кўчқорларини қиш бўйи емлаб боқишган ҳамда йилбоши сайилида уюштириладиган «кўчқор уриштириш» баҳсида қатнашиб, олқиш олишни ўзларига шараф деб билганлар. Айнан Наврўзда «кўчқор уриштириш» ўйини ҳам рамзий моҳият касб этганлигини эса Марказий Осиёнинг тоғли ҳудудларида Наврўз байрами кунларида уйларнинг деворига кўчқорнинг шохи белгисини чизиб қўйиш удуми мавжуд бўлганлиги ҳам тасдиқлайди. Қадимда қўй – кўчқор култи бахт, омад, хайру барака билан боғлиқ бўлганлиги боис, янги йил байрамида, шунингдек, янги уй қурилиши бошланишидан аввал бу жонивор қурбонлик келтирилган. Уйлардаги устунни кўчқор шохи билан безатишда ҳам ана шу рамзий маъно ўз аксини топган. Қадимги туркийлар ҳар йили етти кун кўчқорларни уриштириш ўйинини ўтказиб, ушбу йилнинг баракали ёки камҳосил бўлишини аниқлаганлар.

Ҳар бир соҳанинг ўз ашаддий ишқибозлари бўлгани сингари, қадимдан уй ҳайвонлари ва паррандалар уриштиришни жон-дилидан севадиган кишилар ҳам кекса-ю ёшлар орасида жуда кўпчиликни

ташкил этган. Масалан, Наврӯз, Ҳайит, катта байрамлар ва тўйларда кўпқари, кураш, дор ўйинлари билан бир қаторда бир ёқда ириллаган итлар, бир томонда баланд сакраб қаттиқ тепадиган даканг хўрозлар, яна бир майдонда эса роса боқиб маст қилинган «хўроз» беданалар эл олдида, тарафкашлари ҳайқириғи остида катта жангга солинган.

Бу томошалар халққа, томошабинларга катта завқ-шавқ берган. Уларнинг байрам кайфиятларини кўтарган. Бу одатлар икки шахс ёки икки гуруҳ ўртасидаги ўзига хос мусобақа тарзида ўтказилган бўлиб, ишқибозлар бу ҳайвон ва паррандаларнинг нарларини танлаб, жуда ёшлигиданок ўта уришқоқ қилиб тарбиялаш йўлларини қидирганлар. Бунинг учун мусобақага тушадиган ҳайвон, парранданинг зоти, тана тузилиши ва вазни ҳисобга олинган. Уларни кучли, жаҳлдор, олғир қилиш учун қуввати ўта баланд емишлар бериб боққанлар. Қадимги суворийлар ўз тулпорларини кўк кишмиш бериб боққанларини яхши биламиз. Шу сингари кўчқорга тоза беда – ем, итга янги сўйилган гўшт, хўрозга баҳори буғдой, беданага тариг-у, кўкнори уруғи бериб, астойдил парвариш қилиб боқилган.

Бирор-бир ҳайвон ёхуд паррандани мусобақада иштирок этиб, совриндор қилиб тарбиялашгача орадан бир неча йиллар ўтиб кетган. Демак, инсон жон-жониворга меҳрибонлик қилиб, уни парваришлаб, катта меҳр-мурувватини кўрсатган. Бунинг оқибатида, ушбу жараён гувоҳи бўлган уларнинг фарзандларида ҳам ҳайвон-у паррандаларга нисбатан меҳр-шафқат ҳиссиётлари аста-секин шаклланиб борган.

Бундай ишқибозлар ҳам, турган гап-ки, яккаю-ягона бўлмаган, боқиладиган ҳайвону парранда ҳам битта-иккитадангинамас, тўп-тўп қилиб, кўплаб кишилар томонидан боқиб, тарбияланган. Улар жуда яхши ният, эзгу умид билан Наврӯз, Ҳайит, катта тўйларга тайёрлаб борилган. Демак, бу билан қишлоғ-у маҳаллаларда кўчқор, ит, хўроз, қуш ишқибозларининг алоҳида гуруҳ-тўдалари пайдо бўлган. Бу тўда иштирокчилари бир-бирлари тажрибаси, маҳорат йўлларида ибрат олиб, фойдаланганлар. Ҳар бир ўйин, одат ортида унинг маънавий рағбат ҳамда лаззатидан ташқари моддий-иқтисодий фойдаси ҳам турган. Айниқса, чин беданавозлар бедана уриштиришда, ўйиннинг белгиланган шартларига риоя қилиб, жангда ғолиб чиққан бедана эвазига анча катта бойлик – пул ёки қимматбаҳо буюм соҳиби бўлиб олишган. Аксинча, мағлуб бўлган тараф бор бисотидан жудо бўлиб,

баъзан қарзга ботиб ҳам қолган. Ўз беданасини кўкнори уруғи бериб, маст қилган беданавоз уни уришқоқ қилиш учун ойнага солиб, ўзини ўзи билан уриштирган, Кўзгуда ўз аксини кўрган бедана уни бегона фаҳмлаб, жангга жадал, астойдил киришиб, ўзини олдинда кутиб турган ҳаёт-мамот жангларига жиддий тайёрланган.

Қўчқор, ит, хўроз ҳамда бедана уриштириш одатида, албатта бу жонзотларнинг нар (эркак)лари танланган. Каклик ва беданаларнинг модаларидан эса сайроқи қушлар етиштирилган. Ўйинчи кабутарлар ҳам уларнинг модаларидан келиб чиққан. Каклик, бедана ва каптар боқиш, уларни сайроқи, ўйинчи ҳамда хунарманд (баъзан каптарлар мактуб ташишга ҳам ўргатилган) қилиш жараёни гўзаллик ошуфтаси бўлган ёш қалбларни ўзига роса ром қилган. Бу ўйинларнинг барчаси факат эркакларгагина рухсат этилган.

Ўзбекистон ҳудудидаги гўзал баҳор фаслига бағишланган турли маросим ва байрамлар орасида гулга бағишланган сайиллар алоҳида ўрин тутган. Турли тарихий манбалар гувоҳлик беришига қараганда Хоразм ва Бухорода «Қизил гул сайли», Фарғона водийси, Қўқон ва Тошкент атрофларида «Лола сайли», баъзи бир тоғли туманларда, жумладан Чуст ва Денов туманларида «Сумбула сайли», яна бошқа жойларда «Бойчечак» сингари байрамлар уюштирилган. Байрамлар тадқиқотчиси Л. А. Тульцева маълумотларига қараганда, Нуротада «Қизил гул сайли», Фарғона водийсида – «Лола сайли», Самарқандда мевали дарахтлар, жумладан, беҳи қийғос гуллаганда – «Беҳи гули сайли», Зарафшон водийсида эса «Бойчечак гулгардони», Бухорода гуллар роса очилиб, андалиб – булбуллар нола қилиб, баҳор мадҳини тоза куйлаб, сайраган вақтда – «Гулгардони булбулхон» каби байрам – сайиллар уюштирилган.

Қўшни Тожикистон Республикасининг Ғончи туманида ҳар йил Наврўз маҳалида келинчаклар сайли ўтказиш қадим-қадимдан одат тусига кириб қолган. Бундай сайилга оппоқ ҳарир пардалар тутган, куёвга тушганига бир йилдан ошмаган келинчаклар қатнашадилар. Улар пастликда, худди қордек оппоқ гулларнинг ўзига хос сокин бир тўлқинидек кетаверишади. Қўлларида уларнинг ўзлари росаям меҳр қўйиб тиккан матолари, сўзаналари ҳамда белбоғлари бўлади. Икки томонда қияликларда турган томошабинлар эса қаршиларидан аста-секинлик билан, гўёки оппоқ елканли қайиқда сузиб ўтиб бораётган

келинчакларнинг бирортасини ҳам мутлақо кўздан қочиришмайди. Келинчаклар орзу-армонлари ва ўй-хаёллари битилган матоларнинг қайси бири кўпроқ олқишни олса, ўша ғолиб, катта мақтовга сазовор бўлади. Бу бениҳоя чиройли, ғоятда гўзал сайил эканлигини тасаввур қилган, кўз олдингизга келтирган бўлсангиз ҳам керак.

Наврўз кунлари момолар томонидан чанқовуз ноласи ва қўзи маъраши қўшиқлари куйланган:

Қўй келади қўзи билан,
 Ҳай, ёр-ёр, айланай!
 Бир-бирининг изи билан,
 Ёр-ёр, айланай!

Қўзиларнинг изини кўр,
 Ҳай, ёр-ёр, айланай!
 Ҳамсоянинг қизини кўр,
 Ёр-ёр, айланай!

Хоразмда Наврўз айёми, маълум даражада, Анахита ва Сиёвуш тимсоллари, улар ўртасидаги илоҳий-афсонавий севги билан боғлиқ. Сув ва ҳосилдорлик маъбудаси Анахита (ислом даврида Анбар она), унинг рамзи атиргул билан пайваста майдонга келиб, сўнгра Митра (Сиёвуш) тимсоли, рамзи билан ўзаро чатишиб, бунёдкорлик манбаи сифатида тасаввур этилган, бизнинг ҳозирги кунларимизгача етиб келган «Қизил гул» байрами роса уч кун давом этган.

Биринчи куни қизлар бир-бирларининг хонадонларига кириб, кекса бувилари, оналари ва ёш қизларни байрам билан муборакбод этганлар ҳамда «Қўбиз» куйини ижро қилиш бўйича мусобақалар уюштирганлар. Худди шунингдек йигитлар ҳам ўз ошна-оғайнилари, дўст-биродарларининг уйларига навбатма-навбат кириб, уларнинг боболари ва оталарини байрам билан самимий қутлаганлар.

Байрамнинг иккинчи куни масжид ёки қабристон яқинидаги хушманзара жойларда жуда катта халқ сайиллари ташкил этилган. Сайилда йигитларнинг қизлар томонга қарата қизил гул, олма, анор, бўялган тухумларни астагина отиши ҳам ўзига хос ўйинлардан бири сифатида намоён бўлган. Наврўз байрамида қўни-қўшни, яқинларга қанатиб пиширилиб, қизил, сариқ, кўк рангларга бўялган тухумларни

ҳадя этиш удуми ва «тухум уриштириш» ўйинининг замирида олам тухумдан яратилганлиги тўғрисидаги мифологик тасаввурлар ётади.

Шунингдек, ёш йигитлар бу айём кунларида ўзларининг ишқи тушиб қолган, юракларини жиз эттирган қизларга ёш болалар орқали ҳар йили турли-туман ширинликлар, ҳолва, майизни юборганлар. Ўз навбатида, қизлар (агар у ҳам йигитни манзур кўрган бўлса) «жавоб» ширинликлари йўллаганлар. Сайил тамом бўлиши билан қизлар ёш келинлар бошчилигида саф-саф бўлиб, яқин жойдаги аجدодларининг қабрларни зиёрат қилиш учун жўнаганлар.

Одатда, йилбоши байрамидан аввал ҳар ким ўз яқинларининг қабрларини хас-чўплардан тозалаган, кексалардан бири марҳумлар ҳақида тиловат қилгач, аёллар ўтган аجدодларини ёдга олиб йўқлов қўшиқларини айтишган:

Олмадан отлар қилай,
Баргига хатлар қилай,
Наврўз куни онажонимни,
Ўлтириб ёдлар қилай.

Ўйилсин ерлар, ўйилсин-а,
Ўртасидан бўлинсин-а,
Наврўз куни онажонгинам,
Бойчечак бўлиб кўринсин-а,

Ўсмалар экким келади-я,
Баргини тергим келади-я,
Наврўз куни меҳрибонимни,
Биргина кўргим келади-я...

Наврўзда қабристонларнинг зиёрат қилиниши, у ерларда олов ёқиши, ис чиқарилиш, қурбонликлар қилиниши аجدодлар руҳига бўлган ҳурматни ифодалайди. Наврўз пайти ўйналадиган «Оқ суяк» ўйинида ҳам аجدодлар руҳига бўлган эҳтиромни кузатамиз. Бу ўйин ҳақида Алишер Навоий ҳам асарларида маълумот беради. Юртимиз жанубий вилоятларида бу ўйин бугунги кунга қадар ҳам ўйналиб келинмоқда. У, асосан, эрта кўклам пайтида, кечқурунлари ўйналган. Болалар ўртасидан сайланган бошлиқ қўлидаги сўнгакни анча узоққа

отган. Бошқа болалар эса уни топишга ҳаракат қилган. Кимки суякни биринчи бўлиб топиб олса, ўша бола ютган ҳисобланган. «Оқ суяк» ўйинининг айнан Наврўз пайтида ва тунда ўйналишига сабаб, суяк – аждодлар руҳи ёрдамида қиш – тунни ҳайдаб, кун – баҳорга интилиш бўлган.

Наврўз куни ўйналадиган ўйинларнинг орасида «Оқ теракми, кўк терак», «Чиллак» ўйинлари бошқаларидан ўзига хослиги билан алоҳида ажралиб туради. «Оқ теракми, кўк терак» ўйинининг келиб чиқиши бошқаларига қараганда қадимийроқ. У мавсумий ўйинлар таркибига кириб, дастлаб фақат кўклам, баҳор фаслида ўйналган. Бу ўйин баҳор маросимининг таркибий қисми бўлганлиги учун фақат маросим пайтида ўйналиб, кейинчалик у катталар, сўнгра эса болалар ўйинига айланган. Бу ўйин ўзида кун – тун, қиш ва баҳор тўқнашуви тўқнашуви ҳақидаги қадим тасаввурларни ҳам ўзида мужассам этади. Қиш енгилса, баҳор ғолиб келади, тун чекинса, кун узаяди. Зероки, ўйин фольклори матнида асосий эътибор шунга қаратилган.

«Оқ теракми, кўк терак» деб аталишида, бир томондан қаралса, терак баргининг бир томони оқ(юмшоқ) бўлса, иккинчи тарафдан, у ўзида кун ва тун ҳақидаги тасаввурлар билан ҳам боғланади. Шунинг учун ҳам бўлса керак, Ўзбекистоннинг баъзи ҳудудларида, хусусан, Хоразмда бу ўйин бошқачароқ номда, яъни «Ой теракми, кун терак» деган номда ҳам учрайди...

Тағин ўша «Қизил гул» байрами ҳақидаги юқорида бошланган суҳбатимизга қайтсак ва уни келган жойидан давом эттирсак.

Байрамнинг учинчи куни қизлар ўз дугоналари ҳовлиларидан бирида «Чикон ўйини» – арғимчоқ ўйини уюштирганлар. Ёш, бўз йигитлар ҳам шу маросимий ўйин ташкил қилинган жойга келиб, арғимчоқ учаётган қизлар билан олма отиш ўйинини бошлаганлар. Айнан Наврўз байрами куни қиз-жувонлар боғлардаги азим ўрик дарахтларининг баланд шохларига арқон солиб, арғимчоқ учганлар.

Халқона қарашларига кўра, Наврўзда арғимчоқ учган кишининг билиб-билмай қилган гуноҳлари бутунлай тўкилиб кетармиш. Ҳатто кекса, сочлари қордек оппоқ нуроний момолар ҳам «Арғимчоқ учсак, савоб бўлади! Оғирлигимиз ерга тўкилади, кушдак енгил бўламиз!», деб ўша арғимчоққа ўтиришган, уларнинг неvara, эvara ва ҳаттоки чеваралари эса «Биз ҳам момомизнинг ёшига етайлик» деган бениҳоя

эзгу орзу-ниятда арғимчоқнинг ипидан эҳтиёткорона равишда тутиб, уни астагина ҳаракатланганлар.

Бундан ташқари, арғимчоқнинг ипидан тутиб аста тебратаётган қизлар қуйидаги қўшиқни айтганлар:

Халгимчак жўнасин,
Сарик отим сақлансин,
Кўк отим кўклансин,
Пушти отим пишлансин,
Оқ отим оқлансин.

Бу ўйиндаги ранг тимсоллари муайян рамзий маъно касб этган ҳолда қўлланган. Қадимги мифологияда баҳор – кўк, ёз – қизил, куз – оқ, киш – қора ранг билан тимсоллаштирилган.

«Кўк отим кўклансин» – кўклам тез келиб, бутун олам ям-яшил либосга роса буркансин; «сарик отим сақлансин» – мева-чевалар ғарқ пишган ёзнинг тимсоли; «пушти отим пишлансин» – япроқлар жуда сарғайиб, хазонрезги бошланадиган куз фасли; «оқ отим оқлансин» дегани оппоқ қор билан ўтадиган қишнинг поэтик ифодасидир.

Турмушга янги чиққан қизлар, фарзанд кутаётган келинчаклар арғимчоқни баландлатиб, янада ҳаволатиб учишга уринганлар. Улар ҳар гал шўх кулгу билан дарахтнинг энг баланд шохидан баргча узиб олишга жон-жаҳдлари билан роса интилганлар. Улар дарахтнинг энг баланд шохидаги оппоқ гуллар орасидан эндигина бўртиб чиққан яшил япроқни бир амаллаб узиб олишга муваффақ бўлган кишининг жамики орзу-ниятлари амалга ошади, деб умид қилганлар.

Байрам бошланган кундан то охиригача бўлган даврда йигит ва қизлар дўпписига қизил гул ғунчасидан қадаб қўйиш одат бўлган.

Этнологик ва тарихий адабиётларда йил давомида бемалол очик юролмаган хотин-қизларнинг айнан гул сайиллари пайтида бемалол, эмин-эркин қатнашганлари хусусидаги маълумотлар ҳам анчагина.

Чунончи, Паркентдаги лола сайлига, асосан, қизлар борганлар. Далаларда қизғалдоқлар қийғос очилган вақтда, теvarак-атрофдаги қишлоқлар қизлари баланд тепаликка йиғилишиб, сўнгра лозазорга сайилга чиққанлар. Сайил давомида қизлар доира (чилдирма)нинг шўх садолари жўрлигида роса турли қўшиқларни айтиб, мириқиб рақсга тушганлар, лолақизғалдоқлар териб, гулчамбарлар ясаганлар.

Самарқандда «Сайли гули сурх» байрами маркази Чўпон ота мозори атрофларида бўлган...

Ҳозирга қадар қўлланма матнида жуда кўп бора қизил, қора, сариқ, оқ сингари ранглар, сифатлари билан боғлиқ масалаларга ҳам тўғри келдик. Шу боисдан ҳам ранглар масаласига бир назар ташлаб қўйсак. Ранглар инсоннинг ҳаётида шу қадар муҳим ўрин тутадик, қадимги мифлардан тортиб то бугунги кунларда яратилаётган бадиий асарларда ҳам ранглар билан боғлиқ турлича тимсолий талқинларни, бошқачасига ифодалайдиган бўлсак, ранглар фалсафасини кўрамиз. Ранглар билан чамабарчас боғлиқ тасаввурлар кеча ёки бугун ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолмаган. Халқимизнинг рангларга муносабати жуда ҳам қадимий. Қайсидир маънода бу муносабат Наврўз билан боғлиқ, десак сира муболаға бўлмайди. Зеро, Наврўз ҳақидаги қўшиқ, урф-одат, маросим ёки халқ ўйинлари, томоша санъати – барча-барчасида ранг масаласига алоҳида урғу берилган. Албатта, ҳозирча Наврўз билан ҳам бевосита боғлиқ рангларнинг этник, психологик ҳамда бадиий-поэтик талқинлари етарли даражада ўрганилмаган. Биз арзимасдек туюлган ранглар тимсолида аждодларимизнинг табиатга, юртга, ўз ўтмишига бўлган ибратли муносабатини кўрамиз.

Она табиатга нисбатан бениҳоя улуғ ҳайрат ва меҳр-муҳаббат муносабатида бўлган аждодларимиз уни аяган, алқаган. Бу меҳр ва тасаввур-тушунчалар бўлса қўшиқларига, дostonларига, ўйинларига, амалий ва ҳунармандчилик санъатига кўчиб ўтган. Халқимизнинг турмуш тарзи, яъни оддий ўтовдан тортиб гиламчилик, каштачилик санъатида, ҳатто ёпган нонларида ҳам ана шу тасаввурлар ўта ёрқин намоён бўлади. Оддийгина каштачиликни олайли. Аксарият каштада қуёш рамзи билан боғлиқ тасвирлар учрайди. Кашта, сўзаналардаги асосий мавзу айнан қуёш билан боғлиқ. Чунки, ҳаётда, табиат ҳамда инсоннинг ўзаро муносабатида қуёш жуда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Сўзаналарда фасллар алмашинуви, чиқаётган ҳамда ботаётган қуёшнинг тасвириям анъанавий рамзларда муҳрланган. Шунинг учун ҳам Наврўз билан боғлиқ барча ҳолатларда қизил, сариқ, яшил, оқ каби ранглар талқини етакчилик қилади.

Қизил ранг қуёш, шунингдек навбаҳор элчиси – лолақизғалдоқ рамзидир. Сариқ – бойчечак ҳамда қуёш, яшил – Она табиат, оқ ранг

– баҳорги очик мусаффо осмон, янги фаслнинг келишини, ҳаётнинг ўзгаришини истаётган инсонларнинг орзу-умидлари тимсолидир.

Қадимги гул сайилларини ўта жиддий равишда илмий жиҳатдан ўрганиш шундан ҳам яққол далолат берадики, аجدодлар қабрларини зиёрат қилиш бу байрамнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланган.

Биринчидан, одатда гул сайиллари гуллар энг кўп очиладиган жойлардагина ўтказилган. Қабристонлар атрофи эса худди шундай жойларнинг бири бўлган. Чунки, бундай жойларда ер ҳайдалмаган, Она Ернинг бағри тилинмаган. Лолақизғалдоқлар эса айнан шундай ҳайдалмайдиган жойда яхши унган ва гул сайлига мос жой бўлган.

Иккинчидан, вафот этган аجدодларни хотирлаш одати кўпгина Шарқ байрамларига хос урф бўлган. Ҳар баҳор қизғалдоқлар қийғос очиладиган қабристон атрофларида гул байрамларининг ўтказилиши ҳам табиатнинг гўзаллигидан завқланиш, ҳам бу ёруғ дунёни тарк этиб кетган аجدодларни ёдга олиш учун яхшигина имконият яратган.

Учинчидан, баҳор гулларидаги қизил ранг кўпинча инсон қони билан таққосланган. Қариялар сўзлаб берадиган афсоналарга кўра, вафот этганларнинг қонини ер ўзига буткул шимиб, симириб олади, гуллар эса ана шу қизил рангни ўзига олиб, уларга иккинчи ҳаётни бахш этади ва ерни гўзал либос – баҳор гуллари билан безайди.

Қип-қизил гулларнинг келиб чиқиши ҳақидаги бундай тасаввур кишиларни ерни, Она табиатнинг ўзи вужудга келтирадиган барча нарсаларни янада севиш ва ардоқлашга даъват этади. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, гул сайилларининг халқ ижодиёти равнақиға ҳам катта таъсири бўлган. Чунки, гул сайлининг муҳим таркибий қисми сифатида йигит-қизлар шеър ўқиб, бир-бирларига гул тақдим этиб ўйналадиган «Гул базми» ўйини, гул ва ёр гўзаллигини бир-бирига қиёсловчи «Гулёр» номли кўшиқларнинг ажойиб туркуми, анвойи тоза гуллар очилаётганини яққол ифодаловчи «Гулракс», ЮНЕСКО томонидан 2014 йил адоғида Бутунжаҳон маданий мероси рўйхатига киритилган ўзбек АСКИЯ санъати усталари – аскиячилар ўртасида «Гулмисиз, райҳонмисиз...» номли пайров қабилар вужудга келган ва кейинчалик улар бир-биридан алоҳида ривож топган.

Баъзи манбаларда «Наврўз» ҳамда «Гул сайиллари» бир-бирига боғлиқ ҳолда, айримларида эса бутунлай ажратиб ёритилган. «Йил

боши», «Наврўз» ёз фаслига кўчирилган вақтларда, гул сайли баҳор фаслининг энг катта байрамига айланган.

Бирок, «Наврӯз» айёми яна қайтадан баҳорга кўчирилганда, у табиатнинг қайтадан жонланиши, яъни баҳор, кўклам келишини қайд этадиган байрам бўлиб қолган. У «йил боши» бўлгани учун ҳам аниқ кунлар (ҳозирги 21 – 22 март)да нишонланадиган бўлиб қолган. Гул сайилларининг қачон ўтказилиши табиатга, об-ҳавога боғлиқ бўлиб, улар апрель ойининг бошидан то май ўрталарига қадар ўтказилган. Наврӯз бир ойгача нишонланадиган жойларда эса бу иккала байрам бир-бирига уланиб, ўзаро қўшилиб кетган. Шундай жойларда баҳор тантаналари «Наврӯз» билан бошланиб кетган ва «Гул сайиллари» билан якунланган, ўз поёнига етган.

Замонавий гул байрами, кенг маънода, табиат гўзалликларини тўла муҳофаза қилиш, маҳаллаларни ободонлаштириш, уларни боғ-роғ, гулзор, чаманзорга айлантиришга кўмаклашувчи байрамдир. Тор маънода эса гул байрами – бу табиатдаги энг гўзал мўъжизаларнинг бир-бирига, яъни, анвойи гулларга бағишланган катта шодиёнасидир. Гул билан учрашув – бу бағоят хурсандчилик келтирадиган чинакам гўзаллик билан бевосита учрашув демакдир. Шунинг учун ҳам, барча гулчиларнинг ўзлари етиштирган гуллар кўрки, тароватини намойиш қилгани уларни томоша қилиш орзуси, ниятида келган кишилар руҳиятида ҳақиқий гўзаллик байрамини вужудга келтирмоқда.

Аждодлардан бизга мерос гул байрамлари узоқ йиллардан буён бугунга қадар Юртбошимизнинг ҳақли таъбири билан ифодалаянда, «Гўзал Наманган» шаҳрининг қоқ юрагидаги Заҳириддин Муҳаммад Бобур номидаги Маданият ва истироҳат боғида эса ўзига хос шаклда жуда катта тантаналар билан давом этиб келаётганидан эса ўзингиз ҳам яхши бохабарсиз.

Шу боисдан ҳам кўлингиздаги қўлланма муаллифларнинг отаси ва бобоси Робиддин Исҳоқов томонидан бундан ярим аср муқаддам битилган Наманганга бағишланган «Гул шаҳри» сарлавҳали шеърни, сўзда сеҳр, шеърда ҳикмат бор, нақлига амал қилган ҳолда Сизнинг диққат-эътиборингизга ҳавола этмоқчимиз:

Гул тож кийиб
яшнаган шаҳар,
Кўзлари гул,

япроқлари гул.
 Гул сайлида –
 яйраган шаҳар,
 Лаблари гул,
 дудоқлари гул.
 Машраби гул,
 ғазаллари гул,
 Яширади ишқин
 ғунчага.
 Гулла шеърга
 битилган шаҳар,
 Ўхшар
 худди юзи кулчага.
 Сўзласа эл,
 бол томар тилдан,
 Забонидан
 тошади назм.
 Гул – ичида
 оқаради тонг,
 Тонг –
 гулларга этади таъзим...

Қадим-қадим замонлардан Фарғона вилоятидаги Дўсти Худо
 зиёратгоҳида эрта баҳорда аёллар иштирокида бошқа ҳудудларда ҳеч
 учрамайдиган арғувонгул ёки маҳаллий аҳоли тилида гули армуғон
 деб аталувчи сайил ўтказилади. Баҳорнинг эрта ёки кеч келишига
 қараб март ёхуд апрель ойи бошларида ушбу гулнинг пушти рангда
 очилиши маросимий равишда ҳам байрам қилинган. Қишлоқ аёллари
 томонидан айнан мазкур маросимга хос қатор таомлар тайёрланган.
 Дастлаб чалпак, ҳолвайтар, ундан кейин шўрва, палов пиширилган.
 Ушбу маросим учун тайёрланган таомлар асосан аёллар томонидан
 истеъмол қилинган. Ҳар бир таомни тановул қилиш чоғида отин
 аёллар томонидан Қуръон оятлари ўқилган. Шунингдек, айнан шу
 куни барча аёллар ўзаро давра бўлиб «зикри жаҳр» (суҳбат деб ҳам
 аталади) тушганлар. «Зикри жаҳр» ярим соат давомида айтилган.
 Шундан сўнг гули армуғон атрофида аёллар ўзларининг эзгу орзу-

ниятлари айтиб айланганлар. Маросим сўнггида Дўсти Худо мозори зиёрат қилиниб, бу оламдан ўтиб кетган аждодлар ва Дўсти Худога руҳига бағишлаб дуои фотиҳа ўқилган.

Улуғ аллома, буюк бобокалонимиз Абу Райҳон Беруний ўрта асрлардаги халқона баҳорий байрамларнинг оддий халқнинг ҳаётида қандай ўрин тутганлиги хусусида шундай ёзганди: «Ана шу ҳайитлар фақирлар ҳаётининг ниҳоятда танглигини кенгликка айлантирувчи, умидворларнинг барча орзуларини юзага чиқарувчи ва ҳалокатга яқинлашганларни хатар ва балодан қутқарувчи сабаблардан бири бўлди»...

ИСТИБДОД – МУСТАМЛАКА ДАВРИДАГИ БАЙРАМЛАР

XIX аср иккинчи ярмидан бошлаб Россия империяси Ўрта Осиёни замонавий қудратли армия кучи воситасида истило этиб, Ота юртимизни ўз мустамлакасига айлантирганлигини бугун мактаб ўқувчиси ҳам жуда яхши билади. Мустамлакачилар томонидан Туркистон ўлкасида амалга оширилган сиёсат, турган гапки, ота-боболаримизнинг ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётига ўзининг бениҳоя салбий таъсирини ўтказмай қолмаган.

Англия, Франция, Германия каби мустамлакачи давлатларнинг Осиё ва Африкадаги колонияларидаги бошқарув тажрибасини жиддий равишда ўрганган чор Россияси маъмурлари Туркистонда ўзларига хос «Рустамлака» (Ибора бизники. – Б. И., Н. И.) тизимини ўрнатганлар. Натижада, Туркистон ўлкасига янгича бошқарув тизими билан бирга ўзга халқларнинг турли-туман байрамлари, урф-одатлари ҳам аста-секин кириб кела бошлаган.

Истибдод йилларида чор Россияси ҳокимияти – Туркистон генерал-губернаторидан тортиб то мингбоши ҳамда қозиларгача – халқни миллий истиқлол йўлидаги озодлик ҳаракатларидан бутунлай чалғитиб юбориш, маҳаллий аҳолини итоатгўй, муте, лоқайд ҳолатда сақлаш, ва шу тарзда ўз ижтимоий-сиёсий мавқеини мустаҳкамлаб олиш мақсадида анъанавий халқ байрамларининг турли даражада ўтказилишига маълум даражада йўл беришга мажбур бўлгандилар.

Тарихий манбаларда қайд этилишича, Тошкент яқинидаги Зангиота ва Тўйтепа сайилгоҳларида уюштирилган Наврўз байрамларида генерал-

губернатор фон Кауфманнинг шахсан ўзи ҳам қатнашган. У гиламлар тўшалган тўртбурчакли майдон саҳнасида кўзни қамаштирувчи зарҳал миллий кийимларни кийиб, ўз юксак санъатини намоён этган уч нафар раққосга шахсан ўз қўли билан совғалар улашган. Мустамлакачилар бу каби ҳаракатлари орқали маҳаллий халқ орасида ўз обрўсини оширишга интиланган. Бироқ, бундай анжуманларда миллий мустақиллик, ҳуррият, эркинлик тўғрисида ҳам турли-туман гап-сўзлар бўлиб тургани учун кейинчалик истилочилар халқона байрамлар – сайиллари ўтказилишини тақиқлаб қўйганлар. Ҳатто, дорбозлар ҳам дор тикиб, эл-юртга томоша, ўйин кўрсатиш учун миршаблардан рухсат оладиган бўлиб қолган эди. Бунга Россия империяси истилоси арафасидаги воқеалар тасвирланган «Ўтган кунлар», мустамлакачилик даври ҳамда Биринчи жаҳон уруши бошланган даврлар ҳақида ҳикоя қилувчи «Шум бола» бадиий фильмлари томошаси чоғида ўзингиз ҳам яққол амин бўлгансиз.

XX асрда ўзбек байрамлари ўта мураккаб бир даврни ўз бошидан кечирган. Ушбу аср бошида янги ғоялар тантанаси учун кураш ниҳоятда кучайган. XIX аср охирларида бошланган ғоявий-сиёсий кураш XX аср бошида янада авжига чиққан. Бу жараёнда турли сиёсий оқимлар вужудга келган. Миллий маданият, чунончи, урф-одатлар ва байрамлар мазмун-моҳиятини «қайтадан англаш», уларни замон талабларидан келиб чиққан ҳолда ислоҳ қилиш ғояси маҳаллий аҳолининг илғор фикрли зиёлилари, жафокаш жадидлар томонидан тўла-тўқис қўллаб-қувватланганди.

Дин арбоблари ислом дини анъаналари ҳамда қадриятларини ўзга маданиятларнинг салбий таъсирларидан сақлаб қолиш мақсадида Европа маданиятига, ҳозирги даврда эса ўзини яққол намоён этиб, дунё миқёсида башарият онги ва қалби устидан ҳукмронлик қилишга интила бошлаган «оммавий маданият»нинг айрим намуналарига қарши бош кўтарганлар. Уларнинг тарафдорлари ҳам соф исломий урф-одатларни сақлаб қолиш, янги анъаналарни эса ижобийми, салбийми, бундан қатъи назар, халқ ҳаётига сира ҳам яқинлаштирмасликка ҳаракат қилганлар.

Нигилистик (инкор этувчи) кайфиятдаги большевик истилочилар XX асрнинг 20- йилларида ўзига хос «пролеткульт» оқимига бирлашиб, миллий маданиятларни таг-томири билан қўпориб ташлаб, мутлақо янги коммунистик маданиятни барпо этиш ғоясини илгари сургандилар.

Социал-демократик йўналишдаги сиёсий партиялар эса ўзларини халқ анъаналарининг энг ижобий жиҳатларини сақлаб қолиш тарафдори

қилиб кўрсатсалар-да, аслида янгича пролетар маданиятни ҳаётга жорий этиш учун жон-жаҳдлари тинимсиз тарзда курашганлар. Бундай ўзига хос маданиятларнинг аёвсиз кураши натижасида, Россия – метрополияда ўтказилаётган турли-туман сиёсий чора-тадбирларнинг айрим шакллари Ўрта Осиё шаҳарларига ҳам аста-секин кириб кела бошлаган.

Социал-демократик партия томонидан 1904 йил Тошкентда илк бора «Маёвка» (баҳорги дала сайили) уюштирилган эди.

Маҳаллий зиёлилар ичидан етишиб чиққан маърифатпарварлар – жадидлар, яъни янгилик тарафдорлари эса эски, қотиб қолган ўқитиш усулларини ислоҳ қилиш, маҳаллий халқ турмуш тарзига замонанинг илғор янгиликларини олиб киришга ҳаракат қилганлар. *Жадидлар* деб ном олган бу миллий маърифатпарвар зиёлилар мавжуд одатларни қайтадан идрок қилиш, ундаги энг яхши анъаналарни, қадриятларни янада ривожлантириш, замон талабига жавоб бермайдиган, эскирган расм-русумларни тўла бекор қилиш, даврнинг илғор янгиликларини ўзбек халқи ҳаётига жорий этишга тинимсиз тарзда интиланлар.

Бу сиёсий оқимларнинг ҳар бири келажакда халқ ҳаёти, сиёсати, иқтисоди, маданияти, шу жумладан урф-одатлари ҳамда байрамлари қандай бўлишини олдиндан белгилашга уринганлар. Бироқ, минглаб йиллик тарихга эга халқ ҳаёти, маданияти ва байрамлари тақдирини бирор-бир ғоявий-сиёсий оқим вакиллариининг хоҳиш-истагига кўра асло ҳал қилиб бўлмас эди. Чунки, миллий байрамлар ва маросимлар, энг аввало, жамият тараққиётига, халқнинг эҳтиёжи, манфаатларига боғлиқ энг юксак маънавий-маърифий ҳодиса ҳисобланади.

Миллий маданият равнақини белгилашда жадидлар ўта муҳим ўрин тутганлар. Фурқат, Бехбудий, Мунаввар қори, Ибрат, Тавалло, Сўфизода, Авлоний, Чўлпон, Фитрат, Ҳамза сингари бениҳоя илғор маърифатпарвар зиёлилар халқнинг мавжуд турмуш тарзини бироз бўлса-да ўзгартириш, унга замонанинг янгиликларини олиб кириш, мактаб, маориф, матбаа, театрлар ташкил этиш масаласига халқнинг диққат-эътиборни ошириш учун фаол равишда курашганлар.

Жумладан, улар миллий газеталарда ўзларининг миллий одат, анъана, маросимлар ва байрамлар ҳақидаги қарашларини бетўхтов тарғиб-ташвиқ қила бошлаганлар. Масалан, Исҳоқхон Ибрат: «...Ҳали ҳам биз ўз динимизга ҳаракат қилмай, ақча топсак, ҳою-ҳавас, овлоқ тўйларга ўн минг сўм беҳуда исроф қиламиз», – деб маҳаллий аҳоли

дунёқарашидаги иллатларни кескин қоралаган. Исрофгарчилик энг катта кулфатларга сабаб бўлаётганини таъкидлаган. Исҳоқхон Ибрат кишиларни ўзларининг ортиқча пулларини беҳуда ҳою-ҳавасларга сарфламай, ўғил-қизларини замона зайлига мувофиқ тарзда ўқитишга ишлатишга чақирган эди.

Чўлпон бўлса «Садои Фарғона» газетасида: «... илгари вақтларда бундоқ беҳуда исрофлик тўйлар ҳам бўлмас...»лигини таъкидлаган ҳолда йиғилган бойлик, бисотларни миллат равнақи йўлида сарфлаш мақсадга мувофиқлиги хусусида даъват этганди.

«Нажот» газетасида Туркистон мусулмонлари съезди қарори асосида «Шўрои Исломия» ташкилотининг ўта катта маблағ сарфлаб, исрофгарчилик билан ўтказилаётган тўй ва маъракаларни тартибга солиш тўғрисидаги қарори эълон қилинган. Унда бугунги давр учун ҳам ўта муҳим аҳамиятга молик бунёдкор ғоялар илгари сурилган:

Биринчи: жаноза куни имом ва уламоларга йиртиш ва чопонлар улашмоқ, қариндош-уруғларга қора кийимлардек нимарсалар бермоқ, ювғувчи ва отунларга ижро хизматларидан зиёда ҳар хил кийимлар бермоқ, отунлар келуб (баланд) товуш чиқаруб ўкумоқ, садр қилмоқ, хотунларга улашуладурғон етти гул, қовоқ оши, қор ёвди, лайлак келди, қовун-узум, йигирма, қирқ, ҳайит, фотиҳа ва йил ошидек халққа ош бериладургон исрофлар, қозоқлар орасидаги йил оши, пойкорлар (солиқ йиғувчи, ходим, хизматкорлар) ва аҳли касабалар тарафидин арвоҳ пири бирлан бериладургон ош ва зиёфатларни йўқ қилинди ва булар жаноза куни давлатлик кишилар (бойлар) уламо ва имомларга пул билан ҳайрат (ҳайрон қолдириш) қилмоқлари ҳам. Мазкур маърака кунларида маҳалладин уч-тўрт кишини чақируб, хатми Қуръон қилдурмоқлари мумкиндур.

Иккинчи: қиз тўйларидаги совчигарчилик, фатир, кичик тўй, қозон қайтариш, катта тўй, базм исрофлари ва юз кўрар ҳайитларда молни ёйиб келинни кўрмоқ, қиз оши бермоқ ва никоҳ кунларида илончилар ўйнатмоқ, ёр-ёр айтмоқ, хотунларнинг ҳар бирига алоҳида нон ва ошлар тортмоқ, тўққиз-тўққиз, сандукларда чируб кетадургон гулли кўрфа (кўрпа) ва фок (пок) кўрпалардек фойдасиз моллар, кўчалардин сиёча кўтариб ёки ароба ва тўйларга ғалла ва бошқа хил нарсалар ортуб, тўй юбормоқ, қиз олардаги қалин олмоқ ва шунга ўхшаш исрофот ва бидъатлар билкуллия мамнуъ (маън этилган)дир.

Булар ўрнига келин ва куёв тарафлари кийим ва зарур уй асбоблари тўғрисида пул ила битишсунлар, ҳамда никоҳ куни куёв ўзининг ошнолари ва маҳалла кишилари бирлан бекарнай, фақатгина сурнай бирлан боруб, никоҳ қилурлар ва келин тараф ўз қариндошлари бирлан келинни олиб борурлар. Фақатгина куёв ила борадургон кишиларнинг йигирма – қирқ кишидан ошмаслиги, келин ила борадургон хотунлар ўн-йигирмадан ошмаслиги лозимдур. Чорлари ҳам бир мартабагина бўлиб, куёв ила бирга борадургон кишилардин келин ила борадургон хотунлар ҳам ўн кишидан ортиқ бўлмасун. Чорларида таом фақат емоқ учунгина бўлиб, тугуб олуб кетмоқлари ва яна бешик тўйи, чиллагаразонлар бутунлай йўқолуб битсунлар.

Учинчи: ўғил тўйида атроф маҳаллалардан одамлар чақириб, ош бермоқ, улоқ бермоқ, хотун оши бермоқ, хатна қилинадургон болаларга... кўчаба кўча саргардон қилуб оқча йиғмоқ ва шуларга ўхшаган исрофлар билкуллия мамнуъ (маън этилган)дир. Фақатгина давлатлик кишилар уламолар ва имомларни чақируб кичикроқ бир мавлуд (туғилиш) мажлиси ясаб ва фақир кишилар маҳалладан уч-тўрт кишинигина чақириб, ўғилларини хатна қилдирурлар.

Мавлуд мажлисини ҳам кўп катта қилиб юбормасдан, мумкин қадар иқтисодни риоя қилсалар (тежаб-тергаб сарф қилсалар), ҳам тўйга атаган пул ва ғаллаларини маҳаллаларидаги оч ва яланғоч, беуй ва бечораларга, мактаб, мадраса ва жамияти хайрияларга берсалар.

XX аср бошидаги турли байрамлар ҳақида сўз борганда Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг бевосита шахсий ҳамда оилавий ҳаётига доир маълумотларни ёдга олиб ўтирмасдан, унинг айёмларни ташкиллаш борадаги фаолиятига алоҳида диққат-эътиборни қаратмоғимиз лозим. Байрамлар масаласига Ҳамзанинг турлича жанрлардаги асарларида анчагина кенг ўрин ажратилганди. Унинг «Рамазон» шеъри, «Қурбон байрами куни» номли мақоласи, «Бугун – 8 март» пьесасида бевосита тўй-томошалар, маросимларга муносабат билдирилган. Шунингдек, унинг амалий фаолиятида ҳам байрамлар уюштириш масаласи ғоятда муҳим ўрин эгаллаганди. Ҳамзанинг байрамларга доир фаолиятида тўрт йўналиш мавжудлиги кўзга яққол ташланади.

Ҳамза, энг аввало, фаол жамоатчи арбоб сифатида жамиятнинг тараққиётига ғов бўлаётган эскилик сарқитларига қарши кураш олиб борган. Унинг 1914 йил ёзилган шеърларида ва «Қурбон байрами

куни» мақоласида диний байрамлар бойлар ва дин пешволари учун бойлик орттириш, камбағаллар учун эса янада қашшоқлашиш куни бўлаётгани аччиқ ташвиш, алам билан таъкидланган. Ҳамза кишилар дунёқарашида қолоқлик, жаҳолат янада кучайиб кетганидан қаттиқ афсусланиб қуйидагиларни ёзади: «... боғларга чиқиб қарта ўйнамоқ, гўдакларимиз (болалар) эса тухум, пилдирок ўйнамоқ, уламо ва ағниё ва косибларимиз эса бари (фақатгина) қорин тўйдирмоқ, бировларни надомат ва ғийбат қилмоқ, хуллас, сар фисқу (бузуклик, ахлоқсизлик) номашруъ ишларга саргардон (эс-хушини йўқотганлик, паришонлик) ва оғушталик (аралашган, буланганлик)дан иборатдир».

Иккинчидан, Ҳамза халқимизнинг яхши, ижобий анъаналарни ривожлантиришга ҳамда байрам кунларини қуйидагича ўтказишга чақиради: «... байрам қилув, бир-бириникига меҳмон бўлиб бормоқ, меҳмонхоналарда, дарсхоналарда беш-ўн кишилашиб мажлис қилмоқ, ... уламолар авомга, ағниё фуқароларга ёрдам қилмоқ... мактаблар очмоқ, кўҳна мадрасаларни (тезроқ) тузатмоқ, кўр, шол ёхуд кар ва заифлик мажбурияти ила жуда ожиз қолган тул хотин, бева, бечора, етимларни тарбия қилмоқнинг энг тўғри йўлларини изламоқ, хусусан, ўқув усулларини бўлса замонга мувофиқ таҳсил қилмоқ, ахтармоқ... мамлакатимиздаги (турли-туман) камчиликларни фикрлашмоқ, сўнг ўн минглаб халқимизни ўз бағрига тўплаб турган жомеларимиздаги ваъзларимиз (тарғибот ва ташвиқот) орқали юқоридаги заруриятдан халқимизни огоҳ қилмоқ... энг муҳим (инсоний) бурчимиздир».

Ҳамза миллий халқ байрамларини жуда ҳам эъзозлаган. Уларни ташкил қилишда (жумладан, Хоразмда «Қовун сайли», Наманганда «Гул байрами», кўпгина жойларда «Наврўз байрами») ниҳоятда фаол равишда иштирок этган.

Учинчидан, Ҳамза Ўзбекистон ҳудудида байрамларни фаол уюштирувчи – ташаббускорлардан бири бўлган эди. Ҳамза ташкил қилган театр труппаси ўз фаолиятини айнан байрам куни бошлаган. Ҳамзанинг ижтимоий-сиёсий фаолиятида хотин-қизларнинг озодлиги масаласи алоҳида ўрин эгаллаган. У хотин-қизлар кунида «Оилавий кечалар»ни ташкил қилиб, суҳбатлар ўтказган. Аёллар иштирокида концертлар қўйган. Айнан шундай тадбирлар учун «Масъул ходим», «Бугун – 8 Март» каби пьесаларни ёзган эди.

Тўртинчидан, Ҳамза ижодкор сифатида ўша даврда муҳим ўрин тутиши лозим бўлган янги байрамларни уюштиришга ҳаракат қилган.

1911 йилда Тошкент зиёлилари биринчи бора «Шарқ кечалари» тадбирини ўтказгандилар. Бу тадбир Шарқ мамлакатларида ҳам жуда катта шуҳрат қозонганди. Ҳамза «Шарқ кечалари»ни халқ сайиллари, оммавий инсценировкалар, концертлар ҳамда агитспектакллар билан бойитилиши унинг оммавий театрлаштирилган байрамга айлантириб юборилишига ўзининг муносиб ҳисса қўшган эди.

Ҳамза «Шарқ кечалари»ни 1919 йилнинг апрелида Тошкентда ўлка сайёр драма труппасининг гастроли вақтида «Турон» театрида ташкил қилган. Кеча дастури 5 қисмдан иборат бўлиб, ундан турли шарқ миллий куйлари, қўшиқлари, «Ишчи», «Қармоқ», «Кайф учди» сингари кичик инсценировкалар жой олган. Уларда Ҳамза турмушда учрайдиган салбий ҳодисаларни юмор ҳамда сатира орқали кулгили тарзда гавдалантирган. Қиморбоз, банги каби салбий «тип»ларнинг хатти-ҳаракатини реал ҳаётини воқеалар орқали намоиш этган. Кеча бошланишидан анча олдинроқ Ҳамза қиморбоз ва банги қиёфасидаги актёрларни сайил майдонининг олдиндан белгилаб қўйилган жойига ўтқазиб қўяр, улар эса ўзларининг «касб-ҳунарлари»ни элга намоиш қилишни бошлаб юборар эдилар. Воқеалар энг қизиган пайтда бўлса Ҳамзанинг ўзи сахнага чиқиб келиб, йиғилган халқ олдида жамиятни юксак тараққиётга даъват этувчи оташин нутқ сўзлар эди.

У «Шарқ кечалари»га атаб «Қузғунлар»ни ёзган. Асар мазмуни агитсуд йўналишида бўлса-да, унда судья, айбловчи ва ҳимоячи йўқ. Намойиш этилаётган воқеалар тўғрисида ҳукм чиқариш масаласи эса томошабинларнинг ўзларига ҳавола қилинган. Инсценировкада тўрт ижобий вакил: Ишчи, Деҳқон, Ҳунарманд, Қоровул ва «Қузғунлар» (хон, мурид, қўрбоши, мингбоши, аскар, жаллод, миршаб, каландар, фолбин, кинначи, гўрков, ўғри, судхўр, қўшмачи ва ҳоказо – жами 45та) қатнашганлар. Инсценировка 16 эпизоддан иборат бўлиб, ҳар бир эпизодда барча қатнашчилар бир мартадан сахнага чиққанлар. Воқеаларнинг намоиши жараёнида ушбу «қузғунлар»нинг салбий жиҳатлари янгидан очилганди. Ҳамза «Шарқ кечалари»ни Тошкент, Андижон, Бухоро, Хоразмда катта байрам сифатида уюштирган.

XIX аср охири – XX аср бошларида Чор Россияси Ўрта Осиёни босиб олганидан сўнг истилочилар ўз сиёсати билан бирга, бу ерга

махаллий халқлар турмуш тарзига унчалик даражада мос келмаган ўз маданиятини ҳам олиб киришга уринганлар. Халқ онги ва қалбидан 3500 йиллик давлатчилик ҳамда халқ байрамлари, маданияти, урф-одатларини секин-аста сиқиб чиқариб ташлашга интиланлар. Чунки, бирор-бир халқни бутунлай йўқ қилиб ташлаш учун қирғинбарот уруш қилиб ўтирмасдан, унинг маданияти, тили, урф-одат, анъана, қадриятлари астагина йўқ қилинса, у этнос ўз-ўзидан истилочиларга бўйсунди, ўз йўлини йўқотиб, фақат ўзгаларнинг ортидан эргашиб юрадиган оломонга айланиб қолади. Буни бемалол исботлаб берувчи далилларни эса ўзингиз ҳам керагича келтира оласиз.

Лекин, халқимиз истилочиларнинг манфур орзуларига қарамай, ўзининг минглаб йиллик тарихга эга бўлган турли байрамлари, урф-одатлари, миллий қадриятларидан сира ҳам воз кечмади. Яширинча бўлса-да, ўзининг миллий байрамларни нишонлайверди. Ўзлигидан кечмади. Ҳамиша эрка, озодликка, хурликка интилиб яшади.

Хуллас, ўзбек халқ анъанавий байрамлари ушбу даврда маълум даражада трансформация (ўзгариш)га учради. Ўлка аҳолисини ҳар томонлама қуллик исканжасида тутиб туришни хоҳлаган мустабид тузум тарафдорлари маҳаллий аҳолининг маънавиятини йўқотишга тинимсиз равишда уринганлар. Натижада, гарчи бутунлай йўқотишга муваффақ бўлинмаса-да, анъанавий халқ байрамларининг мазмун-моҳияти, тарбиявий хусусиятларига катта зарар етказилган.

1917 йил феввалида ўзга партиялар билан ҳамкорликда Россия императори Николай II ни, октябрда эса оломон кучига таяниб Муваққат ҳукуматни афдариб ташлаган коммунистлар дастлаб Петроградда, сўнгра Туркистонда ҳам сиёсий ҳокимиятни эгаллаб олгач, маҳаллий аҳолини ўз томонига оғдириш мақсадида сиёсий, диний эътиқод эркинлиги ва миллий анъаналарни ривожлантириш ҳақида катта ваъдалар берганлар. Жумладан, уларнинг илк расмий ҳужжатларидан бири – «Россия ва Шарқнинг барча мусулмон меҳнаткашларига» номли (1917 йилнинг, 20 ноябридаги) мурожаатида шундай дейилади: «Бундан буён сизларнинг эътиқодингиз ва урф-одатларингиз, миллий ва маданий муассасаларингиз озод ва дахлсиз деб эълон қилинади. Ўз миллий ҳаётингизни эркин ва монесиз тарзда қуриш. Бунинг учун ҳуқуқларингиз бор». Улар ҳатто, миллий эътиқод ва анъаналарни ҳимоя қилиш кафолатини ҳам берганлар: «Билингки, сизларнинг ҳуқуқларингизни, Россиядаги барча халқларнинг

хуқуқлари каби, инқилоб ва унинг органлари, ишчи, солдат ва дехқон депутатлари советлари бор кучи билан муҳофаза қилади».

Бирок, Шўро давлати ҳукмдорлари ўз ижтимоий-сиёсий, иқтисодий мавқеини тўла мустаҳкамлаб олганидан сўнг барча ваъдаларини, табиий равишда, унутганлар. Аксинча, улар томонидан берилган ваъдаларга тамомила тескари бўлган атеистик, экстремистик, террористик фаолият юритила бошланган. Жумладан, барча миллий байрамларимиз тақиқлаб қўйилган. Уларнинг бирортаси ҳам шўролар давлати байрами тизимига, тақвимига киритилмаган.

Ўзбек халқнинг минглаб йиллар давомида мавжуд бўлган миллий анъанавий байрамларининг ўрнига шўроча байрамларни жорий қилишга ғоят фаол киришилган. Масалан, Октябрь тўнтаруви нишонланадиган инқилоб куни (7 – 8 ноябрь), АҚШдаги Чикаго фожиаси муносабати билан пролетариат курашини нишонловчи кун (1 май), хотин-қизларни сиёсий-ижтимоий фаолиikka чорловчи кун (8 март) сингари ўзларининг манфаатига хизмат қилувчи турли тарихий воқеаларни байрам сифатида нишонлаш анъанаси жорий этилган.

Ушбу байрамлар орқали большевиклар ўзларининг коммунистик идеологиясини бетўхтов агитация-пропаганда қилишни кучайтирганлар. Шўроларнинг сўзи билан иши бир-бирига мувофиқ эмаслигини аста-секин англаб етган халқ уларнинг тадбирларига бефарқ қарай бошлаган. Шунда улар аҳолини коммунистик тадбирларга жалб этишнинг антиқа йўлларини қўллашга киришганлар. Жумладан, одамлар қизил клубларга ошга таклиф қилинган. Улар ош тановул қилаётган вақтда эса халққа янгича большевистик тузум афзалликларини гўёки намоиш этувчи коммунистик агитация характеридаги томошалар кўрсатилган. Бундай томошалардан асосий мақсад, турган гап-ки, одамларни гўёки жуда ҳам тез орада ишчи ва дехқонлар томонидан барпо этилажак коммунистик тузум, шўроларнинг идеологияси тантанасига ишонтириш бўлган.

Шўролар омма онгига таъсир қилиш мақсадида янада қизиқарли, таъсирчан шаклларни излаб топишга интилганлар. Жумладан, оммавий инсценировка, митинг – концерт, агитсуд, жонли газета, театрлашган намоиш кабилардан кенг миқёсда унумли фойдаланилган.

XX аср 20- йилларида коммунистлар томонидан очиқ майдонда ўтказиладиган байрамлар кўпинча митинг – концертлар шаклида ҳам ташкил қилинган. Бу ўша даврдаги тарғибот-ташвиқотнинг энг оммавий

турларидан бири ҳисобланиб, унинг бадиий-образли сюжети нотиклар (воизлар, лекторлар) нутқи ва унга илова шаклида кўшиқлар, шеърлар, драматик лавҳалар ҳамда ҳоказолар билан янада кучайтирилганди.

Бу даврда катта очик майдонларда ўтказилган байрамларнинг яна бир йирик тури – театрлаштирилган карнавал (маскарад кийимларида, турли-туман томошалар ва ўйин-кулгилар билан ўтказиладиган оммавий сайил) намоишларидир. Улар асосан диний байрамлар куни (ҳайит)да динга қарши атеистик тарғиботнинг воситаси сифатида ташкил этилган. Бундай янгича шакллар қизиқарли, томошага бой ва таъсирчан бўлган. Уларни деярли бутун шаҳар аҳолиси бениҳоя катта қизиқиш билан томоша қилган.

Эрта тонгда бошланиб, ярим тунда тугайдиган театрлаштирилган байрам – томошалар қуйидаги композицион қисмлардан иборат бўлган:

1. Муқаддима: шаҳарнинг ҳар бир туманида митинг ва митинг-концертлар.

2. Воқеалар ривож: шаҳарнинг марказига қараб йўл олган бир неча карнаваллаштирилган намоиш.

3. Воқеалар авжи: шаҳарнинг марказий майдонида ташкил этилган театрлаштирилган агитсуд.

4. Хотима: шаҳарнинг марказида халқ сайиллари, ўйинлари ҳамда майдонларда концертлар ва спектакллар намоиш қилинган.

XX аср 20- йилларида Шўролар ўзларининг барча тадбирларини байрамона равишда жуда катта тантаналар билан ташкил этишга ҳаракат қилганлар. Улар ушбу тадбирлар орқали ўз ҳаёлий коммунистик ғояларини аҳолининг, айниқса ёшларнинг онги ва қалбига турлича текин томошалар воситасида сингдиришни асосий мақсад қилиб қўйган эдилар.

Россияда 1917 йилдаги Октябрь тўнтарувидан сўнг Шўролар томонидан, юқорида ҳам таъкидланганидек, ўз мақсадларига хизмат қилувчи, бутун йил мобайнида ўтказиладиган байрамлар тизимини яратилган. Улар: Янги йил байрами (1 январь), Хотин-қизлар байрами (8 март), Чикаго фожиаси муносабати билан пролетариат курашини нишонловчи кун (1 май), Иккинчи жаҳон урушида фашизм устидан қозонилган ғалаба куни (9 май), Октябрь тўнтаришига бағишланган Инқилоб куни (7 – 8 ноябрь). Бу ижтимоий-инқилобий байрамлар Совет давлатининг барча ҳудудларида, шу жумладан Ўзбекистонда тантанали равишда, кўтаринки руҳда нишонланиши шарт бўлган.

Шўроларнинг энг асосий байрамлари иккита (1 май ва инқилоб куни) эди. 1 май байрами тарихи АҚШнинг Чикаго шаҳрида бўлиб ўтган пролетариат намоёйишидан бошланган. Бу сиёсий тадбир шўро сиёсатдонларига сиёсий жиҳатдан анчагина саводсиз бўлган ишчи-деҳқонларни хусусий мулкдорларга ва тадбиркорларга қарши қонли курашга даъват қилиш мақсади нуктаи назаридан жуда зарур бўлган. Россия империясида бу тадбир 1890 йиллардан нишонлана бошлаган. Ўлкамизнинг катта шаҳарларида 1 май байрами 1905 йилдан бошлаб ўтказилган эди. Уни нишонлашни эса, энг аввало, рус инқилобчилари бошлаб бергандилар.

Бу байрам Туркистондаги мавжуд ижтимоий-сиёсий аҳволдан келиб чиқиб: иш ташлаш, намоёйишлар, митинглар каби шаклларда ўтказилган. Полиция, турган гап-ки, қонуний асосда инқилобчиларни (аслида эса бузғунчиларни, экстремистларни, террорчиларни) таъқиб қилишни кучайтирган пайтда, 1 майни нишонлаш яширин равишда, шаҳар чеккасида маёвкалар шаклида уюштирилган. Биринчи майни нишонлаш қандай шаклда ўтказилишидан қатъи назар, у оммавий инқилобий ҳаракатнинг ўсишига анчагина жиддий таъсир кўрсатган. Ушбу ҳаракат инқилобий-сиёсий, революцион тўнтаришни амалга оширишнинг энг муҳим, кучли омилларидан бири бўлганди. 1 май байрами 1917 йилги давлат тўнтариши амалга оширилгандан кейин Шўролар ҳокимиятининг ички ва ташқи душманларига қарши кураш, маданий инқилобни амалга ошириш, социализм системасини барпо этиш шиорлари остида уюштирилганлигини эса катта, кекса ёшдаги кишиларнинг ўзлари ўз кўзлари билан жуда кўп бора кўрганлар.

Шўролар мамлакатада бу байрам икки кун давомида намоёйиш, сайил, тантана ҳамда томошалар шаклида ўтказиларди. Корхоналар, муассасалар, ўқув юртларида байрам арафасида тантанали мажлис ва тематик концертлар бўларди.

Бу байрамни нишонлаш ижтимоий-сиёсий аҳамият касб этувчи коммунистик тарбия воситасига айлантирилган. Жумладан, бу даврда 7 ноябрь куни эрталаб Тошкентдаги энг катта майдонда ҳарбий парад ва меҳнаткашларнинг намоёйишлари бошланарди. Шаҳар марказидаги бу жой ўша пайтларда «Ленин майдони» деб аталарди.

У Ўзбекистон Республикаси шўролар истибдодига барҳам бериб, истиқбол ибтидоси бўлмиш ўз истиқлолига эришгандан кейингина

расмий равишда «Мустақиллик майдони» деб юритила бошланди. Шўро тузуми даврида барча шаҳар ва йирик аҳоли пунктларининг марказий майдонларида ҳам айнан 7 ноябрда халқ намоишлари, сайиллари бўлиб ўтиши анъанага айланган эди. Бу намоишларда Шўролар давлатининг ҳарбий куч-қудрати, ишлаб чиқариш соҳалари ютуқлари намоишига катта аҳамият бериларди. Бу тадбирларнинг барчасидан кўзланган асосий мақсад эса аҳолини коммунистик руҳда тарбиялаш, халқ оммасини атеистик, шўролар давлатининг бузғунчи, вайронкор ғоялари асосида бирлаштиришдан иборат эди.

Шўроларнинг икки бош байрамининг асосий шакли – намоиш ҳисобланарди. Партия-давлат ташкилотларининг раҳбарлари Ленин ҳайкали пойдевори устидаги минбарда савлат тўкиб, тик туришарди. Халқ оммаси эса майдон бўйлаб уларнинг олдидан намоиш қилиб ўтарди. Бу намоишларга ишчи-хизматчилар ва талабалар мажбурий равишда жалб этиларди. Намоиш иштирокчилари раҳбарлар турган минбар ёнидан ўтаётганида овоз кучайтирувчи техник воситалардан: «Ура! Ура! Яшасин коммунистик партия! Бор бўлсин совет халқи! Партия ва халқ бирдир!..» сингари шиорлар янграб турар эди.

Шўроларнинг байрамларида янги пролетар маданият шакллари ўта кенг тарғиб қилинарди. Шулардан бири миллий заминга мутлақо эга бўлмаган карнавал эди. 80- йилларда шундай воқеа бўлиб ўтганди: Байрам куни Тошкентнинг ўша вақтдаги Комсомол кўли ҳудуди рақс майдонида духовой-эстрада ансамбли турли хорижий куй-қўшиқлар ижро этиб туради. Маҳаллий йигитлар улардан бирорта ўзбек куйини ижро этишни илтимос қилишади. Шунда оркестр аъзолари битта ҳам миллий куйни билмаслиги маълум бўлади. Ёшлар яна миллий куйни илтимос қилишганда, улар миллий куйлар оркестрда ижро этишга мутлақо арзимайди, деб ҳам ўзбекнинг йигитларни, шу билан бирга миллий маънавиятимизни ҳақорат қилишади. Бундай ҳолатлар шўро даврида ўтказилган байрамларда маҳаллий миллий маданият росаям топталганидан далолат беради. Бундай жуда шовинистик мазмундаги хатти-ҳаракатлар ҳам, ўз-ўзидан, турли-туман ижтимоий зиддиятлар келиб чиқишига маълум даражада асос солган эди.

XX аср 80- йиллар ўрталарида коммунистик ғоялар инқирозга учраб, Шўроларнинг тарғибот-ташвиқот шакллари ҳам эскирганлиги яққол сезила бошлаган эди. Шунда улар байрам тадбирларига миллий

айёмларга хос кўхна унсурлар: карнай-сурнай овозлари, масхарабоз-қизикчилар чиқишлари, миллий рақслар, халқ ўйинлари кабиларни кўшишга ҳаракат қилганлар. Лекин, турган гап-ки, тағзамини чирий бошлаган шўроларнинг байрамлари минглаб йиллик буюк тарихга эга бўлган миллий анъаналаримизга мутлақо пойдевор бўла олмасди.

Шўролар байрамлари уларнинг давлати асосли равишда тарих саҳнасидан тушириб юборилиши биланок, ўз-ўзидан биз учун мавқеи ва аҳамиятини йўқотганлигини барчамиз кўриб-билиб турибмиз.

Шўролар халқ оммаси онги ва қалбига коммунистик идеологияни сингдириш мақсадида, шахс ва миллатлар эҳтиёжларини инкор этиб, давлат манфаатларига хизмат қиладиган воситаларгагина таянардилар. Маҳаллий халқнинг миллий урф-одат, анъаналари, қадриятлари эса шўроларнинг мақсад-муддаоларига етти марталаб букилиб, қулларча хизмат қилмаганлиги сабабли, уларга қарши расмий ҳамда норасмий равишда тинимсиз тарзда қаттиқ кураш олиб бориларди. Турли халқ урф-одатлари ва байрамларининг ижобий ёки салбий жиҳатлари эса уларни мутлақо қизиктирмасди. Шўролар улкан империядаги барча этносларни бир бутун совет халқига айлантириб юбориш мақсадида турли миллатлар миллий қадриятлар ва анъаналарга қарши турганлар. Шўролар ҳокимиятининг дастлабки йилларидан бошлабқ уларнинг асл мазмун-моҳиятини тўла-тўқис англаб етишга мутлақо ожизлиги туфайли улар томонидан бўйсундирилган ҳамма халқларнинг миллий ва диний байрамлари тақиқлаб қўйилган эди.

Айниқса, неча минг йилларнинг чинакам синовидан мардона ўтиб келаётган «Наврўз» айёми Шўро даврига келиб, амалда расмий байрамлар қаторидан чиқариб ташланганди. Дастлабки даврда шўро сиёсатдонлари Наврўз айёмини тоталитар ва экстремистик моҳиятга эга коммунистик идеологиянинг манфур манфаатларига беминнат хизмат қилдиришга ҳам уриниб кўрган эдилар. Шу ниятда илк баҳор пайтларида шаҳарлардаги катта-катта майдонларда сиёсий томошалар ташкил қилинганди. Бундай томошаларни уюштиришга маҳаллий зиёлилар ҳам, турган гап-ки, мажбурий равишда жалб этилган.

XX асрнинг 30- йилларида шўролар давлатининг коммунистик экстремизм ва терроризмга асосланган динга қарши кураш ва қатағон сиёсати оқибатида Наврўз эскилик сарқити, диний байрам сифатида тўхтовсиз қораланган. Ўша пайтларда миллий байрамларни тағ-туғи

билан йўқ қилиб ташлаш мустамлакачиликнинг ўзига хос кўриниши сифатида намоён бўлган эди. Аммо, маҳаллий миллатлар кишилари чекка-чекка, овлоқ жойларда яширин равишда ўзларининг анъанавий байрам ва маросимларни ўтказавергандилар.

30 – 50- йилларнинг шахсга ўта сиғиниш даврларида анъанавий халқ одатлари ва байрамларини асраб-авайлаб, уни ҳимоя қилмоқчи бўлган зиёлилар эса «шўро давлатининг сиёсатига қарши ёт унсур» ёки «миллатчилар» сифатида айбланган. Ҳатто диний мазмунга эга бўлмаган халқона оддийгина маросимларида қатнашган кишиларга нисбатан турли-туман жазо чора-тадбирлари ҳам кўрила бошланган.

Шўро сиёсатдонлари томонидан қатағон йилларида эзгуликка эш бўлган айём – Наврўз байрамининг ўрнига «Колхоз тўйи» деган янги байрам жорий этилган. Коммунистик маданият тарафдорлари, яъни «эскилик сарқити»га қарши курашувчи фаоллар халқнинг ўз миллий, анъанавий байрамларини нишонлашига сира ҳам йўл бермас эдилар. Миллий байрамларга, шу жумладан, Наврўзга ҳам «эскилик сарқити» сифатида салбий муносабатда бўлиниб, унга диний байрам тамғаси босилган. Шўро сиёсатдонлари Наврўз байрамини ёқлашга журъат этган минглаб зиёлилар ва оддий юртдошларимизни «халқ душмани» сифатида айблаганлар ва уларни қатағон тегирмонига ташланганлар.

Аммо, барча тақиқлов ҳамда қаттиқ чора-тадбирларга қарамай, аждодлардан мерос миллий ҳамда диний байрамлар аҳоли томонидан яширинча нишонланаверган. Одамлар гўё дала сайлига чиқишгандек бўлиб, у ерларда Наврўз байрамини тантана қилганлар. Бундан хабар топган шўро фаоллари эса уларни турли шаклларда тинимсиз таъқиб этганлар. Шўролар даврида Наврўзни пинҳона нишонлаётган турли кишиларни қўлга олиш кампаниялари уюштирилган. Наврўз байрами тантаналарининг ташкилотчилари ва иштирокчиларнинг айримлари бўлса, коммунистик давлатга қарши фитна уюштирилаётганликда айбланиб, ҳибсга олинган, айримлари эса қамокқа ҳам ташланган.

Босқинчилар томонидан миллат ҳаётига бутунлай бегона ва ёт бўлган, миллий-маънавий қадриятларига мутлақо тўғри келмайдиган урф-одатлар, анъаналарни сингдириш орқали халқ турмуш тарзини ўзгартириш нияти кўзланганди. Маълум бир даражада, турли-туман йўллар ҳамда воситалар орқали, элни ўзининг асл ўқ илдизидан узиб қўйишга ҳам муваффақ бўлинган эди.

Аммо, ҳаёт фалсафаси, тарих фалсафаси миллатнинг маънавий борлиғига зўрлаб сингдирилган сунъий байрамлар ҳеч қачон абадий қолиши мумкин эмаслигидан юзлаб, минглаб марта сабоқ беради. Эл тақиққа учраган ўз миллий байрамларини очик нишонлай олмаса-да, доимо қалбининг энг тўрида эъзозлаб, ардоқлаб келган.

60- йиллар бошларида шўро мамлакатада ҳам миллий масалада бир оз «илиқлик» пайдо бўлиб, байрам, маросимларни ўтказишда сал жонланиш рўй берганди. Матбуотда халқ урф-одатлари, байрамлари ҳақида мақолалар ҳам пайдо бўлди. Илғор фикрли зиёлилар, маданият соҳасининг баъзи бир раҳбарлари ташаббуси билан жойларда Наврўз байрамини нишонлаш ҳаракатлари бошланди. Аммо, асрлар бағридан келган шодиёна, анъаналарни абадиятга айлантирган айём – Наврўз шўролар давлати байрами сифатида тан олинмади. Кўпгина зиёлилар, айрим бир раҳбарлар Наврўзнинг чинакам дунёвий, чинакам халқчил байрам эканини чин дилдан, қалбдан сезиб, англаб турсалар-да, яқин ўтмишдаги зуғум ва катағонларни эсга олган ҳолда, башариятнинг боқий байрами, анъанани ошкора қўллаб-қувватлашдан чўчиганлар. 60- йилларнинг ўрталарида маълум бир даражада халқ байрамларига бирмунча диққат-эътибор берила бошланган бўлса ҳам кишиларда шўро сиёсатидан ҳайиқиш, кўрқиш, ваҳимага тушиш кайфияти ҳали анчагина кучли эди. Шунинг учун ҳам миллий анъанавий байрамлар, ҳамда диний маросимлар ими-жимиди, кўрқа-писа, яширин равишда ўтказилар эди.

Бироқ, 70 – 80- йиллар ўрталарида ўзбек халқи азалдан севиб, бениҳоя ардоқлаб келган урф-одатлар ва маросимлар, байрамлар яна қайтадан чеклаб қўйилганди, Шўролар томонидан халқнинг миллий байрамларига қарши жуда кенг кўламда навбатдаги норасмий кураш бошланиб кетганди. Вилоятлардаги маҳаллий ҳокимият вакилларига жойларда миллий айёмларнинг ўтказилишига зинҳор йўл қўймаслик, уларнинг ўрнига эса янгича совет байрамлари ўтказилишини уюштириш зарурлиги ҳақида партия органлари томонидан очик ва ёпиқ, махфий буйруқлар тинимсиз жўнатиб туриларди. Чунки, шўро сиёсатдонлари, турган гап-ки, Ўзбекистонда миллий уйғониш жараёни бошланишидан жуда ҳам қаттиқ чўчирдилар, ҳадиксирардилар, кўрқардилар.

Шу ўринда муҳим бир хулосага, сабоқ чиқаришга арзигулик муҳим ҳолатга дуч келамиз. Наврўз сингари миллий байрамларни тақиқлаш

ҳақида гап кетганида ўзимиз ҳам унинг сабабини фақатгина Марказдан, собиқ Шўро тузумидан қидиришга одатланиб қолганмиз. Тўғри, биз ҳам юқорида таъкидлаганимиздек, компартия сиёсати ва мафкураси шуни талаб қилганлигидан мутлақо кўзни юмиб бўлмайди. Аммо, барча айбни фақатгина четдан қидириб, ўзимизнинг орамиздан чиққан, ўзларини эса халқимизнинг «етакчилари» деб билган айрим шахсларнинг шу давр сиёсати ва мафкурасига қандай муносабатда бўлганликларига ҳамма вақтлар ҳам ҳолисона баҳони беравермаймиз. Мамлакат раҳбари ёки шахс сифатида уларнинг ўз фикри ҳам бўлганмиди? Минг афсуски, улар ўзини «саллани олиб кел деса, каллани ҳам қўшиб олиб боришга доим тайёр» раҳбар сифатида намоён қилгандилар. Уларнинг бундай «хусусиятларини» бошқа республикалар раҳбарларига таққослаганда роса хайрон қолади киши. Нима учун ўша оғир даврда ҳам, масалан, Тожикистонга энг яқин туманларда яшовчи Сурхондарё вилоятининг баъзи фуқаролари Наврўз байрамини Тожикистонга яширинча бориб ўтказиб келадилару ёки Тожикистоннинг ушбу даврдаги раҳбарияти «Наврўз»ни ўтказишга имкон топди-ю, ўзимиздаги раҳбарларнинг ўзлари бунга тиш-тирноқлари билан қарши бўлдилар? Нима учундир шундай қилинди? Ўзининг халқини, унинг миллий қадриятларини эмас, аксинча ўзининг мавқеини сақлаб қолиш, нима қилиб бўлса ҳам амал курсисидан, раҳбарлик лавозимидан сира ҳам кетиб қолмаслик, ўзини ўйлаш, ўзи учун, амал учун яшаш ва ижро қилиш, яъни жуда амалпарастлик илллати шундай кулфатларга олиб келганлиги асло сир эмас. Наврўзнинг қатағон этилишига И. Усмонхўжаев, Р. Нишоновга ўхшаганларнинг «дўппини ол деса, каллани олиб келганлиги» сабаб эмасми? Бу ўз амалини сақлаб қолиш учун қилинган ҳунар эмасми? Халқимиз шундай хизмат қилишни ўзига роса эп кўрган ва ялоқхўр бўлган бундай малайларни аччиқ киноя билан «бўзчалар» деб аташи асло бежис эмасди.

XX асрнинг 80- йиллари ўрталарида Шўролар давлати инқироzi бошланганида улар охирги кучларини тўплаб, коммунистик идеология ҳукмронлигини бир амаллаб асраб қолиш учун бутун жон-жаҳдлари билан ҳаракат қилганлар. Миллий байрамлар, жумладан Наврўз Ўзбекистонда халқ байрами сифатида кенг нишонланишида тағин янги тўсиқлар пайдо бўлган эди. 1985 – 1988 йилларда оммавий ахборот воситалари (радио, телевидение, газета, журналлар)га Наврўз байрами ҳақида бир оғиз ҳам

гапирмаслик, у хусусида асло ҳеч нарса ёзмаслик тўғрисида фармойишлар берилганди. Шу даврда республика оммавий ахборот воситаларида эълон қилинган бош мақолалар таҳлил қилинганида инсон ҳуқуқ ва эркинлиги, унинг озодлиги, унинг учун бениҳоя қадрли бўлган миллий-маънавий қадриятлар роса таҳқирланганлигига бемалол гувоҳ бўлишимиз мумкин. Ўша даврда энг нуфузли газета бўлган «Совет Ўзбекистони»да қандай мақолалар чоп этилганлигига бир эътиборингизни қаратсангиз. Энг аввало, 1986 йилдан 1988 йилгача 21 март бутун башариятнинг боқий байрами бўлмиш Наврўз айёми кунида «21 март – ирқий камситиш тугатиш куни» рукнидаги мақолалар чоп этилганига гувоҳ бўламиз. Масалан, 1986 йил 21 март куни «Совет Ўзбекистони» газетасида «Шарпевиль акс-садоси» сарлавҳали мақола эълон қилинган. Унда асл миллий байрамимиз Наврўз ҳақида эмас, аксинча «Шарпевиль фожеаси Жанубий Африка халқи учун бурилиш нуқтаси бўлганлиги, ирқчи солдатлар уюштирган хунрезликдан кейин ушбу мамлакатда вужудга келган ижтимоий вазият...» тўғрисида ёзилганди ва «эскича методлар билан ҳокимиятни сақлаб қолиб бўлмайди, илгарилари қўл келган нарсалар бугунги кун учун яроқсиз бўлиб қолмоқда – буни Жанубий Африка Республикасидаги ирқчилар ҳам тобора равшанроқ тушуниб етмоқдалар. Ғарбдаги иттифоқчилари ҳам айнан худди шуни улар қулоғига қуймоқдалар. Ирқчиларнинг иттифоқчилари эса қандай қилиб бўлса ҳам Жанубий Африкада революцион портлашга йўл қўймаслик чораларини кўрмоқдалар», – деб таъкидланади.

Албатта, бу Африка ҳаётига доир воқеалар хусусида. Биз ҳам ирқчиликка бутунлай қаршимиз. Бироқ, бундай мақолаларнинг айнан 21 март – Наврўз байрами кунида босилиши ва уни «21 март – ирқий камситишни тугатиш куни» рукнида берилишининг ўзиёқ, очиғини айтганда, буюк халқимиз миллий-маънавий қадриятларини керагича камситиш, очикдан-очик инсон шаъни, кадр-қиммати, қадриятларига нисбатан беписандлик билан қараш, уни тап тортмасдан топташдан бошқа нарса эмаслигини кўрсатади. Орадан бир йил ўтгач, 1987 йил 21 мартда яна ўша «Совет Ўзбекистони» газетасида айнан шу рукнда «Миллий масалани ҳал қилишга икки хил ёндашув» номли мақола чоп этилган. Мақоланинг кишини ўзига жалб этадиган ва ниҳоятда таҳқирлайдиган жойи шундаки, унда яна ўша воқеа тилга олинади ва собиқ СССР давлатининг ирқий камситишларга нисбатан муносабати

билдирилиб, «СССР ирқий камситишнинг пайини қирқишга доир ҳар қандай қадамларни табриклайди ва уларнинг амалга оширилишини тўла-тўқис қўллаб-қувватлайди», – деб таъкидланади. Шу даврларда КПСС МКга раҳбар, бош бўлиб турган М. С. Горбачевнинг КПСС МКнинг январь Пленумида қатъий таъкидлаган қуйидагича фикри келтирилганди. Унга бир диққат-эътиборингизни қаратинг-а: «Айнан социализм миллий зулмни ҳамда тенг ҳуқуқсизликни, одамларнинг барча ҳуқуқларини турлича миллий важдлар билан бирон-бир тарзда камситишни тўла тугатди, барча миллат ва элатларнинг иқтисодий, маънавий тараққиётини таъминлади. Хуллас, партиямизнинг миллий сиёсатининг муваффақиятлари билан ҳақли равишда фахрланамиз». Бу фикрни халқимизнинг асл миллий, қадимий ва навқирон байрами бўлмиш Наврўзни йўқотиш учун кўрилган чора-тадбирлар билан ҳам таққослаб кўрадиган бўлсак, айнан социализм жойлардаги халқлар ва миллатларнинг ўзига хос миллий хусусиятлари, миллий-маънавий қадриятлари билан сира ҳисоблашмаганлиги, унга нисбатан ўзига хос камситиш ва таҳқирлаш сиёсатини юритганлигини чиндан англаб олиш сира ҳам қийин эмас.

Ўша пайтда улуғ шоир Абдулла Орипов бундай хатти-ҳаракатлар атайлабдан уюштирилгани, «юқорининг» ярамас, бемаъни сиёсатига қарши тузукроқ курашга журъат этилмаганлигига шама, ўзига хос ишора қилиб, ушбу тўртликни битган эди:

Сен бизни кечиргин эй, Наврўзимиз,
Ғафлатда чалғиди ул кун кўзимиз.
Юзингга шапалоқ тортиб юбордик,
Шўр пахта босамиз энди ўзимиз.

Наврўз ўтказиладиган сайилгоҳ, майдонларга бориладиган йўллар «юқорининг» қатъий равишдаги буйруғини олган, погонини йўқотиб қўйишдан роса ҳам кўрқадиган совет милицияси ходимлари томонидан тўсиб қўйилган. Дорбозларнинг баланд дорлари бўлса гурсиллатиб йиқитиб ташланган. Айрим ашаддий коммунистик раҳбарлар эса Наврўз байрамини кўзи қувонч кўз ёшлари ила нишонлаётган кекса аёлларларнинг айёмнинг шоҳона таоми – сумалак дошқозонларини, маросим иштирокчиларининг илтимос ва ўтинчларига заррача эмтибор бермай, сурбетларча ағдариб

ташлаганлар. Бундай миллий кулфатларга ушбу ёзувлар муаллифларидан бири – Бахтиёр Исоқовнинг шахсан ўзи ҳам гувоҳ бўлган.

Бундай таҳқирли ҳолатлар миллатпарвар кишиларнинг нафратини бениҳоя қўзғатган ҳамда мамлакатимизда бунёдкор ва вайронкор ғоялар тарафдорлари ўртасида жуда қаттиқ тортишувларни вужудга келтирган. Ёзувчилар, олимлар ва маданият ходимлари томонидан Наврўз қадимдан давом этиб келаётган ҳақиқий халқона байрами эканлиги, унинг мазмун-моҳияти табиат қонунлари билан чамбарчас боғлиқлиги ва Наврўзни энг яхши анъаналар асосида янада тараққий эттириш даркорлиги хусусида ниҳоятда жиддий фикр-мулоҳазалар билдирилган эди.

Мустамлакачилик сиёсати ўзининг манфур мақсадига эришиш учун халқимизнинг миллий байрамларига, эл-юрт кўнглига «Авесто» замонидаги Ахриманнинг иблис қизи Бужи сингари қаттиқ ваҳима солиб, таҳдид ва хуруж қилиб турган бир пайтда, айрим маҳаллий раҳбарларнинг большевикларнинг ашаддий экстремистик сиёсатини тўла-тўқис қўллаб-қувватлагани эса дард устига чипқон бўлган эди. 1985 йил 10 июлида Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси томонидан «жанговар ҳамда меҳнат жасоратлари билан социалистик Ватан озодлиги ва мустақиллигини (чиндан) ҳимоя қилган, унинг куч-қудратини улуғлаган ва юксалтирганларнинг табаррук хотирасини асраб-авайлаш мақсадида Ўзбекистон ССРда хотира кунини жорий этиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблансин. У ҳар йили март ойининг учинчи ўн кунлигининг якшанба кунини нишонлансин», деган бир бемаъни қарор қабул қилинганди. Қарорни диққат-эътибори билан ўқиган киши ундан мақсад-ўтганларнинг хотирасини эъзозлаш эмас, балки айнан март ойининг учинчи ўн кунлигида байрам қилинадиган Наврўз айёмининг ўрнида шундай бир тадбирни бир амаллаб ўтказиб олиш, халқни аслида чалғитиш эканлигини бемалол англайди. Демак, Хотира куни атайлабдан, айнан минглаб йиллик тарихга эга бўлган Наврўз байрами кунларига роса мослаб белгиланганди.

Коммунистик раҳбарият томонидан ишлаб чиқилган дастурлар ва чора-тадбирларнинг асосий мақсади бўлса халқимизнинг миллий урф-одатлари, қадриятларига қарши янгидан ҳаёт-мамот курашини бошлашдан иборат эди. Айнан шу пайтда Хотира кунини нишонлаш Наврўзни йўқотиб юбориш йўлида қўйилган навбатдаги ўзига хос қадам бўлганди. Хотира куни тадбири ташкилотчилари томонидан

кутилган ижобий натижани бермагач, кейинги йили сунъий равишда «Навбаҳор» деган янги байрамни ўйлаб топилганди. Бу байрам бўлса ҳар йили апрель ойининг биринчи якшанбасида нишонланиши кўзда тутилганди. Бироқ, шўро раҳбарияти томонидан қўлидан келганича кўрилаётган барча чора-тадбирларга қарамасдан, эл-юртнинг Наврўз байрамига бўлган ижобий муносабати ўзгармади. Кўрилаётган чора-тадбирлар энг асосий мақсадга олиб келмаётганлигини теран англаб етган Марказий Қўмита Наврўзга қарши янги ҳужумга ўтган эди.

Марказқўмнинг ўша даврдаги мафкура бўйича котибаси 1986 йил март ойининг иккинчи декадасида, Наврўз байрами арафасида Республикамизда фаолият кўрсатаётган оммавий ахборот воситалари масъул ходимлари иштирокида махсус йиғилиш ўтказганди. Котиба Наврўз байрамини нишонламаслик тўғрисида, унинг халқимиз ҳаёти ва турмушига «ғоятда зарарли» эканлиги хусусида оғиз кўпиртириб, роса, керагича сафсата сотган эди. Шунда асоссиз тухматларга чидай олмаган мажлис иштирокчиларидан бири, Самарқанд вилоятининг «Ленинский путь» газетаси муҳаррири Борис Шчеголохин котибага аста эътироз билдириб, Наврўз байрами диний эмас, балки бевосита ҳеч қандай дин билан чамбарчас боғлиқ бўлмаган, миллий байрам эканлигини қатъий таъкидлаб, уни ҳимоя қилишга ўзида журъат топа олганди. Ўша машъум йиғилишда иштирок этганларнинг аксарияти маҳаллий аҳоли вакиллари бўлса-да, улардан ҳеч бири котибанинг асоссиз, бемаъни иддаоларига қарши чурқ этиб оғиз оча олмаганди.

Ўша пайтдаги коммунистик раҳбарият томонидан сумалак ва ҳалим сингари миллий байрамона табаррук таомларнинг номини ҳам ўзгартиришга уриниб кўрилганди. Мафкуравий ишлар бўйича котиб «Наврўз» байрами муносабати билан тайёрланадиган «сумалак» ва «ҳалим» каби миллий таомларни ҳақорат қилиб, уларни оддийгина бир «каша» (бўтқа?!) деб ҳисоблаганди. Баҳорий таомларга нисбатан бундай мутлақо нотўғри таъриф-тавсифни эшитиб, хайрон бўлган рус миллатига мансуб фуқаро бўлса ушбу таомлар «сира ҳам каша эмас!», дея ўзининг эътирозини билдиришга журъат этолганди.

Ўзга бир миллатнинг вакили бу муқаддас таом нима эканини яхши билган бир вақтда мафкура котиби унинг фарқига бормаганини қандай изоҳлашимиз мумкин?

«Наврўз» айёмига қарши коммунистик экстремизм, терроризм руҳидаги бундай асоссиз, бемаъниларча кураш усули аслида «қош қўяман деб, кўз чиқариш»дан мутлақо бошқа нарсаси. Бундай хатти-ҳаракатларнинг оғир оқибатларини ўша даврдаги коммунистик раҳбарият ўзининг кўз олдига биров келтириши ҳам мушкул эди.

1986 йил январь – февралда бўлган Ўзбекистон Компартияси ХХІ съездида «Дин миллатчилик ва шовинизмга ҳар доим катта йўл очишини, иқтисодий-социал тараққиётга ғоят тўсқинлик қилишини, социалистик турмуш тарзи, коммунистик маънавият қарор топишига тўсқинлик қилишини ҳар доим эсда тутмоқ керак», – деган кўрсатма берилганди. Шу боисдан ҳам Ўзбекистоннинг айнан ўша пайтдаги раҳбарлари халқона маросимларни, жумладан, «Наврўз»ни ҳам байрам сифатида нишонлашни расмий равишда тақиқлаб қўйгандилар.

1986 йилда Ўзбекистон телевидениеси намоишлари дастуридан Наврўз байрамига бағишланган барча кўрсатувлар олиб ташланган. Унинг ўрнига «Ассалом, баҳор!» номли концерт дастури намоиш этилган эди. Наврўз байрами ўтказилишини асоссиз равишда таъқиб этиш сиёсати истибдодга қарши истиқболли истиқлол иштиёқидаги кишиларнинг ғоят ҳаққоний норозилигини уйғотди. Шунда шўро сиёсатдонлари томонидан «Наврўз»нинг ўрнига «Навбаҳор» номли янги бир байрам ўтказилиши таклиф этилган. Бу янги байрам тадбирлари сифатида илгари, қадим-қадимдан Наврўз таркибида бўлган ҳашар, кўчатлар ўтқазиш, хотирлаш маросими, қабристонларни обод қилиш ва бошқа кўҳна маросимларга ҳам янгича тус, қиёфа беришга уринишлар юз берган эди.

Республиканинг ўша пайтдаги раҳбарлари қутлуғ Наврўз байрами нишонланишини фақат икки йил – 1986 – 1988 йиллардагина тўхтатиб туришга муваффақ бўла олгандилар, холос. Шунда ҳам улар Наврўзнинг Республика миқёсида расмий тарзда нишонланиши, оммавий ахборот воситалари (телевидение, радио, газеталар)да бу буюк байрам ҳақида маълумотлар беришни тўхтата олгандилар. Бироқ, миллий онги анчагина уйғониб қолган зиёлилар, илғор фикрли ёзувчи, олимлар Наврўз байрами тақиқланишига қарши ўзларининг эркин фикр-мулоҳазаларини истиҳола билан, қўрқа-писа бўлса ҳам халқ эътиборига ҳавола қилишга астойдил киришгандилар. Натижада, Наврўз байрамини сақлаб қолиш – миллий-маданий анъаналарни сақлаб қолиш ҳаракатига айлана бошлаганди.

Гапимиз куп-курук бўлиб қолмаслиги учун халқимизнинг сеvimли ёзувчиси Ўткир Ҳошимовнинг эл орасида машҳур «Дафтар хошиясидаги битиклар» китобига кирган «Энг «аниқ» «жавоб» сарлавҳали битиги билан яна бир бора танишиб қўйсак: «Наврўз – диний байрам, деган гаплар авж олган кезлар эди. Самарқандга бордик. Мезбонлар бизни Ургутга – Тўпхона деган жойга олиб боришди. Одамлар ҳашар қилиб тоғ устида Наврўз учун махсус курган оромгоҳни кўрсатишди...

Тушдан кейин эса Самарқанд давлат университетида учрашув бўлди. Саид Аҳмад негадир менга меҳрибонлик қилиб, «аввал сен гапирасан», деб туриб олди. Бунақа ғамхўрлик тагида нима маъно ётганини кейинроқ тушундим. Ёзма саволлар орасида «Наврўз негатақиқланди?» деган сўроқ бир неча марта такрорланган эди. Жавоб бермай қўяқолгандим. Гапимни тугатай, деб турганимда бир киши ўрнидан туриб сўраб қолди.

– Битта савол жавобсиз қолди. Наврўз байрамининг динга сира алоқаси йўқ. Негашундоқ байрам бекор қилинди?

Нима дейман? Чиндан ҳам бу байрамнинг динга алоқаси йўқ, шу иш (жуда) нотўғри қилинди, десам, зуғумли раҳбарлардан балога қоламан, бу байрамнинг кераги йўқ десам, виждонсизлик бўлади. Шумлик қилдим.

– Гап бундай, – дедим. – Орамизда кўпни кўрган устозимиз, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмад ака ўтирибдилар. Бу саволга шу киши жавоб бермоқчилар.

Ёнига келиб ўтиришим билан Саид Аҳмад ака шивирлади:

– Ярамас! Шу саволга сени рўпара қилиш учунгина аввал сен гапиргин, дегандим.

У киши ҳам бошқа ҳамма саволларга жавоб берди-ю, Наврўзга йўламади. Шунда бояги одам тагин ўрнидан турди.

– Домла, ҳалиги савол жавобсиз қолди-ку?

Саид Аҳмад ака ясама жаҳл билан жеркиб берди:

– Нима, мен сенларга авлиёманми? Анави редактор билмаган нарсани мен қаёқдан билай? Жудаям билгинг келса, бугунги кунни дафтарингга ёзиб қўй. Бу саволингга роса икки йилдан кейин жавоб оласан!..

Икки йил кутишга тўғри (ҳам) келмади. Оқсоқолнинг гапига фаришталар омин, деган экан. Мустақиллик шарофати билан Наврўз

тикланди» (Ўткир Ҳошимов. «Дафтар ҳошиясидаги битиклар», Тошкент, «Шарқ» НМАК Бош таҳририяти, 2005. 245 – 246- бетлар).

Илмий-амалий анжуманлар, конференциялар, атоқли шоирлар ҳамда ёзувчилар иштирокидаги турли йиғинларда қатнашган кишиларнинг фикрлари ҳам аста ўзгариб, эл-юртни ҳамиша ҳамжиҳатлик, ҳамкорликка чорловчи улуғ айём – Наврўзни ҳимоя қилувчилар сафи тобора кенгая бошлаган. Ватан ичра Ватан бўлмиш маҳаллаларнинг ўта илғор фикрли миллатпарвар раҳбарлари Наврўз айёмини нишонлаш юқори идоралар томонидан тақиқланишига қарамай, жойларда бу байрамни аҳоли билан ҳамжиҳатликда нишонлайверганлар. Тураржой, кўча-кўйларни тозалаш, янги кийимлар кийиш, бир-бирини самимий тарзда қутлаш, далаларга, қирларга чиқиб сайр қилиш, сумалак пишириш, зиёфатлар, ўйин-кулги уюштириш орқали Наврўз айёмини нишонлаш амалда сира тўхтамаган. Бундай ижобий хатти-ҳаракатлар натижасида миллий анъаналар ҳамда байрамларни яна ҳаётга қайтариш масаласи жиддий даражага кўтарилган. Анъаналар учун кураш масаласи амалда миллат равнақи учун курашга, миллат равнақи учун кураш бўлса, ўз навбатида, миллий истиқлолга эришиш учун ижтимоий, маънавий курашга айланиб кетган эди.

XX аср 80- йиллари ўрталарида жанговар атеизм – даҳрийлик тарғибот-ташвиқотиға етакчилик қилган энг ашаддий коммунистлар томонидан берилган зарба, аслини олганда, умуман ислом динига эмас, аждодларимиз қадимдан чин эътиқод қилиб келган ханафийлик мазҳабига қарши қаратилган эди. Ўша таҳликали пайтларда миллий маънавиятимизга берилган бундай «қақшатқич зарба» халқимизнинг минглаб йилларнинг синовидан ғолибона ўтиб келаётган асл диний эътиқодига (ханафийлик мазҳабининг ўта мўътадил бўлган, ақидавий масалаларда Қуръон, ҳадис ва ақлу идрок, мантиқ ҳамда ҳақиқатга энг яқин турган мотуридия оқими) мутлақо зид бўлган ваҳҳобийлик (ханбалийлик мазҳабининг салафийлик оқими. Ғарб адабиётида эса салафийлик мафкурасига таъриф бериш жараёнида «тиклашчилик», «традиционализм», «фундаментализм» каби терминлар ишлатилади) оқимига мансуб экстремист кимсалар ва уларнинг хориждаги турли, чўнтаги чет эл валютаси билан қаппайган раҳнамолари томонидан олдинда кўзланган, режалаштирилган баъзи мақсадларига етишига, жуда ҳам кўп бўлмаса-да, маълум бир тарафдорларини ўз атрофига тўплашга муваффақ бўлишларига анчагина катта ёрдам берганди.

Аҳолининг динга муносабатини зоҳир этиб турадиган бир неча кўрсаткичлари мавжуд. Улардан бири – халқ томонидан қадимдан жуда эъзозлаб келинган азиз-авлиёларнинг, алломаларнинг муқаддас қадамжоларига қарши фаол курашда партия органлари ва маъмурий идоралар ходимлари мутлақо ожиз эдилар. Ўша замонда қайси туман ва шаҳарда муқаддас қадамжолар мавжуд бўлса, одатда катта-катта партия мажлисларида ўша ҳудудлар раҳбарларининг бошида кўпроқ ўша коммунистик таёқ, калтаклар росаям қарсиллаб синар эди.

Шундай бир ниҳоятда мураккаб шароитда бундай коммунистик раҳбарларга, уларнинг ўзлари ҳам истамаган ҳолда ақидапарастлар кўмаклашиб юборгандилар. Улар ҳам, «ўз эътиқодларига» асосланиб муқаддас қадамжоларни зиёрат қилишга қарши ўзларича «жиҳодга» – ҳаёт-мамот жангига чиққан эдилар (Изоҳ: Жиҳод истилоҳи аслида «ғайрат қилиш», «кучни ишга солиш» маъноларини англатади. Бу сўз аслида «уруш» маъносини билдирмайди, бунинг учун араб тилида «қитол» деган атама ишлатилади – Б. И., Н. И.). Азиз-авлиёлар, улуғ алломалар қадамжоларини зиёрат қилиш уларнинг наздида бидъат ҳисобланиб, ақидапарастларнинг ақидаларига эса мутлақо зид эди. Шундай пайтларда коммунистик ҳамда диний ақидапарастлик, баъзи ҳолларда, бир-бирини гоҳида очик, гоҳо эса яширин равишда қўллай бошлаган. Тўй ва аза билан боғлиқ баъзи бир маросимларга қарши жон-жаҳди ила қаттиқ курашган ашаддий ақидапарастлар эса, айрим партия раҳбарларининг наздида прогрессив, тараққийпарвар, улар ортидан эргашса бўлаверади диний уламолар бўлиб гавдаланарди.

Шундай қилиб, кўпчилик тасаввурида ашаддий атеист бўлиб, барча динларга қарши тинимсиз кураш олиб борган коммунистлар аслида ислом динидаги энг мўътадил, энг бағрикенг бўлган ханафий мазҳабининг ақидаларига қарши ниҳояда қаттиқ жангга киришган ақидапараст оқимлар, жумладан, диний ақидапарастликнинг бениҳоя кенг тарқалиши учун қулай шарт-шароитни яратиб берган эдилар.

Марксист – атеистлар динга, миллий ва маънавий қадриятларга қарши курашиб, уни халқнинг онгидан чиқариб ташлашга уринган бўлсалар, диний ақидапарастлар ҳам худди улар сингари анъанавий миллий байрамларга, турлича тантаналарга, муқаддас қадамжоларга, оламдан ўтиб кетган азиз инсонларни хотирлаш, уларнинг қабрига ёдгорлик тошини қўйиш, қабристонларни зиёрат қилиш, турли дафн

маросимларидаги баъзи удумларга қарши чиқадилар. Ўша ниҳоятда мураккаб даврларда Ўзбекистонимизнинг Бош мафкурачиси бўлмиш «опача» атеистик курашни янадаям кучайтириш мақсадида Фарғона вилоятига қилган сафари чоғида бир ғалати воқеа содир бўлган эди. Бир йиғилишда ўзини диндор деб ҳисоблаган бир художўй сўз сўраб, «биз дафн маросимларига қаршимиз», деган фикрни айтади. Ғоятда хурсанд бўлиб кетган бош мафкурачи «диндорлар орасида чинакам прогрессиви ҳам бор экан», – деб уни ўзи билан олиб юрган эди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти таъбири билан айтганда: «Ақидапарастлик эса, у қандай қиёфада бўлишидан қатъи назар – бу диний ақидапарастлик бўладими ёки коммунистик ақидапарастлик бўладими – ўз мафкурасига, ҳаёт қарашларига мос келмайдиган ҳамма нарсани инкор этади ва «кимки биз билан эмас экан, у бизга қарши» деган тамойил асосида ҳаракат қилади».

Ўша даврда ўйламай-нетмай, халқ вакиллари билан бир оғиз маслаҳатлашмай қилинган ножўя хатти-ҳаракатлар эл дилини қаттиқ оғритди. Халқимиз сиёсий тақик ва таъқибларга, янги-янги номдаги турли-туман байрамлар ва одатларнинг ўйлаб топилганига қарамай, эзгуликка ўта эш бўлган айём – Наврўз байрамини ҳеч қачон ёдидан чиқармаганди. Турли-туман фикр-мулоҳазалар тўқнашуви оқибатида бу муаммо ечими борасида олимлар орасида ҳам қаттиқ тортишув вужудга келди. Республикаимизнинг илғор ёзувчи, олим, зиёлилари томонидан «Наврўз» қадимдан давом этиб келаётган халқона байрам эканлиги, унинг моҳияти дин билан эмас, табиат қонунлари билан боғлиқлиги, улуғ ва азиз айёмни энг яхши анъаналар асосида янада тараққий эттириш лозимлиги хусусида жиддий фикрлар айтилганди.

Фикрлар, ғоялар тўқнашуви ўзининг авж палласига чиққанлиги натижасида, Ўзкомпартия МҚ идеология комиссияси ушбу масалани қайтадан кўриб чиқишга мажбур бўлган. Комиссия мажлиси баёнида энг яқин ўтмишда халқ турмушининг маданий ва маънавий соҳасида маъмуриятчиликка ҳам йўл қўйилганлиги, асрлар давомида таркиб топган анъаналарни ёппасига менсимаслик ва айни бир пайтда тўқиб чиқарилган тадбирларни халқ онгига тикиштириш республикадаги социал-маънавий муҳитга салбий таъсир қилганлиги қайд этилди...

XX асрда ўзбек халқининг турмуш тарзига кириб келган қиш фаслида ўтказилувчи энг улкан тантаналардан яна бири ханузгача

катта шод-хуррамлик билан нишонланаёган Янги йил байрамидир. Марказий Осиёда ушбу Янги байрам қадимдан баҳорда нишонланиб келинганлигини ўзингиз ҳам яхши биласиз. Советлар даврига келиб умумий ҳисобга, тақвимга ўтилганидан сўнг Янги йил байрами йилда икки марта 1 январда ҳамда 21 мартда нишонлана бошланган. Демак, ушбу байрам рус миллатига мансуб аҳолининг турли маросимлари орқали ўзбек халқининг турмуш тарзига кириб келган. Россияда 1492 йилга қадар янги йил 1 мартда, 1492 йилдан 1700 йилгача эса 1 сентябрда, 1700 йилдан бошлаб император Пётр I буйруғига биноан 1 январдан нишонлана бошлаганлиги тарих китобларида битилган.

Ўзига хос йил сарҳисоби бўлмиш ушбу байрамда ҳар бир оила, корхона, маданият саройлари ва ресторанларда янги йил дастурхони ёзиларди. Ҳозирги кунларда ҳам, айниқса болаларимиз ўта интиқлик билан кутадиган мазкур байрам арафасида шаҳарларнинг марказий майдонлари, маданият саройлари, умумтаълим мактаблари, боғчалар ва оилаларда байрам тимсоли бўлган арча дарахти ғоятда зўр ҳафсала билан безатилишини ўзингиз ҳам жуда яхши биласиз.

Қадимги славян, латиш ва эстон халқларининг наздида арча – тинчлик, омад ва саодат рамзи бўлган. Мазкур байрамнинг доимий қаҳрамонлари бўлмиш Қорбобо – сахийлик ва раҳмдиллик, Қорқиз эса ёшлик, хурсандчилик ва қувноқликнинг тимсоли ҳисобланади.

Янги йил байрами арафасида арча дарахтини безатиш кўплаб давлатларда Иккинчи жаҳон урушидан сўнг, баъзиларида эса 1960 йиллардан кейингина бошланган. Жумладан, Сиз ва Бизнинг Ота юртимиз – Ўзбекистонда ҳам мазкур байрам XX асрнинг иккинчи ярмидан нишонлана бошлаган. Байрам амалда 31 декабрь куни бошланиб 1 январга ўтар кечаси, яъни тунги соат 24⁰⁰ да ўзининг энг авж нуқтасига чиқишини эса ўзингиз ҳам жуда яхши биласиз.

Дунё бўйича янги йилни хурсандчилик билан кутиб олиш ҳар хил вақтга тўғри келади. Масалан, Эфиопияда янги йил сентябрнинг ўрталарида, Бирма (Мьянма)да эса апрель ойидагина кириб келади, Индонезиянинг баъзи оролларида янги йил айёми 10 кунгача давом этади ва ҳар йили турли ойларда нишонланади. Масалан, Ҳиндистон жанубида янги йил март ойида, Шимолда эса – апрелда, Ғарбда – октябр ойида, Керала штатида гоҳ июль, гоҳ августда кутилади.

Янги йилни нишонлаш тадбирлари ҳам турли мамлакатларда қадимдан турлича одатлар билан ўтади.

Италияда янги йил кирар куни деразадан барча эски нарсалар пастга ташлаб юборилади. Японияда эса янги йил куни ярим тунда қўнғроқдан 108 марта зарба берилади. 100 ва 8 рақамлари Японияда ўта бахтли ҳисобланади. Қўнғироқнинг сўнги зарбидан кейин ҳамма ётиб ухлайди. Янги йил қуёш чиқиши билан кутиб олинади. Байрам бутун январь ойи давом этади. Янги йил японлар учун фақатгина байрам бўлиб қолмай, ҳамма учун туғилган кун ҳам ҳисобланади. Уларда янги йил арафасида идишларга тоза сув тўлдирилади, бамбук ва қарағай новдалари осиб қўйилади, дастурхонга гуручли шўрва, балиқдан тайёрланган таомлар тортилади.

Кубада қоқ ярим тунга яқин хонадондаги барча идишларга сув тўлдирилиб қўйилади. Соат миллари роппа-роса 12ни кўрсатгач, сувни деразадан пастга тўкиб ташланади. Бу келгуси йилда уларнинг ҳаётлари сув мисоли шаффоф ҳамда покиза бўлишини таъминлар экан. Бундан ташқари, ҳар бир кубалик 12 дондан узум ейиши шарт ҳисобланади, ушбу удум йил бўйи барчамиз бахтиёр бўлайлик, деган ниятда амалга оширилади.

Венгрияликлар Янги йилда ҳуштак чалишни яхши кўрадилар. Бунда улар болаларнинг ҳуштакли ўйинчоқлари ва найдан унумли равишда фойдаланадилар. Уларнинг наздида, чалинган ҳуштак овози хонадонлардан ёвуз руҳ, инс-жинс, бало-қазоларни ҳайдаб юбориб, оилаларга ҳақиқий бахт-саодат олиб келар экан. Венгрияда Янги йил дастурхонига парранда гўшти қўйилмайди, чунки парранда учади. Уларнинг наздида шу куни парранда гўштини истеъмол қилинса, оиладан бахт, омад, қут-барака учиб кетади.

Шотландияда бу куни истаган киши ўзи хоҳлаган хонадонига меҳмонга кириб келавериши мумкин. Бунинг фақатгина бир шarti бор – меҳмоннинг қўлида пирог, стаканда вино ва бир бўлак кўмир бўлиши шарт. Меҳмон уйга киргач, қўлидаги кўмирни печкага ташлайди. Бу билан у ушбу хонадонда йил бўйи, егулик, ичкилик муҳтож бўлинмаслиги ҳамда узоқ даврлар мобайнида муқаддас ҳаёт манбаи оловнинг ўчиб қолмаслиги тарафдори эканлигини билдиради.

Швецияда Янги йил ёруғлик байрами сифатида нишонланади. Байрамнинг бош қаҳрамони – ёруғлик қироличаси Люция бўлиб, у

болаларга байрам совғаларини улашади. Ушбу кун барча хонадонлар чироғи сира ҳам ўчирилмайди.

Хитойда Янги йил билан табрикланаётга кишининг устидан ўша чоғда сув қуйиб юборилади. Шу боис, байрам куни уст-боши жикқа ҳўл бўлиб юриш хитойликларга одат бўлиб қолган.

Корея қишлоқларида янги йил кириб келганидан сўнг кўчаларда оммавий сайил бошланиб, қизлар ўртасида узоқликка сакраш бўйича мусобақалар ўтказилади.

Монголлар эса Янги йил байрамида қўй гўшти пиширадилар, чучвара тайёрлайдилар. Уларнинг эътиқодича янги йил кечаси ким одатдагидан кўпроқ овқат еса, у узоқ умр кўради. Уларда туғилган болаларнинг ёши ҳам айнан янги йилдан бошланади.

Колумбияда Янги йил шодиёнасининг бош қаҳрамонлари турли қўғирчоқлар ҳисобланади. Турли-туман эртакларнинг қаҳрамонлари кийимидаги «Қўғирчоқлар» болаларни жуда хушнуд этадилар.

Руминияда Янги йил дастурхонига чиройли варақилар пишириб қўйилади. Улардаги одатга кўра варақининг ичига танга, узук, митти чинни, қўғирчоқ ва қалампирга ўхшаш нарсалар солинади. Варақини еган одам ўзига хос равишда ўзининг бахт-иқболини синаб кўради.

Кенияда йил бошида ҳамма иложи борица чўмилгани боради, аксарият кишилар қайиқларга ўтириб сайр қилади. Суданда бўлса шу куни одамлар бир-бирларига ёнғоқ ҳадя этадилар, бу йил мобайнида сизга бахт доимо ҳамроҳ бўлсин, деган маънони англатади.

Ўзингизга жудаям яхши маълумки, ҳозирги давр янги йил арча байрамини қувноқ ашулалар, дилрабо куйлар, шўх ўйинлар, оммавий рақслар бадий-маънавий жиҳатдан безаб туради. Арча байрами – бу ўзига хос тарздаги карнавал томошаси ҳамдир. Унда кўпчилик турли хил образларни гавдалантирувчи ниқоблар ва кийимларда иштирок этади. Албатта, арча байрамининг анънавий қаҳрамони бўлиб қолган Қорбобо, Қорқиз шодиёналарнинг бошқарувчиларига айланадилар...

Йил тақвими билан боғлиқ турли-туман маросимлар таркибида бўлган Наврўз ҳамда Янги йил байрамлари бошқа барча байрам ва маросимлардан анча фарқ қилади. Яъни, мазкур байрамлар барчада ўзига хос кўтаринки кайфият, руҳият уйғотади, уларни нишонлашга эса алоҳида тайёргарлик кўрилади. Янги йил байрами ўзбек халқи турмуш тарзига нисбатан кейин кириб келган бўлишига қарамай,

алоҳида кўтаринки руҳ билан нишонланувчи улуғ байрамга айланиб улгурган. Бу даврда мактаб ўқувчиларига қишки таътил берилгани учун ҳам байрамона кайфият ўн кунгача давом этади.

Юқорида келтирилган фикр-мулоҳазалардан хулоса қиладиган бўлсак, кўҳна тарихнинг барча синовларидан муваффақиятли ўтиб келаётган байрамлар ва маросимлар, урф-одатлар халқимизнинг энг ажойиб фазилатлари, миллий, фақат ўзигагина хос хусусиятларини, юксак маънавий қадриятга айланиб кетган халқчиллик руҳи билан суғорилган жиҳатларини, ҳалоллик, поклик, меҳнатсеварлик, содда ва самимийлик билан мужассамлашган хислатларини намоён этади. Бундай эзгу фазилатларнинг, ўз навбатида, биз ўз олдимизга юксак мақсад сифатида қўйган озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишимизда таянч нуқталардан бири бўлиши эса шубҳасиз.

ИСТИҚЛОЛ ДАВРИ НАВРЎЗИ

Президент Ислом Каримов томонидан 1991 йилнинг 31 августида Ўзбекистон Олий Кенгашининг навбатдан ташқари олтинчи сессиясида Ота Юртимиз мустақиллиги Жумлаи Жаҳонга ғоят тантанали равишда эълон қилинди. Шу куни Олий Кенгашнинг «Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигини эълон қилиш тўғрисида»ги буюк тарихий қарори қабул қилинганлигидан ўзингиз ҳам яхши бохабарсиз. Ушбу ўта муҳим ҳуқуқий ҳужжат иккинчи бандига кўра 1 сентябрь – Ўзбекистон Республикаси Мустақиллик куни – умумхалқ байрами ва дам олиш куни сифатида белгилаб қўйилди. Шу тариқа озодликка чиққан илк кунимиздаёқ бутун мамлакат (Мустақилликка эришгунимизга қадар Ота юртимиз – Ўзбекистон Республикаси мамлакат деб аталмасди, у метрополия томонидан бор-йўғи иттифоқдош республика деган кичкинагина бир мақомгагина лойиқ қўрилган эди. – Б. И., Н. И.), яна такрорлашга тўғри келади, бутун мамлакат бўйлаб истибдод интиҳоси, истиқбол ибтидоси бўлмиш энг улуғ ва энг азиз, муқаддас Истиқлол айёмини жуда катта тантаналар билан нишонладик.

3,5 минг йиллик давлатчилик тарихига эга Ота Маконимиз – Мустақил Ўзбекистон Республикасининг бозор иқтисодиётига асосланган, очик ташқи

сиёсатга эга ҳуқуқий демократик давлат ва адолатли фуқаролик жамияти куриш йўлидаги дастлабки қадами катта байрам билан бошланди. Истиқлол айёми мустақиллик йилларида халқимизнинг энг улуғ, энг азиз байрамига айланганлигини байрам тантаналарининг ташкилотчиси, тарғиботчиси ва иштирокчиси сифатида ўзингиз ҳам яққол кўриб-билиб турибсиз.

Ўзбекистон мустақилликка эришиши арафасида давлат ва ҳукумат томонидан халқ байрамларини тиклаш борасида ғоят улкан маънавий-маърифий ишлар амалга оширилиб, бу жараёнга кенг жамоатчиликнинг диққат-эътибори жалб этилганди. Натижада, Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан «Халқ байрамларини тиклаш муаммолари» бўйича махсус ишчи гуруҳи тузилди. Бу гуруҳ фаол зиёлилар вакилларида таркиб топган эди. Мазкур гуруҳ томонидан ҳар йили 21 мартдан 21 апрелгача бўлган муддатни «Инсонийликни ва табиатни эъзозлаш ойлиги» сифатида белгилаб, ушбу вақтда «Наврўз», «Хотира куни», «Биринчи экин», «Дон, майса ва сув куни», болалар учун «Бойчечак» байрами, «Ўлола сайли» ва бошқа байрам маросимларини жудаям катта тантаналар билан ўтказиш тавсия этилганди. Ушбу таклиф ва тавсиялар эса, ўз навбатида, кейинги хайрли ишларга дастлабки дебоча бўлганди.

XX асрнинг 80- йиллари иккинчи ярмига келиб, яъни истиқлол арафасидаги халқона катта байрамларида «Катта томошалар» кўрсатилиб, масхарабозлар, қизикчилар, кўғирчоқбозлар, дорбозлар ҳамда полвонлар иштирокида минглаб йиллик тарихнинг гувоҳи бўлмиш азалий халқ томошалари эл-юртга тағин намоёиш этила бошлади. Айнан шу пайтдан халқ байрамларида қадимда бўлганидек, аскиябозликлар, мушоиралар, халқ ўйинлари ўтказилиши яна анъанага айлана бошлади. Байрамлар халқимизга хос энг яхши урф-одатлар ва анъаналарни намоёиш этадиган муҳим маънавий тарбия воситаларидан бири эканлиги, шўролар даврида атайлабдан азалий халқона маросимлари, анъаналари, байрамлари ҳам йўқотила борганлиги ва бу инсонпарварлик анъаналарини қайта тиклаш зарурлиги ўша давр оммавий ахборот воситаларида, турли мулоқотларда жиддий равишда таъкидлана бошланди.

Шўролар даврида минглаб йиллик тарихга эга халқимизнинг миллий байрамларидан бирортаси ҳам расмий байрам сифатида йиллик календар (тақвим)да кўрсатилмаган эди. Мустақиллик арафасида ҳам миллий байрамларни тиклаш ҳақида гап-сўзлар кўп эди-ю, аммо уларни у ёки бу тарзда нишонлаш ҳақида расмий ҳуқуқий ҳужжат мавжуд эмасди.

Ислом Каримов Республикамиз раҳбари бўлганидан кейингина шундай расмий ҳуқуқий ҳужжат пайдо бўлди. 1989 йил 28 февралда унинг ташаббуси билан Ўзбекистонда Наврўз байрамини нишонлаш тўғрисида ўта муҳим тарихий қарор қабул қилинганди. 1990 йилдаёқ, ҳали мустамлака зулмидан тўлиқ халос бўлишга улгурмаган ўзбек юртида Наврўз айёми катта тантаналар билан нишонланди. Бу биз учун ўзаро меҳр-оқибат, қадр-қиммат, хайру саховат рамзи бўлган энг қадимий ва энг асл байрамимизнинг амалда қайтадан тирилиши эди. Президент Ислом Каримов томонидан «Наврўз» халқ байрамини ўтказиш якунлари тўғрисида махсус Фармонга имзо чекилган эди ва бундан кейин ҳар йили 21 мартни умумхалқ, эл-юрт байрами – дам олиш куни сифатида нишонланиши эълон қилинди. Ушбу унутилмас тарихий воқеани, буюк анъаналарни абадиятга айлантирган айёмнинг расмий равишда нишонланишини мамлакатимизнинг бутун аҳолиси томонидан чуқур мамнуният ва кўтаринки руҳ билан кутиб олинди.

Наврўз шак-шубҳасизсиз кўпгина халқ байрамларининг отаси ва онаси ҳисобланади. Асрлар бағридан келган ўта улкан шодиёна, байрамнинг энг катта фазилати шундан иборатки, у энг аввало, турли тоифаларга мансуб, миллатидан қатъи назар барча одамларни бирига ўзаро яқинлаштиради ва дўстлаштиради. Байрам кунларида қариндош-уруғлар ва кўни-қўшнилар бир-бирларини йўқлайдилар, совға-саломларни йўллайдилар, зарурият бўлса мухтожларга моддий ёки маънавий ёрдамни сидқидилдан берадилар.

Ўзбекистон Президентининг нуқтаи назарига кўра: «Кундалик турмушда учраб турадиган гина-аламларни юракда олиб юрмаслик, кечиримли бўлиш, ҳар қандай вазиятда ҳам ёруғ кунларнинг умиди билан, эртанги кунга ишонч билан яшаш – Наврўзи оламнинг ўзи бизларни чорлайдиган аломат». Шу боисдан ҳам ушбу куни одамлар ўртасида хафагарчилик, адоват, гина-кудратларни унутишга ҳаракат қилинади. Урушганлар ярашадилар. Ёшлар кексаларни зиёрат қилиб, уларнинг олтинга тенг, аслида тилладан ҳам қимматбаҳо, инсон руҳи ва қалбига бекиёс куч бағишловчи дуосидан баҳраманд бўладилар...

21 мартнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан 1999 йилда «Бутун дунё шеърият куни» деб эълон қилинганлигида ҳам улкан рамзий маъно бор. Халқимизнинг ғурур ва ифтихори манбаи, эзгуликка ўта эш бўлган айём – Наврўз байрами ҳамиша ижодкорлар

қалбини ўзига ром этиб, улар учун битмас-туганмас илҳом манбаи бўлиб келган. Кўхна Шарқнинг энг улуғ мутафаккирларидан тортиб, эндигина назм бўстонига кириб келган ҳаваскор шоирларгача Наврўз талқини орқали гўзаллик ва нафосатни, эзгулик ва бунёдкорликни мадҳ этиб, шеърлар битганлар, ҳамон битмоқдалар. Шоирлар кўнгил тубидан ҳаётбахш нур янглиғ аста сизиб чиққан шеърларида инсон, инсоният, жамиятга ўзларининг орзу-умидларини, тилак, ниятларини изҳор этганлар. Чунки, шеър ёзиш ҳам ўзинг билмаган ҳолда бировга астойдил яхшилик қилишдек бениҳоя савоб гап эканлигини ҳақиқий ижод аҳли, вакиллари жуда ҳам яхши билади.

Адабиётимизнинг ўта кўхна тарихига назар ташлагудек бўлсак, Наврўз ҳақидаги биринчи ғазални XIV аср шоири Рабғузий ёзганлиги гувоҳи бўламиз. Ва бу ўзбек адабиётидаги илк ғазал ҳисобланади. XX аср ўзбек адабиётида бўлса Наврўз, бойчечак ҳақидаги биринчи шеърни Абдулҳамид Чўлпон ёзган эди. Унинг дилбар мисраларини ўзингиз ҳам шошилмасдан ўқиб кўринг-а: «Ҳар йили бир келадиган баҳор севинчи яна кўнгилларни қитиклай бошлади. Яна табиатнинг дилдираган танларига илиқ қон югурди...

Толларнинг кўм-кўк сочпопуклари қизларнинг майда ўрилган кокилларидай салкиллаб тушмоққа бошлади. Муз тагида лойқаланиб оққан сувларнинг ғамли юзлари кулди, ўзлари ҳорғин оқсалар-да, бўшалган кул сингари эркинлик нашъасини кемира-кемира илгари босадилар. Симёғочларнинг учларида эса якка-якка қушлар кўрина бошлади. Биринчи кўринган кўклам қуши биринчи ёрилган бодрок нашъасини беради... Ҳаёт нега бу қадар гўзал ва ширин бўлади баҳорда?.. ». Ҳа, ҳаёт, айниқса, кўклам маҳаллари ниҳоятда ўзгача кўринади. Бу синоатнинг боиси Наврўз айёмидир.

Наврўз байрами, баҳор фасли, халқ шодиёнаси ва тантаналари барча замонларда шеърят аҳлига алоҳида завқ ва илҳом бағишлаган.

Мавлоно Муқимийнинг:

Навбаҳор очилди гуллар, сабза бўлди боғлар,
Сухбат айлайлик келинлар, жўралар ўртоқлар!

Хуш бу махфида тириклик, улфату ахбоб ила,

Ўйнашиб гоҳи табиатни қилайлик чоғлар... каби байтлари билан бошланадиган содда ва нафис оҳанглари ҳам Наврўз кунлари

гўзал табиатнинг сеҳрли кучоғида, назмни нозик тушунувчи дўстлар даврасида шоир қалбининг покиза мавжидан туғилгандир.

Наврўз ва Навоий... Бир-бирига нақадар боғлиқ тушунчалар. Гарчи Наврўзни нишонлаш ўзбек учун Навоийдан минглаб йиллар олдиндан маънавий мерос сифатида келаётган бўлса-да, бу байрамга даҳо шоиримизнинг муносабатини билиш бугун учун ҳам, келажак учун ҳам жуда-жуда зарур. Аввало, Наврўз – Навоий учун муҳим бир бадийи восита вазифасини ўтаганди. Маълумки, Навоий жами олтига дostonни яратган. Уларнинг бештаси энг буюк «Хамса» эпопеясини ташкил этади. Ўз умрининг сўнгги йилларида эса улуг шоир олтинчи маснавийси – «Лисон ут-тайр»ни битганди. Ана шу дostonларнинг барчасида Наврўз тилга олинган. Шу сабабдан ҳам Наврўз айёми ҳақида гап кетганида ҳазрат Навоийнинг гўзал бир сатри, ҳамиша охорли бир тилаги беихтиёр ёдга тушаверади:

Эй юзунг боғи насимида ҳавойи наврўз,
Лаъли тожинг бўлуб ул боғда бўстонафрўз.
Зулфи рухсор ила комимға мени еткурсанг,
Ҳар тунинг қадр ўлубон, ҳар кунинг ўлсин Наврўз!

«Садди Искандарий» дostonида Наврўзнинг байрам қилиниши хусусида шундай сатрлар мавжуд:

Баҳор эрдию гул арусиға зеб,
Арусона булбулға андин фиреб.
Гулу сабза айёмида бўлди тўй,
Бўлиб гулшан ойин била шахру кўй.
Аёқчи, кетур жомни лабба-лаб!
Ки тўй ўлди айёму айшу тараб.
Ки бу сурур оламафрўз ҳам.
Хусусан эрур фаслу наврўз ҳам.

«Хазойин-ул-маоний»да эса Наврўздаги тун-кун тенглиги ажиб бир тарзда баён этилади:

Васли аро, кўрдум, тенг эмиш бўйию сочи,
Тун-кун тенг экан зоҳир ўлур бўлди Наврўз.
Ушбу асарда Наврўз хусусида яна шундай битиклар мавжуд:
Мувофиқ кийдилар, бўлмиш магар ила байрам,
Чаман сарви ёшил хилъат, менинг сарви равоним ҳам.
Чаман сарви қолиб ҳайрон, менинг сарвим қилиб жавлон,

Анинг шайдоси бир дехқон, мунга шайдо бари олам.

Огаҳийнинг лирик меросида «Наврўз» ҳақидаги ўнлаб асарлар учрайди. Уларда Наврўз байрамининг ўтказилиши тартиблари ҳақида қизиқарли маълумотлар анчагина. Шоирнинг тасвирлашича, аввало, байрамда яқин кишилар бир-бирларини янги йил билан чин дилдан табриклаб, энг эзгу ниятларини билдирадилар:

Эй, ёр санго тангри таборак бўлсин,
Наврўз ила тоза йил муборак бўлсин.
Аҳбоб сарафроз ўлубон лутфингдин,
Аъдо боши манкуби балорак бўлсин.

Бобокалонимиз Носириддин Рабғузий эса шундай ёзганлар:

Кун ҳамалга кирди эрса, келди олам Наврўзи,
Кечди бахмал замҳарир киш, қолмади қори, бузи.

Замонанинг забардаст, заҳматкаш, зиёли забондони Заҳириддин Муҳаммад Бобур баҳор айёмини йигитликнинг энг кучга тўлган роса навқирон даврига қиёс қилади:

Баҳор айёмидир, доғи йигитликнинг равонидур,
Кетур, соқий, шароби нобким, ишрат замонидур.

Наврўзда инсон қалби ҳам ғам-аламлардан тозаланади. Фурқат дўстларни кенг байрам даврасига чорлаб шундай дейди:

Навбаҳор айёми бўлди, келинг, эй аҳбоблар,
Боғ аро нўш айлайлик, биз ҳам шароби ноблар.

Шоира Бонунинг қаламидан эса мана шундай соҳир сатрлар оппоқ қоғозга бутун кўрк-таровати билан тўкилганди:

Келди Наврўзи ажойиб, сайри гулзор айлангиз,
Тўти-ю булбулсифат, оҳанги дилдор айлангиз.
Жам бўлиб аҳбоб ила тузмокда базми боғаро,
Ошиқу девона айтмай бизни ҳам ёд айлангиз.

Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Абдулла Ориповнинг жуда соҳир қаламига мансуб «Халқ сўзи» газетаси 2014 йил 21 мартда чоп этилган «Наврўз» шеърини ҳам Сиз бир маза қилиб ўқишингизни Биз ҳам чин дилдан истаймиз:

Аввал юрагингга мўралайди у,
Сўнгра куртакларга ўргатади сўз.
Заминнинг кўзидан қочади уйқу,

Демак, Баҳор келди,
Келмоқда Наврӯз!

Қишнинг аҳволига боқиб, ҳойнаҳой,
Юм-юм ёш тўкмоқда эриётган муз.
Жилва қилаётир тенгсиз бир чирой,
Демак, Баҳор келди,
Келмоқда Наврӯз!

Она бағри каби илиқдир олам,
Ҳарир ховур ичра яйрар дала-туз.
Қолди пучмоқларда хазон янглиғ ғам,
Демак, Баҳор келди,
Келмоқда Наврӯз!

Яна кўнгиллардан рутубат кетди,
Яна шуълалардан қамашмоқда кўз.
Яна дилдорликнинг фурсати етди,
Демак, Баҳор келди,
Келмоқда Наврӯз!

Шавкат Раҳмоннинг Наврӯз илҳомидан ҳам баҳраманд бўлинг:

Тоғларга чоп, далаларга чоп,
Бағрингни оч мовий навога.
Тупроқни ўп, майсаларни ўп,
Дардингни айт субҳи сабога.
Гулга айлан, ёмғирга айлан,
Сайхонларга қуйил зиёдай.
Қайта туғил, ёруғ юз билан,
Водийларни кезгин пиёда...
Тоғларга бор, далаларга бор,
Нурга тўлдир умрнинг дамин,
Тупроқни ўп, ялиниб ёлбор,
Гуноҳингни кечирар замин.

Ўзбекистон Халқ шоири Муҳаммад Юсуфнинг қаламига мансуб ушуб сатрларни эса ўзингиз ҳам ёддан биласиз:

Сочимда оқ, мен баҳордан ўтиндим,
Кўкламойим, кўкингдан бер бир чимдим.
Қор қўйнидан зўрға сенга етиндим,
Кўкламойим, кўкингдан бер бир чимдим.

Кўнглимга кўк бинафшалар сочилсин,
Кокилига толпопукдан соч илсин.
Бойчечакка борар йўллар очилсин,
Кўкламойим, кўкингдан бер бир чимдим...

Кўкинг билан кийинтирай даламни,
Оёқяланг суюнтирай боламни.
Ўзинг олгин кўксимдаги аламни,
Кўкламойим, кўкингдан бер бир чимдим.

Гинам йўқдир кузда кетган оқкушдан,
Ийманмасин қайта эшик қоқишдан.
Қумри билан бирга чиқдик биз қишдан,
Кўкламойим, кўкингдан бер бир чимдим...

Бундай олиб қараганда, баҳорни ким куйламайди дейсиз. Ҳар бир тоза қалб эгаси борки, Наврўзга ошно, баҳорнинг шайдосидир.

Шу ўринда, ушбу қўлланма муаллифларининг отаси ва бобоси Робиддин Исҳоқовнинг ҳам бундан ярим аср муқаддам инсонларни истиқболга етакловчи, истибдодга барҳам берувчи миллий истиқлол орзусида удумларни яшартган, анъаналарни абадиятга айлантирган азиз айём, башариятнинг боқий байрами хусусида битган бир неча шеърларини Сиз азизларнинг диққат-эътиборига ҳавола этиш истаги туғилди:

Рубобингни чалгин, созанда Наврўз,
Рақсга тушсин қора қош каклик.
Қаҳратон қаҳри-ю, бўрон шаштин буз,
Гул фасли бу – хандон кулайлик!

Булбулларинг чақир базмга,
 Базм ўтмас бизда куйсиз навосиз.
 Наврўз латофати кўчсин назмга,
 Сатрларда қолсин лолалардан из ...
 Олам яшаради – Наврўз юзидай,
 Наврўз кияр яшил шоҳидан либос.
 Олча гулларини узатиб ёрга,
 Бахтимиз олқишлаб,
 Янгратайлик соз!
 Рубобингни чалгин, созанда Наврўз...

Шоирнинг «Манзара» номли шеърида эса Онажон табиатнинг шундай ажиб бир тасвирига дуч келамиз:

Ёмғир ёғди.
 Жажжи новданинг
 кўз очмаган куртагин ўпди.
 Бироқ,
 Ҳали табиат дўқи,
 Шамолу сел,
 Бўрони кўпдир.
 Сахий қуёш ёғдуси билан
 Йўргаклагач куртак – гўдагин,
 Қалбин очиб, Она табиат –
 Беланчак айлади –
 Наврўз этагин...

Қоғозга шоир қалбининг тубидан тўкилган сўзлар воситасида чизилган яна бир ажиб манзара ҳам гўзал Наврўзни кўз ўнгимизда яққолроқ намоён этади:

Қор кўрпаси йиғиб этагин
 Жилға бўлиб окди адирдан.
 Аста куйлаб севги эртагин –
 Ниҳол майса кўз очди қирдан...
 Чарх уради бошида тўрғай,
 Япроғидан ўпиб учади.

Янги кўшиқ,
 янги куй ила
 Наврўз аста дилга кўчади...

Чин Миллий Истиқлолга эришганимиздан кейин Юртбошимиз томонидан асрлар бағридан қийналиб, қаршиликлар ила бўлса-да, етиб келолган, асл саболари бошлаган улуғ шодиёна Наврўз умухалк байрами сифатида эълон қилинган, Махмуд Ҳасаний дунёга дoston диёримиздаги азиз айёмга бағишлаб ҳақиқий шукроналик ва зафар қувончи ила қуйидаги ёрқин бир манзумани битганди:

Водийларни яёв кезганда,
 Бир ажиб ҳис бор эди манда...
 (Ҳамид Олимжондан)

Кўриб бунда Наврўз жамолин,
 Балоғатга етган камолин,
 Бошларимдан учар эмиш хуш,
 Кўрганларим гўёки бир туш.
 Афсонадек гўзал бу бўстон.
 Наврўз билан яна гулистон.
 Қолар қочиб тоғнинг бошига,
 Ерлар қониб унинг «ёшига»,
 Чаман билан бурканиб Ватан,
 Шодликларга тўлди ҳар бир тан.
 Наврўз билан келади шодлик,
 Наврўз билан элда ободлик.
 Наврўз келса гуллайди боғлар.
 Наврўз келгач яшнайдиган тоғлар.
 Наврўз келса дарахтларда гул,
 Наврўз келса гул очади чўл,
 Наврўз келса ариқларда сув,
 Наврўз келса далада сурув.
 Наврўз келса тилда ашула,
 Дам дилига тушар ғулғула.
 Наврўз келса ҳамма ёру дўст,

Унутилар барча каму кўст.
 Наврўз келса суманбар малак,
 Икки қўллаб тутар сумалак.
 Кўк сомсадан қувонади кўз,
 Чучварага тополмасман сўз.
 Бир томонда найнинг навоси,
 Бир томонда карнай садоси.
 Бир томонда рубобнинг сози,
 Бир томонда ҳофиз овози.
 Бахтимизга Наврўз бор бўлсин,
 Катта кичик бахтиёр бўлсин.
 Омон бўлсин элу юрт, омон,
 Омон бўлсин тургунча замон!..

XX аср 20- йилларига қадар ўзбеклар орасида туғилган кунини нишонлаш одати унчалик тараққий этмаганди. Илгари кўпгина Шарқ халқларида, Марказий Осиёликларда, жумладан ўзбекларда ҳам «йил боши» («Наврўз») келганидан сўнг, ҳар қандай инсоннинг умрига яна бир ёш қўшилди, деб ҳисоблана бораверган. Шу сабабга кўра қутлуғ Наврўз байрами фақат табиатнинг қайтадан уйғониши, янгиланиши бўлибгина қолмай, барча-барча кишилар учун ўзига хос «йил ошди», туғилган кунининг ҳақиқий тантанаси ҳам бўлган.

Халқимиз кишиларнинг таваллуд топган куни ёхуд ёш тўйида: «Фалон баҳорингиз муборақ бўлсин!» – дейди. Демак, ёш тушунчаси ҳам қадимдан Шарқда бевосита йил боши билан боғлаб айтилади.

Льюис Базеннинг «Қадимги туркий халқларда ёш концепцияси» деган жуда муҳим илмий тадқиқотида ёзилишича, қадим туркийлар йилнинг янгиланганлигини илк баҳорда ўсиб чиққан ўт-майсаларга қараб аниқлаганлар. «Ёш» сўзи «Намлик», «Кўз ёши», «Янги униб чиққан кўклик» маъносини билдирган.

Қадимги туркий боболаримиз кунни бевосита Қуёшга нисбат қилиб «кун», ойни эса Ойга нисбат қилиб «Ой» деганлари сингари, йилни ҳам эрта баҳорда яшил майсаларнинг дилларни қувонтириб, аста-секин униб чиқишига нисбат бериб «ёш» деб атаганлар.

Шундай қилиб, бугунги даврда ҳам доимий ишлатадиганимиз – «Йигирма тўртга кирдим» ифодаси: «Йигирма тўртинчи марта янги

майсани кўряпман», яъни салгина бошқачароқ қилиб ифодалаганда: «Йигирма тўртинчи баҳорни қарши оляпман», – дегани бўлади.

Лекин, қадимги туркийлар янги йилни баҳорнинг муайян бир кунидан ҳисобламаганлар: ҳар йили кўкламнинг қайси пайтга тўғри келишига қаралган. Кўклам эса, табиийки, баъзан эртароқ, баъзан эса нисбатан кечроқ келишини ўзингиз ҳам жуда яхши биласиз, кириб келган ёшингизга кўра кўп бора бунга шахсан гувоҳ ҳам бўлгансиз.

Ана шундай мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда, адабиётшунос олим Султонмурод Олим томонидан бир этимологик тахмин ўртага ташланган: Балки «яшил» атамаси ҳам «ЁШ» ва «ЙИЛ» сўзларидан келиб чиққандир? Ҳар йили эрта Баҳорда ёш майсалар униб чиқади, ва ёш йил ҳам бошланиб кетади...

Маҳмуд Қошғарий жаҳонга машҳур «Девону луғатит-турк»да 12 мучал йиллари, ойлар, ҳафта ва кунлар, Наврўз тўғрисида турли хил маълумотларни бериб, шу масалага дахлдор халқ кўшиқларидан намуналар келтирган. «Турклар ўн икки хил ҳайвон исмини ўн икки йилга от қўйганлар... Кўчманчи ва мусулмон бўлмаган турклар ойларни тўрт фасл билан атайдилар. Ҳар уч ойни эса бир исм билан юритадилар. Йил ўтишини шундай биладилар. Масалан, Наврўздан кейинги аввал баҳорга оғлақ ай, сўнгра улуғ оғлақ ай дерлар. Чунки, ой бу вақтда (анча) катта бўлиб қолади. Бундан кейингисига улуғ ай дейилади. Чунки, бу ой ёзнинг ўртасида бўлиб, бу вақтда сут ва ер неъматлари кўп бўлади».

Қадимдан аждодларимиз Наврўз айёми чоғларида мучал ёшини ҳам тантана билан нишонлаганлар. Мучални нишонлаш маросими қуйидаги тартибда ўтган: ўн икки ёшга тўлаётган барча ўғил-қизлар олдиндан махсус тикилган оппоқ либослар кийганлар (аждодларимиз наздида оқ ранг тозалик ва поклик рамзи бўлган). Наврўз куни мучал ёшига тўлган барча ўғил-қизлар бир-бирлариникига кириб, дўстлари, дугоналарини сидқидилдан табриклаганлар, ундан кейин олдиндан белгилаб қўйилган жойга тўпланганлар, кўчаларда сайр қилганлар. Одатда «оқ либосли» ёшлар Наврўз айёми бениҳоя катта тантаналар ўтказилаётган жойга ташриф буюришганида, барча уларни қутлаган, уларга эзгу истаклар билдирилган. Ёш болалар эса мучал ёшига етиб келганларга баҳор гулларини тақдим этганлар. Қариялар уларни роса

дуо қилганлар. Хуллас, мучал ёшини нишонлаётган барча болалар Наврўз байрамининг рамзий қаҳрамонларига айланганлар.

«Оқ либос»ликлар асосий тўдадан ажралиб, ўзлари алоҳида тоғ ён бағирлари ёки дала-боғларда сайр қилганлар, ўйнаб-кулиб, завққа тўлиб ўз уйларига қайтганлар. Хонадонларда эса ота-оналар мучали тўлган болалари шарафига зиёфатлар берганлар. Бухорода зиёфатдан олдин қизиқ бир одат бўлган. Дастурхон ёзилган уйнинг қоқ ўртасига зағома тарози остирилган (зағомалар таги чармдан қопланган бўлиб, улар бу тарозига палла вазифасини ўтаган). Мучали нишонланаётган бола ана шу зағомалардан бирига ўтқазилиб, иккинчисига каллақанд солинган. Каллақанд ўз оғирлигида бола турган паллани босгач, уни дастурхоннинг энг тўрига ўтказганлар. Бола вазни барабарлигидаги каллақандни эса дастурхон атрофидагиларга тенг тақсимлаб, кулча устига қўйиб улашилган, болалар роса хурсандчилик қилганлар ва шундан кейингина маросим якунига етган. Бундай зиёфатлар турли жойларда турлича ўтган. Баъзи ерларда барча катта-кичик меҳмонлар учун умумий катта дастурхон ёзилган бўлса, бошқа жойларда олдин болалар, сўнгра катталар – қариндош-уруғлар, қўни-қўшнилар учун алоҳида базмлар уюштирилган.

Одатда, Наврўз байрами, сайли ва тантаналари иштирокчилари дини, миллати ва ижтимоий ҳолати, уларнинг қайси ирққа мансуб эканлиги сираям ҳисобга олинмайди. Бу жиҳатларнинг ҳеч ким учун ҳеч қандай аҳамияти йўқ. Шу маънода 1966 йилдан БМТ 21 мартни «Халқаро ирқий камситишларни тугатиш учун кураш куни» деган ном билан эълон қилганлигидаям ўзига хос улкан рамзий маъно бор. Бу хусусдаги фикр-мулоҳазаларимизни юқорида баён этган эдик.

Бундан ташқари бўлса, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 2012 йилдаги мажлисида 2013 йилнинг 21 мартини Халқаро ўрмонлар куни сифатида ҳам эълон қилинган.

21 март Курраи Замин миқёсида «Она сайёра куни» сифатида ҳам нишонланади. Бу куни БМТ Бош Ассамблеяси қарорига биноан ҳар йили баҳорги тенг кунликнинг муносабати билан Дунё қўнғироғи жаранглайди. Демак, барчамизга улуғ аجدодлардан асл мерос, асрлар бағридан келган шодиёна, эзгуликка эш бўлган айём – Наврўз аслида фақат Шарқ халқларинигина эмас, амалда БМТ Бош Ассамблеяси

қарорига биноан, юқорида қайд этилганидек, юридик жиҳатдан ҳам бутун инсоният, башариятнинг боқий байрамига айлантирилди...

Бизнинг маънавий қадриятларимиз, ўзлигимиз фақатгина Ислом дини ҳамда унинг таълимотлари билангина чекланиб қолмайди. Шу боисдан ҳам миллий анъаналарга чиндан содиқ қолган ҳолда, узок ўтмишдаги аجدодларимиз томонидан амалга оширилган удумларга ҳурмат-эҳтиром бажо айлаб, Наврўз тантаналари ўтказиладиган бош сайилгоҳга Она Ватаннинг тимсоли сифатида, пойида Мангу олов ёниб турган рамзий ҳайкални ўрнатиш ва Наврўз шодиёналарини эса айнан шу ердан бошлаш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Республикамиз раҳбари Ислом Каримов 1990 йил бошида халқ вакиллари, депутатлар ва зиёлилар билан бўлган кенгашда шундай эзгу ғояни илгари сурганди: «Миллий анъаналар халқнинг энг нозик, энг ҳурматталаб фазилатларидир. Афсуски, четдан келган баъзи бир одамлар ана шу нарса билан (сира ҳам) ҳисоблашмаган пайтлар бўлди. Ҳатто, ўзимиздан чиққан айрим (бир) раҳбарлар «Наврўз» байрамига, миллий кийим-кечакка (ҳам ўта қаттиқ) қарши чикди. Шу даражага бориб етдикки, қариндошини кўмиш маросимида қатнашишга ҳам эскилик сарқити деб қаралди, бундай одамларга, айниқса, раҳбарларга нисбатан тазйиқ ўтказилди. Диндорлар билан мулоқотда бўлиш, улар билан бамаслаҳат иш юритиш масалаларини (эса) қўяверинг. Хуллас, (ҳаммаси) бўлганича бўлди. Шунинг учун бугун бу ишларни қаттиқ қоралашимизни, халқнинг анъаналарига, унинг меросига, одамларнинг диний эътиқодларига қатъий ҳурмат ва (жиддий) эътибор билан қараш кераклигини яна бир бор (сизларга) уқтириб ўтмоқчиман» (Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: «Ўзбекистон», 2011, 143 – 144-бетлар).

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йилнинг 24 феввалидаги «2014 йилги Наврўз умумхалқ байрамига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тўғрисида»ги муҳим қарорининг 2- бандида «Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар марказлари ва Тошкент шаҳрида бўлиб ўтадиган байрам дастурларига фольклор гуруҳлари, бадий ҳаваскорлик жамоалари, оилавий ансамбллар..., шунингдек, профессионал ижрочилар ва истеъдодли эстрада артистларини... жалб этиш» масаласига алоҳида эътибор қаратиш даркорлиги талаби белгилаб қўйилганди. Яъни, Наврўз юртдаги 130дан зиёд миллат ва

элатларнинг вакиллари бўлмиш ягона Ўзбекистон халқининг умумий шодиёнаси, асл миллий байналмилал байрами ҳисобланади.

Халқимиз азалдан барча тўй ва шодиёналарни алоҳида тараддуд катта тайёргарлик билан қарши олади. Ҳашар халқимизга хос бўлган эзгу фазилатлардан бири бўлиб, байрамлар, тантаналар арафасида шаҳар-қишлоқлар, кўчалар ва хиёбонлар, ташкилот ва муассасаларни тозалаш, ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш яхши анъанага айланган. Жумладан, ҳар йили эрта баҳорда катта уюшқоқлик билан ўтказиладиган тадбирларда юртимиз ҳудудларида янги кўчатлар ва гуллар ўтказилади, дарахтлар шох-шаббалари тартибга келтирилиб, оқланади, ариқлар-зовурлар турли-туман чиқиндилардан тозаланади. Қолаверса, бундай ҳашар туфайли одамлар ўртасидаги меҳр-оқибат ришталари янада мустаҳкамланади, ўз хонадони, мактаби, ишхонаси, қишлоғи, шаҳри, Ватани учун дахлдорлик ҳисси янада кучаяди.

Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, башариятнинг боқий байрами бўлмиш Наврўз Ўзбекистон миллий истиқлоли давридагина ҳақиқий байналмилал байрамга айланиб кетди.

1995 йили Республика санъаткорларининг бир гуруҳи, Туркияда илк бор давлат миқёсида тантанали нишонланаётган Наврўз айёмида фаол иштирок этиш ва унда буюк ўзбек халқининг юксак санъатини намойиш этиш мақсадида ижодий сафарда бўлгандилар. Ўзбекистон Республикаси элчихонасида Наврўзга бағишланган катта тантаналар уюштирилди. Ўзбек санъаткорларининг 25 дақиқали дастур бўйича чиқишлари айниқса, Қозоғистон, Туркия, Кипр, Япония, Корея каби давлатлар вакиллари диққат-эътиборини ўзига ям тортганди. Бундан ташқари, санъаткорларимиз 2 маротаба 15 дақиқалик дастур асосида ўз санъатларини «Евроосиё» телеканали орқали намойиш этганлар. Бу ижодий сафарнинг энг ижобий томони шундаки, у дунёнинг қатор давлатларининг вакилларига шўролар замонида деярли унутилаётган ўзбек халқи миллий анъаналари ва қадриятлари мазмун-моҳиятини тушунишлари ва аجدодларимиз, бизнинг маданиятга ҳурмат-эҳтиром кўзи билан қараш ҳиссини уйғотиш имконини берганди.

Мустақиллик арафаси ва истиқлолнинг дастлабки йилларида халқ маросими ва байрамларини қайта тиклаш жараёни бошланиб кетганлигидан эса катта ёшли ҳамюртларимиз яхшигина бохабарлар. Тарихий манбалар асосида қадимий урф-одатларимиз, халқимизнинг

ажойиб, кишиларни бирлашув, ҳамжиҳатликка чорловчи байрамларни ўтказишга оид мавжуд тажрибаларини бениҳоя кунт билан ўрганишга астойдил киришилган эди.

Миллий-анъанавий байрамлардан қайси бирларини қайтадан тиклаш, уларни қандай ташкил қилиш ҳақидаги кишиларнинг турли-туман фикрлари жиддий равишда ўрганилиб, байрамларнинг тарихи ва уларнинг асл мазмун-моҳиятига бағишланган қатор илмий-амалий қўлланмалар ҳам яратилди. Аждодларимиз асрлар давомида асраб-авайлаб, эъзозлаб авлоддан-авлодга ўтказиб келган яхши анъаналари яна сайқал топиб, янада бойитилиши ва ривожлантирилишига жуда катта аҳамият берилди.

Халқимизнинг энг қадимий Наврўз, Қовун сайли, Узум сайли, Ҳосил байрами каби байрам маросимлари ҳам оммавий равишда кенг нишонлана бошланганлиги эса ўзингиз ҳам яхши биласиз.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб асл миллий анъаналар, миллий қадриятларни қайтадан тиклаш масаласи давлат сиёсати даражасигача кўтарилди. Ўзбекистон раҳбарияти, энг аввало, халқимизнинг маънавий эҳтиёжи ва орзу-истакларидан келиб чиқиб, азалий байрамларни тиклашга ниҳоятда катта эътибор бера бошлади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг фармон, фармойиш, қарорлари асосида халқимизнинг буюк тарихий мероси бўлган *Наврўз* билан бир қаторда, диний байрамлар – Рўза ҳайити ва Қурбон ҳайити ҳам расмий равишда қайтадан тикланди.

Қадр-қимматимиз, таянчимиз ва ифтихоримиз бўлмиш миллий Истиқлолимизни жуда шарафлайдиган айёмлар: Мустақиллик куни, Конституция куни, Ўқитувчилар ва мураббийлар куни, Хотира ва қадрлаш куни каби янги байрамлар ҳам жорий этилди. «Давлат тили ҳақида»ги қонун қабул қилинган кун (21 октябрь) Она Ватанимизда Тил байрами сифатида нишонланадиган бўлди.

Умуминсоний қадриятларни оммавий тарғиб қилувчи «Янги йил байрами» ҳамда «Хотин-қизлар байрами»нинг мазмун-моҳияти янада кенгайтирилди ҳамда истиқлолга эришилганидан кейин ҳам амалда ҳам миллий, ҳам расмий байрам сифатида кенг нишонланмоқда.

Ўзбекистонда бўлиб ўтаётган Тошкент кинофестивали, «Шарқ тароналари» (Самарқандда), «Театр фестивали», «Симфоник мусиқа

фестивали» сингари халқаро анжуманлар ҳам буюк халқимизнинг жуда катта маданият байрамларига айланиб кетмоқда.

Булардан ташқари қадимда мавжуд бўлган, лекин кейинчалик удумдан чиқиб кетган ёки атайлаб чиқариб юборилган бир неча халқ сайиллари ҳам истиқлол йилларида яна қайтадан тикланди. *Бойчечак сайли* Сурхондарёнинг Бойсун, Фарғона водийсининг Янгикўрғон, Чуст, Косонсой, Тўрақўрғон туманларида ҳозирга қадар ўтказилади.

«Бойчечак» атамаси қадимги туркий тилдаги «бой» (муқаддас, давлат, бойлик, тақиқланган, яъни руҳлар учун қурбонликка аталган нарса) ва чечак (гул) сўзларининг бирикувидан ҳосил бўлган. Худди «Бойбўри» – муқаддас бўри ҳамда «Бойкўл» (Байкал) – муқаддас кўл маъносини билдиргани сингари бу «бойчечак» сўзининг этимологик маъноси ҳам «муқаддас гул»дир. Шу боис, бойчечак билан боғлиқ барча маросим, урф-одатлар, ирим-сиримлар тарихан магик-ритуал аҳамиятга эга бўлиб, ҳосилдорлик ғоялари билан боғланади.

Болалар териб келинган бойчечакни, энг аввало, кекса ёшдаги қарияларга беришади. Чунки, бу гул, энг аввало, улар учун ниҳоятда қадрли бўлиб, қаттиқ, қаҳратон қишдан эсон-омон чиқилганлиги, яна баҳор келганидан, янги ҳаёт бошланганидан яққол далолат берган. Ёз ва қишнинг олишуви билан бевосита боғлиқ «Бойчечак» маросимида бойчечак тутган, эчки ниқобини кийган жўрабоши ўзларини кўклам гуллари билан ниҳоятда беазаган шериклари билан уйма-уй юриб, хонадонлардан қишни тўла ҳайдаган. Уларга эса бўри ниқобли киши бошчилигида пўстинни тесқари кийган қиш тарафдорлари қаршилиқ кўрсатган. Одамлар эса бойчечакчиларга роса кўмак бериб, қаҳратон қишни қувиб юборгани учун тортиқлар берган. Енгилган тараф (қиш) аввал ушбу хонадонни, сўнгра бутун қишлоқни тарк этган. Маросим якунидаги оммавий шодиёнада барча тортиқ катта қозонга солинган, бу удум «қозонтўлди» дейилган.

Наманган шаҳри ва атрофларидаги қишлоқларда ҳам болалар қир ва адирлардан бойчечак теришиб, белбоғ ёки рўмолга солишиб, қишлоқ хонадонларини бирга айланганлар. Болалар хонадонга кириб боришса, уйдаги кекса ёшли кишилар бойчечакни юз-кўзларига роса суртиб, «Омонлик-омонлик, ҳеч кўрмайлик ёмонлик, янаги йил шу кунларга ҳам эсон-омон етайлик!»,– дея эзгу ниятларни қилганлар ва

хурсандлик, шодлик олиб келган болаларга мева-чева ҳамда турли ширинликларни ҳадя қилганлар.

Қадимги аجدодларимиз бошлаб берган, ҳозирги авлодлар давом эттираётган Наврўз сайлининг ўзига хос ажойиб хусусияти шундаки, ҳали-ҳануз унинг очилиш маросимини яққол кўриш мумкин-у, аммо яқунланишини сезиш амри маҳол. Чунки, у ҳозирги даврда ишлаб чиқариш корхоналарида, ташкилотлар, ўқув юртларида, деҳқон – фермерлар даласида, маҳаллалар, кўчалар ва оилаларда давом этади.

Қадимдан Ўзбекистоннинг турли жойларида Наврўз турлича кутиб олинган. У одатда 3 кундан 15 кунгача нишонланган. Масалан, Хоразмда Наврўз байрамини нишонлашдан аввал махсус йиғинлар ўтказилган. Унда айём тантанасини ташкил этиш раиси, корфармони тайинланган. Тантаналар жадвалида эса, турган гап-ки, томошалар, сайиллар, мусобақалар ўтказиш тартиблари ҳақида сўз борган.

Қашқадарёликлар удумига кўра, ўша куни мабодо ёмғир ёғиб қолса ёхуд ўзга сабабларга кўра Наврўз кириб келган кунни тантана қилолмасалар, ўша кун «куни бекор» деб аталган. Натижада, «ҳечдан кўра кеч» тамойилига амал қилинган ва эртасига байрам қилинган.

Водилликлар улуғ айёмни «Наврўз гули»сиз нишонлашмайди. Ёш-яланг ушбу гулни териб келиш учун тоққа чиқадилар. Кечга яқин кучоқ-кучоқ гуллар териб қайтадилар. Кўпчилик «Наврўз келди, кут-барака келди, шу кунларга етказганига минг бора шукур, тинчлик-омонлик бўлсин, шу яшнатиш фаслида янаги йил, янаги баҳорга ҳам эсон-омон тўрт кўз тугал бўлиб етайлик!» – дея «Наврўзнинг гули» – бойчечакни ҳидлайдилар, юз-кўзларига суртадилар:

Бойчечак айтиб келдик эшигингизга,
Худойим ўғил берсин бешигингизга.
Бойчечак айтган билан тўямизми,
Қадимги расмимизни кўямизми?..

Қўлингиздаги ушбу қўлланма муаллифларининг туғилиб ўсган Ота юрти – Янгиқўрғон туманидаги гўё арслон каби юрт сарҳадини қўриқлаб ётган ҳайбатли Ўнғортоғ пойидаги «Юксакликдаги қўрғон» – Поромон қишлоғида ҳам ушбу удум ҳанузга қадар ўз аҳамиятини йўқотмаган. Ўзимиз ҳам ўтган асрнинг 60- йиллари 2- ярми – 70- йиллари ибтидосидан бошлаб доимо ўзимизники деб ҳисоблайдиган Поромон тоғининг «Сассиқ унгур», «Тешиктош», «Кийикбой чўққи»,

«Узун осқа», «Сарик осқа» деб номланган ўзимиз учун жудаям азиз, қалбларни, юракларни ҳаприқтирадиган жойларидан бойчечак териб келиб, бувиларимиз ва оналаримизга совға қилиб, ҳамон уларнинг шодлигидан баҳраманд бўлиб, бойчечакнинг эвазига олтиндан ҳам қимматлироқ ва улуғроқ дуоларни олиб келмоқдамиз.

Ҳозир ҳам одамлар ҳар баҳорни бениҳоя интизорлик, интиқлик билан кутадилар. Чунки, навбаҳорнинг элчиси сифатида энг биринчи – бойчечак, бинафша, лолалар қалбларни қувонтириб роса очилади. Шу сабабдан ҳам қадимдан қизларга Бойчечак, Бинафша, Гунафша, Лола, Наврўза, Озода, Навбаҳор деб исмлар қўйилган, ушбу анъана ҳозирда ҳам давом этиб келаётганлигини ўзингиз ҳам биласиз.

Қадимда тоғ, кир-адирлардан терилган бойчечаклар хонадонма-хонадон юриб бошқалар кишига ғурур билан кўрсатилган. Беморлар, хасталар ҳузурига бориб уларга «Бойчечак» қўшиғи куйлаб берилган. Баҳорни интиқлик билан кутаётган беморлар бу жарангдор қўшиқни эшитиб, ўзларини анчагина енгил ҳис қилганлар.

Ўсмир болалар бойчечакни териб келиб, хонадонларга улашиб, ушбу термаларни айтиб юришган:

Бойчечакнинг онаси, боласи, ей,
Қулоғимда донаси, донаси, ей.
Онасини териб олсам,
Бодраб чиқди боласи, боласи, ей...

Халқ термаларидан бирида шундай тилак билдирилади:

Бойчечак чиқибди, бугун Наврўз экан,
Олам ҳам баробар бир кеча-кундуз экан.
Ҳой деҳқон бобо далангга берсин барака,
Ҳой чўпон бобо қўрангга берсин барака,
Ҳой боғбон бобо, ниҳолга берсин барака,
Янги йилингиз муборак бўлсин, ҳой момо,
Бойчечак чиқибди, бугун Наврўз экан...

Халқимизнинг азал-азалдан гулларни ғоятда суйганлиги, гулга жудаям мафтунлиги хусусида этнограф Н. П. Остроумов 1890 йили Тошкентда чоп этилган «Сартлар» номли китобида шундай ёзганди: «Мен фаросатсиз бўлиб кўринган мардикорнинг, камбағал аравакаш ёки мешкобчининг, ҳаттоки гадонинг ҳам қулоғига тақиши, дўпписи тагига қистириши учун гул ахтаришини кўриб хайратда қолдим».

...Бойчечак, бинафша, лола баҳор элчиси, даракчиси сифатида эъзозланган, кўшиқларда куйланган. Тоғ-тошлар ва қир-адирлардан бойчечакни ким биринчи бўлиб топиб олса, ўша бахтли ҳисобланган. «Бойчечак» кўшиғи бениҳоя кўп мавзуларни қамраб олган. Умуман, ушбу кўшиқ орқали инсоний энг эзгу туйғулар тараннум этилган:

Қаттиқ ердан қаталаб чиққан бойчечак.

Юмшоқ ердан югуриб чиққан бойчечак.

Бойчечагим бойланди.

Қозон тўла айронди.

Айронингдан бермасанг

Қозон-товоғинг вайронди.

Қаттиқ ердан қаталаб чиққан бойчечак.

Юмшоқ ердан юмалаб чиққан бойчечак.

Бойчечакни тутдилар,

Тут ёғочга осдилар,

Қилич билан чопдилар,

Бахмал билан ёпдилар...

Мазкур кўшиқ бир қараганда анчайин жўн ва тушунарсиздек туюлади. Лекин, бу фақат юзаки қараганда шундай. Ушбу кўшиқда бойчечак муқаддас саналиб, у «қурбонлик» қилиниши билан боғлиқ қадимий маросим ҳақида сўз бормоқда. Қиш узоқ чўзилиб, кўклам келиши интиқлик билан кутилганда «Бойчечак» маросими ўтказила бошлаган. Бу маросим улус ҳаётида бениҳоя муҳим саналган ва унга махсус равишда тайёргарлик кўрилган. Даставал катталар ижросида ўтказилган ушбу маросимлар эса кейинчалик болалар асл фольклари кўринишини олган. Зеро, унутилган кўпгина маросимларнинг излари айнан болалар фольклори таркибида сақланиб қолади.

Бойчечак кўшиғини айтаётган болакайлар бойчечакнинг қиш кўнжидан қандай қийинчилик билан чиққанини ҳикоя қилишмоқда. Ўрни бойчечакни ер тагида ушлаб турган қудратли куч қиш эди. Қиш ҳукмдорлик пайти ҳаммаёқ қозонлар тўла айрондек оппоқ қор билан қопланган. Бойчечаклар астагина ниш уриб, кўклам келадиган вақт яқинлашди. Айрон – қорлар ерга сингиб кетиб, бойчечаклар юмалаб бош кўтарди.

Бойчечагим бойирон,

Гуллар ичра айирон.
Айронингдан ичмайман,
Баҳоримдан кечмайман.

Бойчечак терган болалар уйма-уй юриб, хонадонлардан қишни ҳайдаганлар. Бу маросим қанчалик тантанали ўтса, унда куйланган кўкламни улуғловчи кўшиқлар қанчалик баланд куйланса, қиш ҳам шунчалик тез хонадонларни тарк этган. Хонадон эгалари бойчечак келтирган болаларга айнан қишни қувиб юборгани, уйга кўкламни бошлаб келгани учун ҳам совғалар улашадилар. Бойчечакни кўриб қувониш, уни кўзига суртиш кўкламнинг ғалабасини – қиш эса тугаб баҳор бошланганини аңлатган. Она Табиатни жонлантириб тасаввур қилиш, бутун борлиқни қиш пайти ўлиб, кўклам келгач қайтадан тирилади деб тушуниш, айна жараён қиш ва ёзнинг аёвсиз курашида ўтади, деб талқин этиш дунёдаги барча халқлар ҳаётий тажрибасида учрайди. Шу асосда кўпчилик халқлар қиш ҳамда кўклам курашини махсус театрлашган ҳолда оммага тасвир этувчи магик мазмундаги турли маросимлар уюштиришган. Келаётган кўкламнинг бу курашда қишни енгиси табиатга таъсир қилади, деб аңланган.

Улуғ аллома Маҳмуд Қошғарийнинг юқорида ўзингиз юқорида ўқиб чиққан қиш ва кўклам мунозараси бойчечак маросими билан ниҳоятда уйғун эканлиги ҳам алоҳида диққат-эътиборга моликдир.

Бойчечак кўшиғининг махсус куйловчилари ҳам бўлган. Қўшиқ «Ёр-ёр», «Ўлан» усулида айтилган. Қиш қаҳратонини енгиб, гуллар орасида илк дафъа Она Ердан бош кўтарган, ёруғликка – Қуёшга интилган Бойчечакнинг жасурлиги, мағрурлиги ғоятда улуғланган. Бу мўъжиза гул – туғилиш ва яшаш рамзи сифатида шарафланган. Зеро, баҳорнинг илк кунларида қир-адирларда Бойчечак, Чучмома, Гулбарра, Бинафша, Қизғалдоқлар териб одамлар ўта суюнчиланган, толбарглардан узун кокиллар, бинафшадан бўлса чиройли исирғалар, қоқигуллардан эса гўзал зулфчамбарлар қилиб тақилган...

Бойчечак кўшиғи тугаллангач, бойчечакчиларга совға-саломлар берилган, болалар совғаларни ўзаро бўлиб олишган ёки ҳаммалари биргаликда баҳам кўришган. Қўшиқда таърифланган бойчечак – эрта баҳорда росаям очиладиган оддийгина гул эмас, аслида умумлашма даражасига кўтарилган рамзий образ ҳам. Унда мурғаккина болалик образи ўзининг тажассумини топган. Халқ ёш болани эрта баҳорнинг

илк гули тимсолида кўрган, бола шундай нозик, ёқимли навнихол ва чиндан ҳам башарият баҳорининг ғунчаси сифатида эъзозланган...

2009 йил 30 сентябрда эса Наврўз ЮНЕСКОнинг инсониятнинг номоддий буюк мероси сифатида рўйхатга олинган ҳамда дунё аҳли томонидан асраб-авайлабкатта тантана қилинмоқда. ЮНЕСКОнинг Ўзбекистондаги ваколатхонасининг раҳбари Криста Пиккат фикрича («Халқ сўзи» газетаси 2014 йилнинг 12 март), «Наврўз Марказий, Ғарбий ва Жанубий Осиё мамлакатлари, Болқон ҳамда бошқа турли минтақалардаги миллионлаб одамлар томонидан кенг нишонланади. 2009 йилда бу байрам инсониятнинг асл номоддий мероси сифатида ЮНЕСКОнинг Репрезентатив (кимгадир, нимагадир вакил этилган, кўрсатишга арзийдиган – Б. И., Н. И.) рўйхатига киритилди. Мазкур рўйхат турли халқларнинг асрлар давомида сақланиб, аجدодлардан авлодларга ўтиб келаётган урф-одатлари ҳамда анъаналари, миллий, маънавий қадриятларини ўз ичига олган. Бу ҳолат номоддий маданий мерос ва унинг дунё маданиятидаги ўрнини теран англашга ҳамда маданий хилма-хилликни ҳурмат қилиш асносида турли халқларнинг ўртасидаги дўстлик ришталарини мустаҳкамлашга хизмат қилади...

ЮНЕСКОнинг самарли фаолияти маданият соҳасидаги қатор ҳужжатларга, хусусан, Ўзбекистон Республикаси томонидан ҳам ратификация қилинган Жаҳон маданий ва табиий меросини муҳофаза қилиш тўғрисидаги Конвенцияга (1972 йил) ва Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича Конвенцияга (2003 йил) тўла-тўқис асосланади. Бу ЮНЕСКОнинг Жаҳон мероси рўйхатига киритилган Самарқанд, Бухоро, Хива ва Шаҳрисабз шаҳарларини асраб-авайлаш, Инсоният номоддий маданий меросининг Репрезентатив рўйхатидан жой олган Наврўз, Бойсун маданий мероси, Шашмақом, Катта ашула (ва 2014 йил ноябрда рўйхатга кирган Аския санъати – Б. И., Н. И.) каби маданий мероснинг номоддий элементларини кенг тарғиб этиш, шунингдек, барқарор тараққиётга эришишда маданиятнинг ролини мустаҳкамлаш борасидаги фаолиятимизга асос бўлади».

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 2010 йилда бўлиб ўтган 64- сессиясида кун тартибига 49- рақам билан киритилган «Жаҳон маданияти» масаласи муҳокама этилган ҳамда «Наврўз халқаро куни» номли махсус резолюция қабул қилинганди. Унинг лойиҳаси БМТ Бош Ассамблеясига Ўзбекистон, Афғонистон,

Озарбайжон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон, Эрон ҳамда Туркия делегациялари томонидан таклиф этилган эди. Шундай қилиб, БМТ Бош Ассамблеяси резолюциясига биноан 21 март БМТ қароргоҳида ҳам, жаҳон миқёсида ҳам башариятнинг боқий айёми – Халқаро Наврўз куни сифатида нишонланмоқда. БМТнинг ушбу резолюциясида баҳор айёмини ўзининг миллий байрами сифатида ғоят тантанали равишда нишонлайдиган барча мамлакатларга Наврўзнинг тарихи, айёмнинг урф-одатлари, расм-русумларини кенг тарғиб-ташвиқ қилиб, бошқа миллат ва халқлар вакиллари ҳам ниҳоятда шукуҳли байрамнинг тарихи, мазмун-моҳияти билан доимо жуда яқиндан таништириб бориш вазифаси топширилган, тавсияси берилган эди.

Ушбу Резолюцияда, шунингдек, қайд этилишича, Наврўз 3 минг йилдан зиёд Марказий Осиё ва Кавказ, Қора денгиз ҳавзаси, Яқин Шарқ, Болқонда ҳамда бошқа минтақаларда тантанали нишонланади. Бош ассамблея БМТга аъзо-давлатларни Наврўзнинг тарихи ҳамда анъаналарини ўрганиш ҳамда ушбу билимларни халқаро ҳамжамият орасида татбиқ этиш, шунингдек мазкур байрам муносабати билан ҳар йили байрам тадбирларини ташкил этишга чақирган.

Шунингдек, Бош ассамблея манфаатдор аъзо-давлатларга ва Бирлашган Миллатларнинг Ташкилотига, хусусан, унинг тегишли ихтисослашган муассасалари, Фондлар ҳамда дастурларга, асосан таълим, фан ҳамда маданият масалалари бўйича, ва манфаатдор халқаро ҳамда минтақавий ташкилотларга Наврўз нишонланадиган давлатларда ўтказиладиган тадбирларда қатнашишни тавсия этган.

Япониянинг Ўзбекистондаги Фавқулудда ва мухтор элчиси Фумихико Като башариятнинг асл боқий байрами хусусида ўзининг шундай фикр-мулозаларини билдиради: «Мен илк маротаба сизнинг юртингизда – Ўзбекистонда Наврўзни нишонламоқдаман ҳамда ушбу байрам менга жуда ҳам ёқди. Айниқса, татиб кўриш имкониятига эга бўлганим сумалакнинг роса ажойиб таъмини алоҳида қайд этишни истардим.

21 март Японияда ҳам байрам сифатида нишонланади. Ушбу кунда биз кўкламнинг кириб келишини байрам қиламиз. Бу эса, ўз навбатида, халқларимиз ўртасидаги тарихий ва маданий яқинликнинг яна бир тасдиғи ҳисобланади». Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик

ташкilotининг юртимиздаги лойиҳалари координатори Дьерд Сабо, «Мен икки йилдан бери Сизнинг гул диёрингизда фаолият кўрсатиб келяпман. Наврўзни халқингиз билан бирга нишонлаш менга доимо катта мамнуният бағишлайди... Мен дунёнинг бошқа бир томонидан келганман, шу сабабли ҳам анъаналарингизни кўриш, уни сизлардан ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Баҳор ҳамма жойда орзиқиб кутилади, аммо юртингизда баҳор кириб келишининг нишонланиши қизиқарли ва яхши намунадир», дейди. Германия Федератив Республикасининг Ўзбекистон Республикасидаги Фавқулодда ва мухтор элчиси бўлмиш Найтхарт Хёфер-Виссинг ўз мамнуниятини шундай сўзлар ила изҳор этади: «Мен Наврўз муносабати билан ташкил этилган тантаналарда биринчи маротаба қатнашдим. Айнан шу орқали ўзбек маданияти ва санъатининг бутун ранг-баранглигини кўрдим, халқ оғзаки ижоди ва мумтоз асарлари, мамлакатингизнинг барча вилоятлари маданиятини намоён этувчи ашула ва рақслардан баҳраманд бўлдим» («Халқ сўзи» газетаси, 2014 йил 26 март).

Бирлашган Араб Амирликлари Фавқулодда ва мухтор элчиси Муҳаммад Ҳареб Ал-Меҳаирбий юртимизни бошқаларга нисбатан анчагина яхши биладиган дипломат. У анъаналаримизни абадиятга айлантирган айём хусусида шундай дейди: «Мен саккиз йилдан буён Ўзбекистонда фаолият юритяпман. Ҳар гал ушбу байрамни орзиқиб кутаман. Наврўзга бағишланган тантаналарда қатнашиш ҳамда ўзбек халқининг қувончига шерик бўлиш мен учун ниҳоятда катта шараф. Ҳамма жойда байрамона ҳамда дўстона муҳит, ижобий кайфият ҳукм сурмоқда. Мамлакатингизда ягона ва аҳил оила сифатида истиқомат қилаётган турли миллатлар вакиллариининг чиқишларини томоша қилиш кишига жуда катта мамнуният бағишлайди. Наврўз тинчлик ва осойишталикни мустаҳкамлаш нуқтаи назаридан ҳам ниҳоятда муҳим ва улкан воқеа экани баробарида, кўплаб мамлакатлар учун яхши намуна сифатида хизмат қилади. Ўзбек халқининг жуда кўхна тарихи, миллий урф-одат ва анъаналари, бениҳоя меҳнатсеварлиги Ўзбекистон муваффақиятларининг асосидир» («Халқ сўзи» газетаси, 2014 йил 21 март).

«Мен Наврўзни тўртинчи марта Тошкентда нишонламоқдаман, – дейди, Польшанинг Ўзбекистондаги Фавқулодда ва мухтор элчиси Марианн Пшезьедецкий, – афсуски, жорий йил сўнгига келиб менинг

Ўзбекистондаги миссиям ниҳоясига етади. Бироқ, умрим охиригача Ўзбекистондада ўтказган ажойиб дамларимни ёдимда доимо сақлаб қоламан». Покистоннинг диёримиздаги элчиси Риаз Хуссаин Бухари гурур билан айтганидек, «Ушбу ёрқин байрам Покистонда ҳам жуда кенг нишонланади, у «Жашне Баҳар» деб аталади. Бу давлатларимиз халқларининг анъаналари, тарихи ва маданияти муштарак эканидан далолат беради» («Халқ сўзи» газетаси, 2014 йил 27 март).

Ҳиндистон элчиси Анумула Гитеш Сарма ҳақли равишда қайд этганидек: «Наврўз байрамининг моҳиятида эзгу ғоялар мужассам. Бу айём инсонларни тинчлик-осойишталик, тотувлик, бағрикенглик, меҳр-оқибатга ундайди. Ободлик, бунёдкорлик ҳисси билан яшашни тарғиб этади. Ўзбекистонда Наврўз ўзгача кўтаринки шукуҳ билан нишонланади... Наврўз Ҳиндистоннинг ғарбий қисмидаям, хусусан, Мумбай шаҳрида кенг байрам қилинади. Бу куни ёшу қари бир жойга йиғилиб, байрам таомларидан тановул қилади. Дўстона ришталар эса янада мустаҳкамланади.

Ҳиндистонда ҳам шунга ўхшаган байрам – Холи нишонланади. Бу куни одамлар бир-бирига турли рангдаги сувлар ва кукунлар сепади. Ранг-баранг кўчалар, куй-қўшиқлар айёмнинг фойзига фойз қўшади. Одамлар бир-бирининг ҳол-аҳволидан хабар олади, турли ширинлик ва совғалар улашилади. Бу кунда ўзаро адоватга барҳам берилиб, гина-кудуратлар эса унутилади» («Қишлоқ ҳаёти» газетаси, 2014 йил 11 март). Ҳозирги даврда башариятнинг боқий байрами БМТ қароргоҳи ва Европа парламентида ҳам доимий равишда катта тантана билан нишонланиб келинмоқда. Бунга газета-журналларни ўқиб, телевизор кўриб, радиони тинглаб, Интернет сайтларига кириб ўзингиз ҳам жонли гувоҳ бўлиб турганингиздан хабардормиз...

Эндиликда Наврўз байрамини ўтказиш маросимлари замоннинг руҳи, талабига мослаб ўзгартирилмоқда ва қадимий анъаналарнинг ҳақиқий моҳиятини сақлаб қолган ҳолда янги мазмун ва замонавий белгилар билан янада ҳам бойитилмоқда. Ҳозирги вақтда Наврўзнинг ўзига хос рамзий тимсолини ўзида яққол гавдалантирувчи «Баҳорой» байрамнинг асосий қаҳрамони ҳисобланади. Одатда, Наврўз келиши билан Баҳорой безатилган очик машинада маҳалла ва кўча-кўйларни карнай-сурнай садолари остида аста айланиб чиқади. У ўлкага баҳор кириб келгани билан аҳолини табриклайди, ҳаммани Наврўз байрами

тантаналарига чин қалбдан, самимий таклиф этади. Жойларда бўлса, ниҳоятда шўх-шодон ўйин-кулгилар уюштирилади.

Бугунги кундаги Наврўз байрамининг ғоявий мазмун-моҳияти, **биринчидан**, халқимизнинг юксак меҳнат фаолияти билан чамбарчас боғланиб келган ёрқин ва ўта кўп қиррали улуғ интилишлари, юксак орзу-умидларига асосланганидир;

иккинчидан, халқимизнинг турмуш тарзи, миллий руҳи, халқ санъатининг ажойиб шакллари ва турлари, турли мусобақалар билан диққат-эътиборни ўзига жалб этувчи бу байрам халқнинг маънавий турмушини бойитишга, англашга, халқимизнинг гўзал анъаналарини асраб-авайлаш ва сақлашга холис хизмат қилмоқда;

учинчидан, наврўз байрамини тантанали ўтказиш жисмонан ҳамда маънавий жиҳатдан баркамол авлодни тарбиялашда, халқимиз ижодиётининг жуда яхши намуналари мисолида улар дунёқарашини шакллантиришда ҳамда миллий ўзликни англашда ўта катта аҳамият касб этади.

Давлат раҳбари 2008 йилги Наврўз байрамига бағишланган тантанали маросимда сўзлаган нутқида, таъкидлаганидек: «Халқимиз доимо орзиқиб, интизор бўлиб кутадиган янги кун ва янги фасл дебочаси шарқона янги йилнинг бошланиши бўлмиш Наврўз айёми ўзининг маъно-мазмун, кўрки ва таровати, теран фалсафаси билан бошқа байрамлар орасида алоҳида ўрин тутди, десак, ҳеч қандай хато бўлмайди. Нега деганда, Наврўз табиат очилиши, уйғониши ва янгиланиш фасли бўлиб, Шарқ дунёсидаги энг қадимий, биз учун асл миллий, ғоятда ардоқли ва эъзозли байрамдир. Наврўз ўзига хос бетакрор бир олам бўлиб, инсон зотини табиат билан доимо уйғун ва ҳамоҳанг бўлиб яшашга даъват этадиган ўзаро меҳр-оқибат, қадр-қиммат, хайр-саховат рамзи ва белгисидир».

Хуллас, қадимий қадриятлар жамланган Наврўзимиз кўп ва хўп улуғ, буюк хосиятларга эга бўлган айёмдир. Наврўзни улуғлаб, ардоқлар эканмиз, фикримизнинг исботи сифатида бевосита шоира Зулфия Мансурова битган «Табрик» шеъридаги қуйидаги сатрларни сизнинг эътиборингизга ҳавола этишни ўринли деб топдик:

Истикболи буюк халқнинг баҳоридир бу,
Юртбошига суюк халқнинг баҳоридир бу,
Истиклолу эрки нақднинг баҳоридир бу,

Мангу ёруғ пешонаси элимнинг бешак,
Ўзбекистон, янги кунинг – Наврўз муборак!

Бугунги Наврўз айёми моҳиятан Мустақиллик мазмуни билан уйғунлашиб кетди. Биз бугун Наврўзни янгидан-янги орзу-умидлар, гўзал баҳор ва яшариш маъноси билан бирга, миллий равақ, миллий тараққиёт, буюк келажак учун интилишнинг бунёдкор ғоялари ила муштарак ҳолда англамоқдамиз.

Наврўз байрами воситасида халқимизнинг жуда бой миллий-маънавий мероси қайтадан қаддиниём баланд кўтармоқда. Жойларда маданиятмизнинг негизлари, миллий қадриятларимиз тикланиб, унга янги ҳаётни, янги умрни бахш этилмоқда. Наврўз мустақиллик ҳамда элнинг ўзига росаям хос ва мос бўлган ўта бой миллий маънавияти негизлари билан янада уйғунлашиб бормоқда.

Зотан, Наврўз ва Мустақиллик биз учун тенгдош бўлиб янгидан дунёга келди ва Дунёга ўзлигини роса кўз-кўз этмоқда. Айни пайтларда бўлса, қайтадан тикланган Наврўз қайта тикланган Миллий Мустақиллигимиз, Истиқлолимиз тантанаси туфайлигина ўзининг асл, ҳақиқий, чинакамга ўзига хос мос мавқеига эга бўлди.

Миллий Истиқлол ғоялари халқимизнинг қадимий удумлари, турмуш тарзи, урф-одатларини ўзида мужассам этган, анъаналарни абадиятга айлантирган айём, башариятнинг боқий байрами бўлмиш – Наврўздан мадад олди, руҳ олди. Ана шу руҳият элнинг жон-жонига, қон-қонига, тарихий илдизларига сингиб кетди.

Демак, эндиликда бизлар миллий Истиқлол тушунчалари билан Наврўз нашидасини бир-биридан сира ҳам ажрата олмаймиз.

Умуман, Наврўз асрлар мобайнида биз учун эзгулик, ҳурлик, озодликнинг тимсоли, инсон қалби ва онгида бунёдкор, ёруғ орзу-умидлар аста куртак очадиган фасл бўлиб келган ва келажакда ҳам шундай бўлиб қолажак.

Чунки, бутун башариятнинг боқий байрами бўлмиш – Наврўз биз қандай буюк аждодларнинг асл авлоди эканимизни, қандай буюк ва бой мерос, қадриятларнинг ҳақиқий, асл ворислари эканимизни Жумлаи Жаҳонга яққол намоён этадиган улкан бир маънавий кўзгу ҳисобланади.

ХОТИМА

Ҳар қандай халқнинг ўтмиши, бугуни ва келажагини ҳаётининг кўзгуси, қувонч ва шодлик манбаи бўлган байрамларсиз тасаввур қилиш ғоят мушкул. Ўзининг гўзал, завқли, хушчақчақ байрамларига эга бўла олган халқнинг келажаги, истиқболи порлоқдир. Зотан, ота-боболаримиз неча минг йиллар давомида юксак маънавий сифатида эъзозлаб, аجدодлардан авлодларга маънавий мерос қилиб қолдирган байрамларини эҳтиёткорлик билан оқилона равишда тиклаб, ҳозирги замоннинг руҳи билан роса бойитиб, истиқбол йўлини белгилаш ва келажак авлодларга асраб-авайлаб етказиб бериш муқаддас вазифа, маънавий бурч эканлигини ҳеч қачон унутмаслигимиз даркор.

Байрамлар инсон, жамият, давлат ҳаёти маънавий илдиэларидан бири, унинг ниҳоятда муҳим қисмидир. Байрам шахс, оила, жамият, миллат, давлат, халқаро ҳаётдаги энг муҳим ҳодиса, воқеа, саналарни қайд этади ва уларни нишонлашга имконият яратади. У кишиларнинг ҳаёти ва меҳнат фаолиятида эришган ютуқларини турли тантаналар орқали яққол ифодалайдиган маънавий-маърифий ҳодисадир. Ўзбек халқида қадим-қадимдан йирик бунёдкорлик ишларнинг бошланиши ва якунланиши жараёни одатда байрамга айланиб кетади.

Байрамлар инсониятнинг ўзи минг машаққатлар ила босиб ўтган йўллариини чуқур англашга, эришилган ғалабалардан ҳақли равишда фахрланишга, эртанги кун учун асосли режалар тузишга, келажакдаги фаровон ҳаётга катта умид боғлашга ёрдам беради. Шу боисдаи ҳам, байрам арафасида кишилар бир-бирларини самимий табриклайдилар, кексаю ёшга энг эзгу ниятлар, истаклар билдирадилар.

Байрам кунларида кишилар «Орадан шунча... вақт ўтибди-я?!» деган сўзларни жуда кўп бора айтадилар. Байрамлар инсон учун энг улуғ, қадрли, ортга сираям қайтариб бўлмас мулк – вақтнинг қадрига етишга, уни бениҳоя эъзозлашга, асраб-авайлашга даъват этади.

Байрам кунлари халқимиз учун азал-азалдан тинчлик-тотувлик палласи ҳисобланган. Ўша кун и уруш-жанжаллар ва низо-можаролар

тўхтатилган. Бу кунда кишилар ўртасидаги адоват, гина-кудуратлар унутилган, ўзаро аразлашганлар, байрам баҳонаси билан ярашиб ҳам олганлар. Байрамлар чоғида шундай ўта кўтаринки бир руҳий ҳолат вужудга келадики, унда ҳамма кишилар ғоявий-маънавий жиҳатдан бирлашади, натижада, эл-юртда бунёдкорлик учун асос бўлмиш ўзаро бирдамлик, ҳамжиҳатлик руҳи шаклланади.

Байрамларда вужудга келадиган ғоятда кўтаринки кайфият, роса ҳам обод бўлган кўнгил, ўз навбатида кишиларни эртанги кунга умид боғлашга, келажакка ишонч билан қарашга тинимсиз ундаб туради.

Байрамлар ижтимоий-маданий ҳаётнинг кўзгуси сифатида ҳар бир халқнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ютуқларини ҳам дунё аҳлига бениҳоя кенг равишда намойиш қилади.

Байрамнинг ижтимоий-сиёсий ва маданий аҳамияти шу билан белгиланадики у жуда муҳим анъаналарни қўллаб-қувватлаш асосида башарият маданияти ютуқларини янада мустаҳкамлайди. Байрамлар моддий ва маданий ҳаётда эришилган муваффақиятларнинг ўзига хос намойиши ҳам ҳисобланади. Чунки, байрам кунига бағишланган тантаналарда иштирок этувчи барча муассасалар, корхоналар ўзлари эришган катта муваффақиятларни эл-юртга намойиш қиладилар.

Айнан байрамлар дунё маданиятининг хазинасига йиғилган энг қимматли маънавий бойликларни ўз руҳида мужассамлаштиради. Шу боисдан ҳам байрамлар инсоният маданиятининг ниҳоятда муҳим шаклларида бири бўлиши билан бир қаторда, кишилиқ жамиятини ривожлантиришнинг энг самарали воситаларидан бири ҳисобланади.

Зардуштийлик динига эътиқод қилиш давридаёқ, яъни бундан 3500 йил муқаддам қадимий аждодларимизнинг байрамлари тизими шаклланган. Бунда Наврўз, Меҳржон, Сада, Ангом каби байрамлар айниқса муҳим аҳамиятга эга бўлган. Уларда яхшилик ва ёмонлик, ёруғлик ва қоронғулик, иссиқлик ва совуқлик, ҳаёт ва ўлим, савоб ва гуноҳ ўртасидаги зиддиятлар акс этиб, ўша давр одатларида биз учун энг азиз, инсонийлик белгилари – эзгулик, яхшилик, одамгарчилик, меҳрибонлик, меҳр-мурувватлилик, кадр-қиммат, раҳм-шафқат, хайр-саховат каби маънавий-инсоний фазилатлар қадрлана бошланган.

Ўрта асрлардан бошлаб диний байрамлар – Рўза ҳайити, Қурбон ҳайити каби айёмлар ота-боболаримиз маънавий-маърифий ҳаётига жуда ҳам катта таъсир ўтказа бошлаган.

Хуллас, тарих мулкига айланиб бўлган минг йиллар мобайнида халқимизнинг турли-туман диний эътиқодлари анъанавий маҳаллий байрамларнинг руҳияти билан чамбарчас боғланиб кетган. Уларнинг ўзаро муштараклигисиз буюк ўзбек халқи байрамларининг мазмун-моҳияти, шакл-шамойилини ҳам тасаввур қилиш ғоят мушкул.

Ҳозирги ғоят мўрт, қалтис, мураккаб ва таҳликали даврда ўзбек халқи анъанавий байрамларининг ахлоқий-тарбиявий жиҳатларига алоҳида диққат-эътибор бермоғимиз лозим. Зеро, халқ байрамларида қадимий миллий ҳамда диний одатлар ўзаро чатишиб кетиб, улар одамлар ўртасида меҳр-оқибат, иззат-хурмат, қадр-қиммат, мурувват каби инсоний фазилатларнинг раванқ топишига катта хизмат қилади.

Ўзбек халқининг анъанавий байрамлари аجدодларимизнинг энг яхши, энг улуғ фазилатлари, фикрлари, ғоялари, ҳаётий тажрибалари, ютуқлари, қадриятларини мужассамлаштиргани учун ҳам жамиятни ахлоқий соғломлаштирувчи, инсонпарварликни барқарор этувчи ва аҳолининг маънавий камол топишига хизмат қиладиган муҳим омил сифатида намоён бўлади. Шунингдек, байрамлар одамлар орасида одоб-ахлоқ, имон-эътиқод, инсонпарварлик, меҳр-мурувват, саховат, одиллик, ҳалол-поклик, биродарлик, ватанпарварлик, меҳмондўстлик сингари хислатларни раванқ топтиришда муҳим омил ҳисобланади.

Байрамларнинг моҳияти улар мазмуни ва илгари сурилаётган, тарғиб-ташвиқ этилаётган ғоясига бевосита боғлиқ бўлади. Мазмун-моҳият, ғоя ҳар қандай байрамнинг асосини, образли қилиб айтганда, «жони», «қони»ни ташкил этади. Узоқ давом этган тарихий тараққиёт жараёнида байрамларнинг маъноси, ғояси халқнинг ўйи, дарди, орзу-умидлари асосида пайдо бўлган ва турли-туман даврларда ўзгариб, ё йўқолиб кетган, ёхуд заифлашган ёки ривожланиб борган.

Мустамлакачилар ҳам, маҳаллий ҳукмдорлар ҳам халқимизнинг азалий ва абадий байрамлари мазмун-моҳиятига ўзларининг бузғунчи – вайронкор ғояларини аста сингдириб юборишга ҳаракат қилганлар. Масалан, Наврўз, Меҳржон сингари айёмларга мустамлакачилар ўз мафкураси ёки ислом дини пешволари диний ғояларни сингдиришга интилганлар. Шўролар эса Ҳосил тўйини социалистик ғоялар билан бойитишга уринганлар. Зўравонлик билан мажбуран сингдирилган ғоялар эса ўз-ўзидан анъанавий байрамлар мазмун-моҳияти, шаклига анчагина путур етказишга улгурган. Бундай ҳолат эса, ўз навбатида,

одамларнинг байрамларга бўлган табиий қизиқишларини сусайтириб юборган. Шу сабабга кўра, айрим байрамлар унутиб юборилган ёки улар йўқолиб кетган.

Ҳукмдорлар халқ урф-одатлари, расм-русумлари, анъаналари, байрамларига ўзларигагина хизмат қилувчи ғояларини сингдириб қолган пайтларда эса уларни тақиқлаб қўйишга ҳаракат қилганлар. Бироқ, аҳоли учун қулай шароит пайдо бўлиши билан байрамлар мазмунига яна «жон» кириб кетган. Жумладан, мустақиллик даврида шундай имконият яратилдики, халқнинг табиий-маънавий эҳтиёжини қондирадиган байрамлар (Наврўз, Ҳосил байрами) янгича мазмун, янгича бунёдкор ғоялар билан бойиган ҳолда қайтадан тикланди.

Қадимдан турли-туман босқинчилар, кўчманчилар ва бошқалар Ватанимиз маданиятига маълум бир даражадаги ижобий ёки салбий таъсирни кўрсатишга улгурганлар. Бироқ, ўзгаларнинг анъаналари ва байрамлари ҳеч қачон маҳаллий ўзбек халқининг асл маданияти ва одатларининг ўзагини, ўқ илдизини ташкил эта олмаган.

Аждодларимизнинг урф-одатлари, анъаналари, маънавияти ўз Ота Юртимизда – қадим-қадимдан Турон, Мовароуннаҳр, Туркистон, Ўзбекистон деб аталмиш ҳудудда пайдо бўлган ва ривож топган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов ҳақли равишда ўта кўп бора қайта-қайта таъкидлаганидек, «...кўчманчилар, босқинчилар келиб кетаверади, лекин халқ, боқий қолади, унинг маданияти абадий яшайди».

Советлар даврида, айниқса, коммунистик мафкура қарашлари энг юқори нуқтага эришган XX асрнинг 70 – 80- йилларидан бошлаб кўплаб миллий анъаналар қаторида Наврўз байрами ҳам «ўтмиш сарқити» сифатида жуда қораланган. Баъзи маҳаллий раҳбарларнинг ножўя хатти-ҳаракатлари туфайли мазкур байрамни «Навбаҳор» деб номлашга ҳам ҳаракат қилинган, уриниб кўрилган эди.

Мустақиллик йилларида миллий ва анъанавий байрам бўлмиш Наврўз қайтадан ўзининг асл муносиб ўрнини топди ва 1989 йилдан бошлаб 21 март куни оммавий дам олиш куни сифатида мамлакат миқёсида кенг нишонлана бошланди. Наврўз байрами орқали ўзбек халқининг жуда бой тарихи, маданий мероси, миллий қадриятлари тикланиб, унга янгидан чинакам ҳаёт бахш этилмоқда.

Самарқанд давлат музей-қўриқхонасининг археология фондида қадимий Афросиёбда ўтказилган қазилма ишлари пайтида топилган мил. авв. VI – V асрларга тегишли ўғир сақланмоқда. Аجدодларимиз Наврўз кунда меҳр ила пишириладиган сумалак учун ундирилган буғдойни айнан мана шундай ўғирда янчиб, ширасини олганликлари тарихий манбаларда баён этилган.

Ушбу фонддаги Наврўз билан бевосита боғлиқ жудаям нодир ашёлардан яна бири VII – VIII асрларга оид ошиқлар ҳисобланади. Ошиқ ўйини энг қадимий миллий ўйинлардан бўлиб, у асосан баҳор пайтларида, айти байрамлар чоғида ўйналган. Музейда сақланаётган ўртаси тешик бу ошиқлар айнан ушбу ўйин учун мўлжалланган. Бу ҳақда эса кўплаб тарихий китобларда маълумотлар бор. Этнография фонди бўлимида сақланаётган Наврўз байрамларида хотин-қизлар кийган миллий либослар, турли тақинчоқ ва безаклар ҳам ўзига хос тарихга эга. XIX аср охири ва XX аср бошларига оид бу ашёларда Самарқанд, Бухоро, Сурхондарё, Хоразм, Тошкент ҳамда Фарғона водийси аҳолисининг ўзига хос турмуш тарзи, кийиниш маданияти ҳамда анъаналари ўз ифодасини топган.

Бундан ташқари, музей-қўриқхона тасвирий санъат фондида Наврўзга оид маросимлар ва халқ сайиллари ифода этилган кўплаб рангтасвир ҳамда графика асарлари мавжуд. Бу ашёлар ҳам ушбу байрамнинг асл тарихи, у билан боғлиқ қадриятлар ҳақида ҳикоя қилади. Жумладан, самарқандлик машҳур мусаввир Намоз Султонов томонидан 1977 йилда ишланган асарда сумалак пишириш маросими ўзининг аксини топган. Яна бир таниқли ижодкор Мирсаид Самадов Наврўз маросимидаги кураш миллий ўйинини тасвирлаган. Бундай ғоят гўзал рангтасвир асарлари Наврўз тақиқланган пайтларда ҳам, халқимиз ўзлигини сира йўқотмаган ҳолда, бу байрамни гарчи тор доираларда бўлса-да, нишонлаганини, анъаналарни сақлаб қолганини кўрсатади. Кейинги йилларда Наврўз байрами арафасида музей-қўриқхонада ниҳоятда асраб-авайлаб сақланаётган ўта ноёб тарихий экспонатларни жамлаган ҳолда махсус кўргазмаларни ташкил этиш ҳам жуда яхши бир анъанага айланиб бормоқда.

Наврўз байрамининг асосий қисми томоша ҳисобланади. Бизда қадимдан «Майдон томошаси» деган бир тушунча бор. Яъни, махсус равишда тайёрланган сахналарда эмас, кенг далаларда қизиқчилар,

халқ театри вакиллари, дорбозлар, аскиячилар, халқ ансамбллари чиқишлари бўлганки, буни «Майдон томошаси» деб айтилган.

Ана шундай жуда кенг майдон томошаларидаги қадимий урф-одатлар, ҳаракатлар Наврўз байрамини нишонлаш муносабати билан қайта тикланди. Масалан, халқимизда қадимдан ковуш рақси бўлган. Шу рақс қайсидир бир қишлоқларимизда сақланиб қолган экан ва бугунги кунда Наврўз байрами дастурига киритилди. Бу каби қайта тикланган кўшиқлар, рақслар, лапарлар аллақанча, сон-саноксиз. Ва айнан ушбу муносабат билан мамлакатимизда фольклор-этнографик ансамбллари жудаям кенг қулоч ёйганлигини ўзингиз ҳам кўриб-билиб турибсиз. Ҳозирги даврда нафақат ҳар бир вилоятда, балки ҳар бир туманда, кўпгина қишлоқларимизда ҳам фольклор-этнографик ансамбллари кенг миқёсда халқимиз қалбига қувонч бағишламоқда, руҳини юксак-юксакларга кўтармоқда.

Уларнинг репертуарларида асосан Наврўз билан боғлиқ урф-одатлар, кўшиқ ва лапарлар ўзининг сахнавий талқинини топмоқда. Биргина мисол — келин салом. Саҳнада сиз кўрганингиз келин салом реал ҳаётимизда, турмушимиздаги келин саломдан анча фарқланади. Демак, турмушда бўладиган келин саломнинг янги сахнавий талқини яратилган. Ушбу сахнавий кўринишларда ўша кўҳна анъаналардаги энг асосий ҳолатлар сақланиб қолинган. Буларнинг таркибига кўш ҳайдашда, хирмон совуришда, хунармандчиликда айтиладиган ўнлаб кўҳна халқона кўшиқларни киритиш мумкин. Улар барчаси Наврўз байрамида кенг талқин этилмоқда. Бу маданий ҳаётимиздаги улкан маънавий воқеалардан бири ҳисобланади.

Аждодларимиз маънавий меросини тиклаш бўйича қилинаётган ишларимизни бутун жаҳон ҳам тан олмоқда. Бу борадаги оламшумул ишларимизни ўрганиш мақсадида дунёнинг кўпгина мамлакатлари (чунончи, АҚШ, Норвегия, Голландия, Франция, Германия, Туркия, Япония)дан келган мутахассис-олимлар бизнинг ўзбекона анъанавий маданиятимиз, жумладан, миллий байрамларимизни қайтадан тиклаш бўйича қилинаётган саъй-ҳаракатларга роса қойил қолмоқдалар.

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғида ниҳоятда улкан тантаналар билан нишонлаган 2014 йилги Наврўз байрамида Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларнинг бадиий-фольклор ва этнографик чиқишларига ҳам бениҳоя кенг ўрин берилди. Ҳар бир

худуднинг ранг-баранг дастурларида уларнинг ўзига хос анъаналари, лапару ўланлари, ракс ва ҳазил-мутойиба, бахшилар айтишуви ижро этилди. «Оламни маҳлиё айлаган диёр»имизда гўё бир тану бир жон бўлиб, ҳамжихатликда яшаб келаётган барча миллат ҳамда элатлар вакилларининг гўзал бадий чикишлари эса қалбларимизни бениҳоя улкан фахр-ифтихорга тўлдирди.

Фахр ва ифтихор билан шуниям қайд этиш лозимки, Ўзбекистон Республикасида турли миллий ва анъанавий байрамларни ташкил этиш масаласи МДХда энг илғор тажриба сифатида тан олинмоқда. Шунинг учун бўлса керак, дунёнинг кўпгина мамлакатларидан келган мутахассис олимлар Ўзбекистон байрамлари савиясига тан бериш билан бир қаторда, юртимиз маънавий тикланиш, миллий тикланиш тажрибаларини янада жиддий ўрганиш бўйича илмий тадқиқотларни амалга оширмоқдалар.

«Олдингдан оққан сувнинг сира қадри йўқ», деганларидек, ўзбек миллий ҳамда анъанавий байрамларининг тарихи, мазмун-моҳияти муаммоларини биздан кўра кўпроқ чет эл олимлари жиддий равишда ўрганмоқдалар. Балки биз ўзимизнинг муваффақиятларимизга ўзимиз маълум бир даражада ўрганиб ва кўникиб қолгандирмиз. Эҳтимол, хорижликлар бизнинг минглаб йиллик улуғ тарихга эга маънавият-маърифат соҳасидаги буюк ютуқларимиз ва тажрибамизни узоқдан теранроқ кўролсалар керак. Европа ва Америкадан келган олимлар байрам бўйича тажрибаларимизни қизиқиб ўрганаётганлари хусусида юқоридаям қайд этгандик. Хусусан, америкалик социолог олим Лора Адаме бизнинг Ватанимизда бир неча йил яшаган ҳолда, ўзи бевосита иштирокчи сифатида қатнашиб, Ўзбекистонимиз байрамларига оид докторлик диссертациясини ёзди ва уни Америкада ёқлади.

Албатта, бу борада биз ҳам фақат ўзгалардан умидвор бўлиб ўтирганимиз йўқ. Мустақиллик йилларида Наврўз байрами тарихини ўрганиш борасида маълум бир ишлар амалга оширилмоқда. Масалан, 1992 йилда Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси нашриёти «Наврўз» деган китобни нашр этганди. Бу китоб, гарчи илгарироқ нашрга тайёрланган бўлса-да, фақат 1992 йилга келибгина чоп этиш имкони бўлди. Демак, бу китоб ҳам мустақиллик мевасидир. Шундан кейин Наврўз ҳақида кўплаб илмий тадқиқотлар олиб борилди. Бу байрам мавзусида бир қатор илмий ишлар қилинди. Айни жараён

билан боғлиқ тадқиқотлар сирасига Маматкул Жўраевнинг «Наврўз байрами» ва «Ўзбек мавсумий маросим фольклори» деган яхшигина китобларини, Абдулатип Саримсоқовнинг «Ўзбекларнинг тақвимий маросимлари» номли монографияси, Шомирза Турдимов ва Жаббор Эшонқулов томонидан тузилган «Наврўз нашидаси» тўпламини ҳам киритишимиз мумкин. Тўпламдан Наврўз ҳақида Рабғузидан тортиб то бугунги кунларга қадар ёзувчи-шоирлар томонидан она Наврўзга бағишлаб битилган ижод намуналари, фольклор намуналари ўрин олган. Шу ўринда Наврўзни ўрганиш борасида ҳали лозим бўлган вазифалар ниҳоятда кўп. Масалан, бизга Наврўз тарихи бўйича унинг барча қирраларини тўла-тўкис қамраб оладиган китоб керак.

1990 йилдан бошлаб то бугунга қадар Наврўз айёми, байрамини тантанали нишонлашда маданият ходимлари томонидан эгалланган тажрибани умумлаштириш масаласи ҳам жуда долзарб вазифалардан бири бўлиб турибди.

Ҳар йили пойтахтимизда ниҳоятда кўтаринки руҳда, бутун дунё аҳолисини ҳам ҳайратга соладиган даражада нишонланадиган асосий байрам томошаларини ўрганиш, тадқиқ қилиш вақти ҳам етиб келди. Бу байрам дастурларини ўрганишнинг икки муҳим, долзарб жиҳати бор. Биринчидан, бу тантаналарда аллақанча деярли унут бўлаёзган ирим-сирим, маросимлардан тортиб, зўр фольклор намуналаригача аксарияти қайтадан тикланди. Иккинчидан, бизнинг шоирларимиз, санъаткорларимиз шу томошани мукаммал ўтказиш учун ўзларининг ижодий фаолиятларини янада фаоллаштирдилар. Демак, бу жараёни ҳам ўрганиш, ўзлаштириш керак бўлади. Хусусан, санъатшунослар, фольклоршунослар, адабиётшунослар, тарихчилар, этнологлар айнан бу соҳада ўзларининг кучлари, салоҳиятларини бирлаштириб, улкан монографик асарлар яратишлари бугунги кун талабидир.

Шундай қилиб, қадимги даврлардан бошлаб шакллана борган ўзбек халқи байрамларини махсус ва ҳар томонлама ўрганиш ва баён этишга ҳали ҳам катта эҳтиёж мавжуд. Тўғри, бир рисола доирасида ўзбек халқ байрамлари ҳамда анъаналарни абадиятга айлантирган айём, башариятнинг боқий байрами – Наврўз тарихи, унинг мазмун-моҳиятига доир барча муаммоларни қамраб олиш жуда қийин.

Шундай бўлса-да, қўлингиздаги мазкур қўлланмада бир неча минг йиллик ўзбек халқининг байрамлари, айниқса, Наврўз тарихи,

энг қадимги даврлардан то ҳозирги кунгача бўлган ривож, муҳим босқичлари, асосий турлари ва муҳим анъаналарининг шаклланиши, тарихий тажрибалари, унинг шўролар давридаги аҳволи, мустақиллик шароитида қайтадан тикланиши ҳамда истиқболи ҳақида маълум бир фикр-мулоҳазалар баён этилган.

Ўзбекистон Президенти Ислам Каримов жудаям ҳақли равишда таъкидлаганидек: «Миллат бор экан, миллий давлат бор экан, унинг мустақиллиги ва эркинлигига, анъана ва урф-одатларига таҳдид соладиган, уни ўз таъсирига олиш, унинг устидан ҳукмронлик қилиш, унинг бойликларидан ўз манфаати йўлида фойдаланишга қаратилган интилиш ва ҳаракатлар доимий хавф сифатида сақланиб қолиши муқаррар».

Улуғ айёмлар, айниқса башариятнинг боқий байрами – Наврўз халқимиз ғурур-ифтихорини тиклаш, унинг қалби ва онгига миллий истиқлол ғояларини сингдириш, эркин ва озод ҳаёт, умр кечиришга тинимсиз тарзда тарғиб-ташвиқ этиш, одамларнинг руҳиятини бўлса баланд кўтариб, уларни юрт ободлиги, бунёдкорлик яратувчанлик ишларига чорлаш вазифасини бажаради.

Байрамларда, айниқса, асрлар бағридан етиб келган шодиёна – Наврўз айёмида фуқароларнинг хурсандчилик туйғулари янада жўш уради, таъбир жоиз бўлса, истиқболли Истиқлол нашидаси тараннум этилади. Бу эса, ўз навбатида, буюк ўзбек халқи қалбида истибдодга барҳам бериб, истиқлол йўлида дадил қадам босаётган Ота юртимиз – Ўзбекистоннинг бугуни ва порлоқ келажагига ишонч туйғуларини уйғотади, кучайтиради, бизни маррани янада баландроқ олиб, доимо олға қадам ташлашга тинимсиз тарзда чорлайверади.

МУНДАРИЖА

Муқаддима.....	4
Наврўз байрами тарихига оид манбалар.....	10
Қадимий аجدодларимиз – зардуштийларнинг айёмлари.....	23
Ўрта асрлардаги анъанавий байрамлар.....	71
Истибдод – мустамлака давридаги байрамлар.....	123
Истиқлол даври Наврўзи.....	151
Хотима.....	178

НАМАНГАН ВИЛОЯТИ МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ
РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ ТАРҒИБОТ МАРКАЗИ
НАМАНГАН ВИЛОЯТИ БЎЛИМИ

Бахтиёр ИСОҚОВ
Наргиза ИСОҚОВА

**БАШАРИЯТНИНГ
БОҚИЙ
БАЙРАМИ**

Асрлар бағридан келган шодиёна, улкан маънавий кўзгу, ғурур ва ифтихор
манбаи, анъаналарни абадиятга айлантирган айём – Наврўз байрамига
бағишлаб ўтказиладиган тарғибот-ташвиқот жараёнида фойдаланиш учун
қўлланма

Муҳаррир:	Сайфиддин Муҳитдинов
Бадий муҳаррир:	Фарҳод Исҳоқов
Дизайнер:	Дилдора Исҳоқова
Мусахҳиҳ:	Комила Қаюмова
Саҳифаловчи:	Шаҳноза Исоқова

Мазкур услубий қўлланма Наманган вилояти Маънавият ва маърифат
кенгашининг 2015 йил ____ февралдаги ____ - сонли йиғилиши қарори билан
маъқулланган ва чоп этишга тавсия этилган.

_____ босмахонасида чоп этилди

Корхона манзили: _____

Теришга берилди _____ 2015. Босишга рухсат этилди _____ 2015 й.

Бичими 60x42 1/8, Ҳажми 8,5 босма табок.

Хизмат доирасида фойдаланиш учун. Адади 2000 нусха.

Қўлланма маънавиятимизнинг тарғиботчилари ҳамда фуқаролар йиғинлари
раисларининг диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича
маслаҳатчиларига бепул тарқатилади.